

בעלי השמועה

חוברת למורה

משה וינשטוק

בעלי השמועה

"כל האומר שמועה משם אומרה

יהא רואה בעצמו

כאלו בעל השמועה עומד לפניו"

ירושלמי קידושין

חוברת למורה

משה וינשטוק

בית מדרש 'לפניהם'

להוראה מחנכת של מקצועות היהדות

תמוז תשס"ו

עריכה לשונית: אריאל צבי
סדר ועימוד: בצלאל בזק
גרפיקה: כנה שכטר – סטודיו כנה
תמונת שער: "לימוד תורה" – יוסף בודקו, הדפס עץ

©

כל הזכויות שמורות לבית מדרש לפנייהם
מותר להשתמש לצרכי לימוד בלבד ולא לצרכים מסחריים
להארות, הערות ורכישת חוברות:
משה וינשטוק, הזית 20/2 אלון שבות, 90433
moishimimi@bezeqint.net

תוכן העניינים

7	מבוא ללימוד 'גדולי ישראל'
15	רבי שמעון בן שטח
61	הלל הזקן
129	רבן יוחנן בן זכאי
189	רבי אליעזר בן הורקנוס

מבוא ללימוד "גדולי ישראל"

- א. הקדמה
- ב. חלקי החוברת
- ג. כיצד ללמד את החוברת (המלצות)
- ד. הערה אישית לסיום

א. הקדמה

"...בתלמוד אנו מוצאים פעמים רבות דקדוק בדבר מקור השמועה, "כל האומר שמועה משם אומרה, יהא רואה בעצמו כאילו בעל השמועה עומד בפניו".¹ עלינו לצייר לעצמנו את בעל השמועה וזה מבהיר את השכל ומוליך להבנת אמיתותה של תורה. יש לדעת את השמועה ולקשרה עם בעל השמועה...".²

החוברת המונחת לפניכם מנסה להבנות הכרות מעמיקה עם מספר תנאים.³ חז"ל הותירו לנו סיפורים רבים על חכמים, במשנה, בתוספתא, בתלמודים ובמדרשים. סיפורים אלו מסייעים לנו לצייר את בעלי השמועה לנגד עינינו ולהבין את הדברים המובאים בשמם. גם ההקפדה על אמירת דבר בשם אומר⁴ מלמדת על החשיבות שבהכרת האדם העומד מבעד לאמירה, המוסיפה לה עומק ומימדים ומכניסה אותה להקשר רחב של אישיות ותפיסת עולם כוללת.

הלימוד במקורות השונים מיועד ליצירת היכרות אישית עם התנאים, חייהם ופסיקותיהם בדילמות ערכיות והלכתיות. הדילמות רלוונטיות לציבור הלומדים בימינו, סדנא דארעא חד הוא, ועולם הרוח אינו משתנה. אנו מקוים שעולמו הרוחני של התלמיד יתפתח ויעשיר

מתוך ההיכרות עם התנא, עולמו והכרעותיו ושהוא ישליך מהכרעות ערכיות והלכתיות אלו, אל חייו שלו.

שיעורים ברוח זו מועברים על ידי הרב דב זינגר לכיתות י"ב בישיבת מקור חיים מזה שנים רבות. משיעורים אלו התוודענו לצורת הלימוד הייחודית ומתוכם נולדו החוברת ותוכנית הלימודים המוצעות להלן.⁵ המערכים המונחים לפניכם הועברו במספר בתי ספר והתגובות ללימוד היו חיוביות ומשמעותיות. הלימוד מיועד לתלמידים בכיתות הגבוהות (ט-יב) ואף ללומדים בוגרים מהם.⁶

בלימוד הסיפורים יש היבטים רבים ומגוונים. אנו חיפשנו את ההיבטים הקשורים לחייו, אישיותו והכרעותיו של התנא בו עסקנו ולכן המעטנו בהרחבות אחרות. הערות הלכתיות, היסטוריות וספרותיות הובאו בהערות הסיום למורה ומורים המעוניינים להוסיף ולהעמיק הופנו למאמרים וספרים שנכתבו בנושא. בהבאת הסיפורים היה עלינו להכריע בין גרסאות המובאות במקורות שונים אשר לעיתים נכתבו בהפרשי דורות רבים. אנו מודעים לכך שכל סינון ובחירת מקורות הוא נקיטת עמדה והליכה לכיוון מסוים ומסיבה זו הופנה המורה למקורות המקבילים של כל סיפור ומורה שיבחר בכך יוכל ללמד ולהביאם לתלמידו. בכל תנא יש היבטים רבים שלא נגענו בהם, נשמח מאד אם המורה והתלמידים ירחיבו את היריעה ויוסיפו משלהם.

חשוב לנו לציין כי איננו סוברים שהיכרותנו עם התנא היא הפן היחיד בו ניתן להכירו. באם מורה סובר אחרת מאיתנו והוא מוכיח זאת ממקורותינו או ממקורות נוספים, אנו מברכים על כך. אין לנו עניין שתלמידים יצטוו את דעותינו על התנא, אנו רוצים שהתלמיד יחשוב ויפתח הכרות משלו ויחס נפשי מעמיק ומכבד לתנאים, דרכם ועולמם. למותר לציין גם כי המלצתנו על צורת הלימוד והמיקוד במקורות השונים אינה הדרך הטובה היחידה ועל כל מורה לבודקה בקפדנות ולבחון האם היא מתאימה לכיתתו, ואם אינה כזו – אנו מזמינים אותו לבנות לכיתתו מערכים שונים ולהשתמש בחוברת שלנו כבסיס למערכים אלו.

מבוא

אנו רואים בחוברת קריאת פתיחה ללומדים להוסיף להעמיק ולפתח את היכרותם עם גדולי ישראל ועולמם, ומקווים ומאמינים שצורת לימוד זו תוסיף הערכה ואמון ותיצור קשר מעמיק בין התלמיד לתנא, כדברי ר' נחמן מברסלב:

וּבְשֶׁהָאָדָם לֹמֵד בְּקִדְשָׁהּ וּבְטְהָרָה אֵיזָה דִּין וּפְסָק,
שְׁחָדֵשׁ אֵיזָה תְּנָא אוֹ צְדִיק אַחֵר, עַל-יְדֵי-זֶה נַעֲשֶׂה
בְּחִינַת נְשִׁיקִין... בְּחִינַת הַתְּדַבְּקוֹת רוּחָא בְּרוּחָא; כִּי
הַפְּסָק הַזֶּה הוּא דְבוּרוֹ שֶׁל הַתְּנָא... נִמְצָא,
כְּשֶׁלּוֹמְדִין אֵיזָה הִלְכָה שְׁחָדֵשׁוּ הַתְּנָאִים, עַל-יְדֵי-
זֶה נִתְּדַבֵּק רוּחַ הַתְּנָא עִם רוּחַ הַלּוֹמֵד, וְדוֹמָה בְּאֵלוֹ
נוֹשֵׁק אֶת עֲצָמוֹ עִם הַתְּנָא:⁷

ב. חלקי החוברת

לפניכם שתי חוברות, למורה ולתלמיד. החוברת למורה כוללת בתוכה את החוברת לתלמיד בתוספת הערות רבות. להלן מפורטים חלקי החוברות:

חוברת למורה:

בחוברת למורה אנו מציגים התבוננות כללית על כל תנא ובמקביל מציעים נקודתית נושאי הרחבה ושיח סביב כל מקור. כל פרק עוסק בתנא מסוים ומורכב משלושה חלקים:

חלק א': "הערות לדמותו"

חיבור בן כמה עמודים הנותן הערות כלליות המתארות את דמותו של התנא ובסופו הפניה למאמרים וספרים בנושא.

מבוא

חלק ב': "חוברת לתלמיד" (ראה הרחבה להלן)

החוברת הניתנת לתלמיד בתוספת הערות סיום רבות למורה. ההערות מפנות למקורות מקבילים, פסקי הלכה ומציגות צורות אפשריות להבנת המקורות השונים. שימו לב כי ההפניות הן גם למקורות שבהמשך על מנת שלא להגביל את המלמד לסדר לימוד מסוים.

חלק ג': "מיקוד והארות למורה"

פירוט על כל מקור שניתן לתלמידים, מיקוד הרעיון המרכזי העולה ממנו, הצעה למורה כיצד לפתח דיון בנושאים שונים העולים מן המקור וכן הרחבות על נושאים נוספים העולים במקור.

חוברת לתלמיד:

לכל תנא מוקדש פרק נפרד המתחלק לארבעה חלקים:

חלק א: "מעט על חייו"

חלק קצר זה כולל כמה משפטים על תקופתו וחייו של התנא. לא נכנסנו כמעט לתיאור הרקע והאירועים ההיסטוריים אלא במקום בו הדבר נצרך. הרחבות מופיעות בחוברת למורה.

חלק ב: "מקורות"

חלק זה כולל מקורות העוסקים בחיי התנא ופסיקותיו. מדובר במקורות סיפוריים, תיאוריים וכן אמירות הלכתיות של החכם בו הפרק עוסק, המחולקים לפי נושאים. מתחת כל מקור יש שאלות משני סוגים: "שאלות לעיון" המיועדות להבנת פשט המקור ו"שאלות להרחבה והתבוננות" המיועדות להרחבת המחשבה והאופקים.

מבוא

חלק ג: "הפנמה"

בחלק זה מובאות הפעלות הפנמה הקשורות להכרעותיו של התנא. ייעודו של חלק זה הוא חיבור בין הכרעותיו של התנא לחיי התלמיד הנעשה עליו התלמיד בכיתה תוך דיון עם חבריו.

חלק ד: "מקורות נוספים"

חלק זה כולל הרחבה אל מקורות הגותיים והלכתיים. המקורות מיועדים למורה ולתלמידים מוכשרים המעוניינים לקרוא ולהרחיב בנושאים שנידונו בכיתה.

ג. כיצד ללמד את החוברת (המלצות)

ניתן ללמד את החוברת כיחידה קבועה בת שעתיים שבועיות. באופן זה ניתן להעמיק בסיפורים אודות התנא ובפסיקותיו ולהפנים את דמותו לאורך כל השנה.

אפשרות שנייה היא עריכת היכרות מרוכזת ותמציתית. כשנפגשים עם אמירה של התנא בלימוד המסכת, עושים הפסקה ובמשך מספר ימים/שעות, עוסקים במעט מדמותו ואישיותו. אנו ממליצים על האפשרות הראשונה מתוך מטרה לאפשר לתלמידים העמקה והפנמה משמעותיות יותר.

בהוראת החוברת עצמה, המלצת המורים שלימדו חלקים ממנה היא לפתוח בלימוד המקורות בחברותות או בחבורות. כדאי להדריך את התלמידים להאזין לסיפור, לחשוב איזו תמונה נותרה ממנו בדמיונם לפני הפנייה לשאלות. בנוסף, רצוי למקד את התלמידים בשאלות מסוימות מן המבחר לפי נטיית המורה. לאחר לימוד המקורות יועלו הדברים לדיון ומחשבה בכיתה. אין צורך ללמד את המקורות לפי הסדר. המלצתנו היא להתמקד בכל שיעור במקור אחד או שניים מרכזיים, לקרוא אותם ולדון בהם ומתוכם לדבר על מקורות נוספים (ניתן להשתמש ב"מיקוד והארות למורה", החלק השלישי של החוברת למורה).⁸

מבוא

לאחר ההיכרות עם התנא אנו רואים חשיבות רבה בעיסוק ביחידות ה"הפנמה" תוך הקצאת זמן משמעותי לכך בכיתה. יש לבחור את פעילות ההפנמה על פי אופי אוכלוסיית הכיתה והנושאים המעסיקים את התלמידים.⁹

כמטלת סיום ניתן לדרוש מן התלמידים לכתוב עבודה על תנא נוסף שלא כלול בחוברת. ניתן להביא לכיתה מקורות נוספים על התנא או לבקש מן התלמידים למוצאם במאגרים מקוונים, פרויקט השו"ת אנציקלופדיות וכד'. יש לעשות זאת בחניכה צמודה ועל פי רמת התלמידים, בעתיד אנו מתעתדים א"ה להגיש מטלות מובנות מעין אלו.

אנו עוסקים עתה בכתיבת פרקים על תנאים נוספים ונשמח להארות הערות ותגובות על החוברת והאמור בהן.

ד. הערה אישית לסיום

הורתה ולידתה של חוברת הלימוד נעוצים בשנת לימודים נפלאה בה זכיתי ללימוד ארץ-ישראלי של נועם ופניות בחבורה מיוחדת, במסגרת בית מדרש "לפניהם". עיקרה של השנה נעוץ היה בלימוד בחברותא בין אנשים שונים בבית המדרש ובהפריה ההדדית בינינו. באופן אישי חוויתי חוויה מיוחדת בצורת לימוד זו ואני מזמין אתכם ליצור חוויה דומה.

פגישתי הראשונה עם התנאים ועם עולם לימוד זה התרחשה בשיעוריו של הרב דב זינגר בישיבת מקור חיים, שיעורים בהם השתתפתי בשנה זו. שניים שעזרו בכתיבת הפרקים וגיבושם הם עמיתי הרב יורם רוזנבאום והרב אייל רוזנבלום שבזכותם עוצבו הדברים כפי שהם לפניכם.

בחוברת משוקעים דברים רבים מהערותיהם של רבותי וחברי. בין העוברים והמאירים, רבי ומורי הרב דוד פוקס, רבי הרב ד"ר יהודה ברנדס, ידידי הרב אורי ליפשיץ, ד"ר שלמה בן אליהו, ופרופ' ישראל רוזנסון מהמרכז להוראת האגדה במכללת "אפרתה" בירושלים. אין

מבוא

מילים בפי להודות להם על התמיכה, המחלוקות, הוויכוחים וההארות.

על אף הארותיהם, כל הדברים הכתובים נוסחו על ידי ואני נושא באחריות המלאה עליהם. האדם יראה לעיניו וה' יראה ללבב.

בברכת האזנה ולימוד מגדולי ישראל

משה וינשטוק

-
- 1 ירושלמי קידושין, יט ע"ב.
 - 2 הרב צבי יהודה הכהן קוק, **קניין תורה** – פירוש למסכת אבות, פרק ו.
 - 3 בעזרת ה' בהמשך, יילמדו תנאים נוספים ואף נגיע לאמוראים מרכזיים.
 - 4 ראה ירושלמי ברכות, יג ע"א; ירושלמי מועד-קטן, יח ע"ב; ירושלמי קידושין, יט ע"ב ופסיקתא דרב כהנא ד, ז.
 - 5 רוח החוברת שואבת השראה מרוחו של הרב דב זינגר, עם זאת אין המדובר בסיכום שיעוריו והדברים אינם מובאים משמו.
 - 6 מניסיוננו, העברה לתלמידים מכיתות נמוכות יותר יוצרת לימוד בצורת "כה עשו חכמינו". לימוד זה חשוב בפני עצמו אך מחמיץ את המפגש העיקרי בו מרוכז עיקר המאמץ בחוברת זו.
 - 7 **ליקוטי מוה"ר"ן** – מהדורא קמא סימן יב.
 - 8 ההתקדמות והלימוד תלויים ברצון המורה, ברמת הכיתה וברצון להעמקה במקורות.
 - 9 לא מומלץ לעסוק ביותר משתי דילמות בכל פרק.

כאן ייכנס עמוד שער – רבי שמעון בן שטח

תוכן העניינים

17	חלק א: הערות לדמותו
20	מקורות נוספים
21	חלק ב: חוברת לתלמיד עם הערות למורה
21	א. מעט על חייו
22	ב. מקורות ללימוד
22	דרכו של ר' שמעון בן שטח
31	תקנותיו של ר' שמעון בן שטח – לא שוברים את הכלים
34	השפעתו על המציאות
38	ג. הפנמה
41	ד. מקורות נוספים
45	חלק ג: מיקוד והארות למורה – על המקורות
45	דרכו של ר' שמעון בן שטח (מקורות 1-5)
51	תקנותיו של ר' שמעון בן שטח (מקורות 6-8)
52	השפעתו על המציאות (מקורות 9-11)

הערות לדמותו

ר' שמעון בן שטח חי ופעל בתקופה קשה מאד בחיי היהודים בארץ ישראל – תקופת מלכות בית חשמונאי ההולכת ומסתאבת. הגמרא מספרת כי בתקופתו, רצח ינאי המלך, שהתקרב מאד לצדוקים,¹ את כל חכמי הסנהדרין. הסיפור המתאר את הריגת חכמי הסנהדרין² מציג תמונה חיה של התקופה וסיבוכיה: מאבק בין תפיסות עולם מתנגשות, לשון הרע ושנאה בין פלגים שונים בעם שהביאו בסופו של דבר לרצח הסנהדרין ולכך שהתורה נותרה בקרן-זווית. ר' שמעון בן שטח באופיו, אישיותו ומפעלו, החזיר את התורה למעמד של חוקה השופטת ומדריכה את כל העם, הוא הסיר את הצדוקים מגדולתם והעלה את קרן הפרושים. עקביותו ועמידתו על עקרונותיו הובילו להתנגשויות קשות עם ינאי המלך, התנגשויות שלעיתים אף נראות מופרזות בחריפותן.³ ר' שמעון אינו נושא פנים לאיש, הוא מבהיר למלך, לתלמידי החכמים ולעם כולו, את מחויבותם לציית לתורה ולא לסטות מדיניה. בסיפורים בהם מתוארת עמידתו של ר' שמעון בפני ינאי המלך ניכרת עצמאותו ונכונותו "ללכת עד הקצה" (ואולי אף מעבר לכך) ביחסו למלך.⁴ הוא אינו נרתע מלדרוש מינאי ציות לתורה ואף עוקץ אותו בחריפות ובפומבי כאשר הוא אינו מציית.⁵

חלק גדול מן המקורות הקשורים לר' שמעון בן שטח עוסקים בעדים, בדיני עדות ובעמידה על משמר חוק התורה.⁶ מן הסיפורים אודותיו מצטיירת תמונה של אדם דומיננטי בשיעור קומה גדול, ישר וקנאי לחוק, למשפט ולסדר החיים הפורמאלי. לעיתים אף נדמה כי הוא אינו מותיר לדיין מרחב להפעלת שיקול דעת מעבר ללשון היבשה של החוק.⁷

ר' שמעון אינו רק נאה דורש אלא גם נאה מקיים – כאשר הוא מזהה אדם הרודף אחר חברו לחורבה, הוא נכנס בעקבותיו ורואה בידו חרב נוטפת דם ואת חברו ההרוג, "ואמרת לו: רשע, מי הרגו לזה? או אני או אתה",⁸ למרות בטחונו במאת האחוזים שהרוצח עומד מולו,

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

מכיוון שלא היו עדים נוספים הוא נמנע מלדונו ומשאיר את דינו לשמים: "מה אעשה שאין דמך מסור בידי... היודע מחשבות יפרע מאותו האיש..."⁹.

בצד ההצלחות הגדולות, אישיותו ודרכו של ר' שמעון בן שטח גובות מחיר כבד, ממנו ומן הסובבים אותו. נזיפתו בסנהדרין על חולשתם ופחדם מביאה לבסוף לפגיעה בהם,¹⁰ הביקורת החריפה שמתח על אב בית הדין שלצדו, ר' יהודה בן טבאי,¹¹ שגזר דין מוות על עד זומם בנימוק של "להוציא מליבן של צדוקים".¹² גרמה לר' יהודה להפסיק לפסוק לבדו. דבר שהותיר את ר' שמעון בן שטח פוסק המוביל לבדו את דורו.¹³ כבמקומות אחרים, מציינת הגמרא לצד המעשה את מחירו – הוקעת גדול דור משמעותה למעשה שיתוק והפסקת פעילותו של אב בית הדין. כבדרך אגב מגלה הסיפור כי למרות מלחמתו הנחרצת בצדוקים, ר' שמעון אינו מתיר לשנות את החוק לצורך הוקעתם.

ר' שמעון משלם בעצמו את מחיר דבקתו בחוק: בירושלמי מתוארים שני עדי שקר שהעידו על בנו של ר' שמעון שהרג אדם ולאחר שנגזר דינו למוות – הודו ששיקרו.¹⁴ האב התלבט האם לחזור ולדון מחדש בעניין. בנו שהפנים את דרכו, פנה וביקש ממנו: "אבא אם ביקשתה לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה".¹⁵ כך נהרג בנו של ר' שמעון בן שטח כתוצאה מדרך אביו. בדבריו, חושף בנו של ר' שמעון את מטרת דרך זו: "להביא תשועה לישראל", להשריש את סדרי המשפט והדין בישראל.¹⁶ ר' שמעון בן שטח הוא איש החוק הקיצוני, בזכות אישיות זו הוא מצליח לכונן מחדש את המערכות הכלליות, מערכות הדין והמשפט. דא עקא שכדרכן של מערכות כלליות, הן באות לעיתים על חשבון הפרט וכך ארע גם אצל ר' שמעון בן שטח – הגמרא והסיפורים אינם נרתעים מלתאר ללומד את המחיר אותו שילם ר' שמעון בשל פעילותו – החל בחבריו שנפגעו מדרכו¹⁷ וכלה באובדן בנו.

הרב קוק בספרו "עין איה"¹⁸ מתאר את דרכו של ר' שמעון בן שטח, דרך שאינה שוברת את הכלים, אינה עוזבת בעקבות השחיתות והרוע. אלא מנסה במהלך איטי ועקבי לשנות את המציאות מבפנים.

רבי שמעון בן שטח

הוא אינו מתנתק מבית המלוכה המושחת אלא נאבק בו מבפנים. הוא מכוון אחריות לנכסי הכתובה, אחריות קהילתית לחינוך הילדים¹⁹ ואיסור שבירת כלי מתכות למרות רצון המלכה לטהרם במהירות.²⁰

דרכו של ר' שמעון בן שטח הובילה לרווחה כלכלית – המדרש מתאר כי השיפור במצב הרוחני הביא לירידת גשמי ברכה.²¹ ע"י תיקון איטי עקשני ומושכל של המציאות מצליח ר' שמעון להתמודד עם המצב הירוד של הדור ולאט לאט לרומם אותו. בדורו, מופיעה דמות הפכית הפועלת בצורה שונה לחלוטין – חוני המעגל. דרכו של חוני הפוכה מהפורמאליות החוקית והמערכתית של ר' שמעון בן שטח. חוני אינו מתקן את העולם בדרך הביורוקרטיה והמשפט האיטית, הבטוחה אך המסורבלת, אלא פונה ישירות לאביו שבשמים לקבלת גשם. ר' שמעון בן שטח אינו מסכים לתפיסתו ואף מבטא הסתייגות חריפה מדרכו: "אלמלא חוני אתה גוזרני עליך נידוי".²² על אף השוני ביניהן, שתי הדרכים מביאות לשפע, רווחה וגשמים.

למרות עקביותו של ר' שמעון בן שטח ודבקותו בחוק, ישנם מקרים בהם אישיותו התקיפה מובילה אותו לנקוט בדרך שונה מן הרגיל ולבקש סיוע על טבעי בהכרעת דין.²³ במקרה אחר הוא נוטה מן החוק הפורמאלי ובהוראת שעה מוציא להורג שמונים מכשפות בבת אחת.²⁴

דמותו של ר' שמעון המתוארת במקורות השונים מצטיירת לעינינו כדמות אדם תקיף, ערכי ועקרוני המוביל את עולם התורה מקרן-זווית אל מרכז החיים היהודיים: הוא אינו נוטש את ארמון המלוכה המסואב אלא משנה את הממלכה מבפנים; הוא מקים מחדש את עולם המשפט של הסנהדרין ומקנה לו מעמד מול המלך והעם. דבקותו בפורמליות החוקית גובה ממנו מחירים אישיים כבדים ואף על פי כן כדוגמא אישית, אינו נוטש את דרכו.

ככל אדם גדול החייב להכריע במצבים משתנים הוא נוקט לעיתים בפעולות תקיפות הנראות מנוגדות לדרכו. מקוצר דעתנו וממרחק הזמן איננו יכולים לרדת לסוף סיבותיו של ר' שמעון במקרים השונים ואיננו מתיימרים לכך. כל שנותר בידינו הוא להעלות נקודות מעטות

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

מדרכו כפי שהן משתקפות מן הסיפורים השונים, להביא גם את הסיפורים היוצאים מן הכלל ולהותיר בידי הלומד לבחון את הפעולות השונות ואת השלכותיהן. אנו מזמינים אתכם להצטרף אלינו להיכרות עם אישיותו, חייו ודרכו של ר' שמעון בן שטח.

מקורות נוספים לקריאה

1. א"א אורבך **חז"ל - פרקי אמונות ודעות**, מאגנס, ירושלים תשמ"ג, עמ' 509-513.
2. א' אמיר "שמעון בן שטח והמכשפות", בתוך: **סיני** קיב (סיון-תמוז) תשנ"ג, עמ' קמד-קסא (עוסק בסיפור המכשפות בגרסאותיו השונות).
3. הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל "שמעון בן שטח ותורתו", בתוך: **סיני** לב תשי"ג, עמ' שמג-שנ.
4. א' ויס **דור דור ודורשיו**, וילנא תרנ"ג, עמ' 127.
5. הרב א' הילביץ' "יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח", בתוך: **סיני** פט תשמ"א, עמ' רסו-רפג (עוסק ביחסי הנשיא ואב בית-דין וכן עוסק בהרחבה במדרשים שהבאנו להלן).
6. הרב ב' לאו **חכמים** כרך א, הסוכנות היהודית-בית מורשה, ירושלים תשס"ו, עמ' 122-136.
7. מהר"ל מפראג, **דרך חיים**, פרק א משנה ח.

חוברת לתלמיד עם הערות למורה

א. מעט על חייו

ר' שמעון בן שטח חי ופעל בתקופת ינאי המלך ושלומציון המלכה.²⁴ ינאי היה מאחרוני מלכי בית חשמונאי ומתואר כמלך אכזר ועריץ.²⁵ שהרג באכזריות רבה אלפי יהודים וביניהם את חברי הסנהדרין.²⁶ ר' שמעון בן שטח ברח מן הממלכה לאחר הריגת חכמי הסנהדרין אולם שב אליה בתקופה מאוחרת יותר, כונן מחדש את הסנהדרין ואף עמד בראשה כשלצדו כיהן ר' יהודה בן טבאי כאב בית הדין.²⁷ ר' שמעון בן שטח ראה חשיבות גדולה בהחזרת התורה למעמדה הציבורי הראוי ובהעלאת קרנה של מערכת המשפט בישראל. בזכות אישיותו החזקה ועקרונות הברזל שלא נשאו פנים לאיש, הצליח במשימה זו. הוא לא נרתע ממחירים אישיים כבדים ומעיימותים ישירים עם המלך או עם חבריו לסנהדרין. דרכו ואישיותו של ר' שמעון הביאו לשגשוג כלכלי ורוחני בימי המלכה שלומציון. מתוך המקורות העוסקים בר' שמעון בן שטח ננסה להכיר מעט יותר את דמותו, חייו ודרכו בעיצוב החיים בתקופתו.

א ינאי חי ופעל בשנים 76-103 לפסה"נ. שלומציון אשתו, אחותו של שמעון בן שטח, מלכה בין השנים 67-76 לפסה"נ.

ב. מקורות ללימוד²⁸

דרכו של ר' שמעון בן שטח

1. "מלך לא דן (ולא דנים אותו)" (ציטוט מן המשנה).
אמר רב יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל
מלכי בית דוד – דן ודנין אותן, דכתיב (ירמיהו כא)
"בית דוד כה אמר ה' דינו לבקר משפט..." אלא
מלכי ישראל, מה הטעם שלא?
משום מעשה שהיה, שעבדו של ינאי המלך הרג
אדם, אמר להם) שמעון בן שטח לחכמים: תנו
עיניכם בו, ונדוננו. שלחו לו: עבדך הרג נפש. שלח
להם (את העבד). שלחו ליה: "בא אתה גם לכאן",
"והועד בבעליו" (שמות כא), אמרה תורה, יבא בעל
השור ויעמוד על שורו".² בא (ינאי) וישב.
אמר לו שמעון בן שטח: "ינאי המלך! עמוד על
רגליך ויעידו בך. ולא לפנינו אתה עומד, אלא
לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר
"ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה'".
(דברים יט) אמר לו (ינאי) : לא כשתאמר אתה,

ב "יבוא בעל השור" - בעליו של שור שהרג אדם, צריך לבוא עמו למשפט. בעקבות
דין זה, דורשים חכמים מינאי לבוא עם עבדו למשפט.

רבי שמעון בן שטח

אלא כמה שיאמרו חבריך. נפנה לימינו – כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו – וכבשו פניהם בקרקע.

אמר להן שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם? יבא בעל מחשבות ויפרע מכם! מיד בא גבריאלי וחבטן בקרקע, ומתו, באותה שעה אמרו: מלך לא דן ולא דנין אותו לא מעיד ולא מעדין אותו.

(תרגום מבבלי סנהדרין, יט ע"א)²⁹

שאלות להעיון במקור	שאלות הרחבה והתבוננות:
1 מי יזם את הבאת ינאי? מדוע לדעתך עשה זאת? 2 על מה מתעקש ר' שמעון בן שטח? האם מדובר במצווה, מנהג, או עיקרון? 3 מהי תפיסתו של ר' שמעון בן שטח את המשפט כפי שהיא עולה מדבריו לינאי ומהתנהגותו בדין? 4 מדוע חכמים כבשו עיניהם בקרקע? (ציין שני הסברים אפשריים) 5 האם ציפייתו של ר' שמעון בן שטח מחכמים הייתה מוגזמת או הגיונית? הסבר והרחב דעתך.	1 איזו תמונה נותרה בדמיון בסיום קריאת המדרש? 2 את מי לדעתך מצדיק המדרש (ר' שמעון בן שטח או חכמים)? הסבר דברך (שים לב לפרטי הסיפור: תוצאות העימות, ההלכה הנפסקת בגמרא, הגעת המלאך ועוד). 3 ר' שמעון בן שטח מכנה את חכמים "בעלי מחשבות". השווה זאת לכינוי "היודע מחשבות" במקור מס' 4. האם ניתן למצוא קשר בין הדברים? 4 מה הייתה לדעתך תחושתו של חכם מחכמי הסנהדרין שישב בדין המתואר? הרחב.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

2. תניא (מקור מברייתא): אמר רבי יהודה בן טבאי:
אראה בנחמה (לשון שבועה)³ אם לא הרגתי עד
זומם,⁴ להוציא מלבן של צדוקים שהיו (הצדוקים)
אומרים: אין העדים זוממין נהרגין עד שיהרג
הנרדן.⁵ אמר לו שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם
לא שפכת דם נקי, שהרי אמרו חכמים: אין העדים
זוממין נהרגין עד שיזומו שניהם...
מיד קבל עליו ר' יהודה בן טבאי, שאינו מודה
הוראה אלא לפני שמעון בן שטח. וכל ימיו של ר'
יהודה בן טבאי היה משתטח על קברו של אותו
העד, והיה קולו נשמע, וכסבורין העם לומר: קולו
של הרוג, אמר: קולי שלי הוא, תדעו, למחר הוא
מת אין קולו נשמע.

(בבלי מכות, ה ע"ב)³⁰

-
- ג אראה בנחמה: לשון שבועה שהסברה: "לא אראה בנחמת ישראל אם לא עשיתי כך וכך".
- ד עד זומם: עד שהעיד שקר על אדם ובאו עדים אחרים והעידו ששיקר ואינו דובר אמת.
- ה באור הלכתי:
א לפי תפיסת הצדוקים העדים הזוממים נהרגים רק כאשר מתקיימים שני תנאים: 1. הנידון נהרג. 2. שני העדים הזוממו.
- ב. לפי ההלכה, עדים זוממים - נהרגים (גם אם הנאשם עדיין לא הוצא להורג), אך כאשר רק עד אחד מן השניים מוזם - אינו נהרג. ר' יהודה בן טבאי דן למוות עד יחיד שהוזם (והנאשם עדיין לא מת), על מנת להוציא מדעת צדוקים (הטוענים שעדים זוממים נהרגים רק אם נהרג הנאשם).

רבי שמעון בן שטח

שאלות הרחבה והתבוננות:

1 מה הייתה תחושתו של ר' יהודה בן טבאי כאשר ר' שמעון בן שטח אמר לו את הדברים? הרחב.

2 האם לדעתך נהג ר' יהודה בן טבאי נכון כשהפסיק להורות?

3 מה קיבל על עצמו ר' יהודה בן טבאי? מה הדבר מלמד על תפקוד הסנהדרין (זכור שר' יהודה היה אב בית הדין באותה תקופה)?

4 עיין במקור מס' 4, גם שם מופיע הביטוי "אראה בנחמה... אם לא...". האם תוכל למצוא קשר בין המקורות?

שאלות לעיון במקור

1 א. מדוע פסק ר' יהודה בן טבאי כך? האם לדעתו זו המשמעות הפשוטה של ההלכה?

ב. מה מידת מרווח שיקול הדעת שיש לפוסק, לפי דעתו הראשונית של ר' יהודה בן טבאי?

2 ר' שמעון בן שטח אינו מסכים עם ר' יהודה בן טבאי, כמי משניהם היית נוהג במקרה זה? נמק!

3 מדוע הגמרא מביאה את ההמשך (הדיון בין ר"י לעם) מה הדבר מוסיף להבנת הגמרא? כיצד אתה מבין את סופו של הסיפור?

4 א. "למחר הוא מת אין קולו נשמע" – מי מת? קולו של מי? האם כפל האפשרויות מכוון? מה הוא בא ללמדנו?

ב. שים-לב לכך שקולו של ר' יהודה נשמע להמון העם כקולו של ההרוג. מה ניתן ללמוד מצורת ביטוי זו של הגמרא?

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

3. מעשה באחד שהיה יוצא ליהרג (בעקבות פסק של בית-דין), אמרו לו: אמור תהא מיתתי כפרה על כל עוונותיי. אמר תהא מיתתי כפרה על כל עוונותיי, חוץ מן עון זה, אם עשיתיו אל ימחול לי, ובית דין ישראל יהא נקי. וכשבא דבר אצל חכמים ולגו עיניהם אמרו להחזירו אי איפשר, שאין לדבר סוף אלא הרי דמו תלוי בצואר עדים...

שמעון בן שטח היו ידיו חמומות. באה סיעת ליצנים, אמרו: תנו עיצה ונעיד (שקר) על בנו (של ר' שמעון בן שטח) ונהרגהו. העידו עליו ונגמר דינו ליהרג. כאשר יצא ליהרג, אמרו לו (לר' שמעון בן שטח) אנשי שקר אנו (שיקרנו בעדות). רצה אביו להחזירו, אמר לו (בנו) אבא, אם ביקשתה לבוא תשועה על ידך עשה אותי כאסקופה³¹

(תרגום מירושלמי סנהדרין, פרק ו ה"ג)

שאלות לעיון במקור: ? שאלות הרחבה והתבוננות: ?

- 1 האם יש קשר בין שני הסיפורים? מה ההבדל העקרוני ביניהם?
 - 2 הנאשם הצהיר: "ובית דין וישראל יהא נקי" מדוע הוא מנקה את בית הדין? מה הדבר מעיד עליו?
 - 3 האם היו צריכים חכמים להחזיר את היוצא ליהרג בסיפור הראשון?
 - 4 האם לדעתך, ר' שמעון בן שטח
- 1 הצג \ כתוב הדיון בין ר' שמעון בן שטח לאשתו לאחר החזרה לביתם מלווית בנם.
 - 2 מהי משמעות המילים: "ר' שמעון בן שטח היו ידיו חמומות"? עיין בפירוש רש"י על בבלי סנהדרין, מד ע"ב ד"ה "דבעיא מכסא".
 - 3 מה מלמדנו הירושלמי בסיפור זה על שיטת ר' שמעון בן שטח?

רבי שמעון בן שטח

(שים לב לפרטים הבאים:
הדילמה בה מתחבט ר' שמעון,
הכינוי "ידיו חמומות" והסיום
הפתוח של הסיפור בו בנו מקבל
את הדין לטובת מפעל חייו של
אביו)

היה צריך למנוע את הריגת בנו
בסיפור השני?

⑤ הסבר את דברי בנו של ר' שמעון
בן שטח.

⑥ מדוע ר' שמעון בן שטח מקפיד
כל-כך על דברים אלו?

4. משנה: כיצד מאימים על העדים? על עדי נפשות¹
היו מכניסין אותם ומאימים עליהם: שמא תאמרו
מאומד² ומשמועה....

שנו רבותינו: כיצד מאומד? (מהי עדות מאומד שעליה
מוזהרים העדים) אומר להן: שמא כך ראיתם: שרץ
אחר חבירו לחורבה, ורצתם אחריו, ומצאתם סף
(חרב) בידו ודמו מטפטף, והרוג מפרפר. אם כך
ראיתם – לא ראיתם כלום. ברייתא: (מקור תנאי)
אמר רבי שמעון בן שטח: אראה בנחמה (לשון
שבועה)³ אם לא ראיתי אחד שרץ אחר חבירו
לחורבה, ורצתי אחריו, וראיתי סייף בידו ודמו
מטפטף והרוג מפרפר, ואמרת לי: רשע, מי הרגו
לזה? או אני או אתה. אבל מה אעשה שאין דמך

ו עדי נפשות: עדים המעידים בדיני נפשות.
ז מאומד: עדות המתבססת על אומדן ולא על ראיה ממשית.
ח ראה הערה ג.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

מסור ביד, שהרי אמרה תורה על פי שנים עדים
יומת המת (דברים יז) היודע מחשבות יפרע מאותו
האיש שהרג את חבירו. אמרו: לא זו משם עד
שבא נחש והכישו, ומת.

(תרגום מבבלי סנהדרין, לו ע"ב)³²

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 על מה נסב הדיון ההלכתי בסיפור?
- 2 עיין בגמרא: מי הוא ה"אומר להם"? אל מי הוא מדבר?
- 3 האם ר' שמעון בן שטח בטוח בזהותו של הרוצח?
- 4 בידי מי מפקיד ר' שמעון בן שטח את מתן העונש? האם זכור לך מקור נוסף מן הגמרא בו הוא מערב גורם זה במשפט?
- 1 כיצד חש ר' שמעון כאשר עמד מול הרוצח בחורבה? איזו תמונה נותרה מול עיניך בסיום קריאת הסיפור?
- 2 מהם הקשרים המילוליים בין מקור זה למקור מס' 1? כיצד הסיפורים קשורים מבחינה רעיונית?
- 3 מה הקשר בין מקור זה לבין אמרתו של ר' שמעון בן שטח במסכת אבות (מקור מס' 12)?

5. מעשה בינאי המלך³³ שהלך לכוחלית שבמדבר וכיבש שם ששים כרכים, ובחזרתו היה שמח שמחה גדולה, וקרא לכל חכמי ישראל. אמר להם: אבותינו היו אוכלים מלוחים בזמן שהיו עסוקים בבנין בית המקדש, אף אנו נאכל מלוחים זכר לאבותינו, והעלו מלוחים על שולחנות של זהב ואכלו.

והיה שם אחד איש לץ לב רע ובליעל ואלעזר בן פועירה שמו, ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: "ינאי המלך, לבם של פרושים (חכמים) עליך!" (שאל ינאי) "ומה אעשה?". "הקם להם בציץ שבין עיניך"^ט. הקים להם בציץ שבין עיניו. היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו, ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: "ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן" (שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים ויבוקש הדבר ולא נמצא); ויבדלו חכמי ישראל בזעם. ויאמר אלעזר בן פועירה לינאי המלך: "ינאי המלך, הדיוט שבישראל כך הוא דינו, ואתה מלך וכהן גדול כך הוא דינך?" "ומה אעשה?" "אם אתה שומע לעצתי רומסם." "ותורה מה תהא עליה?" "הרי

ט **הקם להם בציץ שבין עיניך**: שים את ציץ הכהן הגדול, עליו מופיע השם המפורש, על מצחך והם יגלו את שבליבם, מאחר וינאי היה גם מלך וגם כהן גדול למורת רוח חכמים.

י **שהיו אומרים אמו נשבת**: הייתה שמועה שאמו של ינאי נשבתה במודיעים ע"י אויבים ולכן הוא פסול לכהונה. השמועה נבדקה ולא נמצא מקורה.

יא **הדיוט שבישראל כך הוא דינו**: הדיוט שבישראל דינו לסבול חרפתו בשקט. ואילו אתה, מלך וכהן גדול אתה!.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

כרוכה ומונחת בקרן זוית, כל הרוצה ללמוד יבוא
וילמוד. אמר רב נחמן בר יצחק: מיד נזרקה בו
אפיקורסות, שהיה עליו לומר: תנוח תורה שבכתב, תורה
שבעל פה מה יהא עליה? מיד ותוצץ הרעה³² על ידי
אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל, והיה
העולם משתומם עד שבא שמעון בן שטח והחזיר
את התורה ליושנה.

תרגום חלקי מבבלי קידושין, טו ע"א³⁴

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 למה משווה ינאי את כיבושיו? האם יהודה בן גדידה צדק בטענתו?
- 2 למי מיוחסת הריגת החכמים בתיאור זה (לעומת מקור מס' 1)? דברי רב נחמן בר יצחק הם תוספת אמוראים למדרש התנאים המסבירה מה יכול היה להיאמר. מי היה אמור לומר זאת? (שתי אפשרויות).
- 3 כלפי מי מופנית עיקר הביקורת במדרש (שתי אפשרויות)? הסבר והרחב דעתך. מלשון המדרש ניתן ללמוד על השוואה בין שני אישים אלו: "היה שם אחד... ואלעזר... שמו... היה שם זקן אחד יהודה... שמו". מה בא המדרש לבטא בהשוואה זו?
- 4 הסבר את המושג "החזיר תורה ליושנה", מה הוחזר (הרי "תורה מונחת בקרן זוית" כל הזמן)? מה הוא חידוש? שים-לב לשמות המתמודדים במדרש, מה ניתן ללמוד מהם?³⁵

יב תוצץ הרעה: צצה הרעה.

תקנותיו של ר' שמעון בן שטח – לא שוברים את הכלים

6. תניא נמי הכי: (שנויה כך גם ברייתא) בראשונה היו כותבין^{יג} לבתולה מאתים ולאמנה מנה, והיו מזקינין ולא היו נושאיני נשים,^{יד} התקינו שיהיו מניחין אותה (את כסף הכתובה) בבית אביה; ועדיין כשהוא כועס עליה, אומר לה לכי אצל כתובתיך (היה מגרשה). התקינו שיהיו מניחין אותה בבית חמיה, עשירות עושות אותה (את הכתובה) קלתות (סלים) של כסף ושל זהב עניות היו עושות אותה עביט של מימי רגלים (כלי קטן וזול), ועדיין כשכועס עליה, אומר לה טלי כתובתיך וצאי (מגרשה). עד שבא שמעון בן שטח ותיקן, שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובתה.^{טו}

בבלי כתובות, פב ע"ב

הרא"ה קוק כתב על דברי התלמוד:

"הדרך התמידי הוא לתקן בסבלנות באורך הזמן וברחמים את המגרעות, באופן שגם הכוחות הרעים לא יאבדו מן המציאות כי אם

יג **היו כותבין** – בכתובה, שאם יגרשה יתן לה סכום כסף זה ללא ערבות של הנכסים.
יד **ולא היו נושאיני נשים** – שלא היו רוצות להינשא להם. אמרו (הנשים) לכשימות או יגרש אותי לא אוכל לגבות כלום שהיורשים יחביאו מעות של ירושה.
טו **שיהא כותב לה כל נכסי אחראין לכתובתה** – שלא ייתן לה את הסכום במיטלטלין אלא מרכושו ואם ירצה להתגרש יאלץ למכור מרכושו ובתוך כך יחליט להשאיר (פירוש שטיינזלץ).

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

ישמשו לטובה. הנטייה הנראית בהנהגה האלוהית להשתמש לטובה תכליתית גם עם תכונות היותר שפלות היא שעודדה את לב שמעון בן שטח להשתמש בכח פחות ונקלה לתכלית נעלה ונשגבה. אין לנו באנושיות דבר נקדש וראוי להיות מרומם כקשר הנישואין על כן התורה השלמה רצתה להדריכנו שלא על ידי כפיה ואונס יבנה בית ישראל... על כן התיירה תורה הגירושין. אמנם כאשר נתמעטו הכוחות המוסריים וקשר הקדושה של ברית הנישואין התרופף ראה שמעון בן שטח שראוי להעיר את קדושת הנישואין... על ידי השימוש בכח גרוע בכח הקמצנות וחשבון חסכון של כסף תיקן כתובה לאשה"

רא"ה קוק, עין-איה שבת א, עמ' 47

7. ...התקין שמעון בן שטח שלשה דברים: שיהא אדם נושא ונותן בכתובת אשתו, ושיהו התינוקות הולכין לבית הספר, והוא התקין טומאה לכלי זכוכית, לא כן... רבי יונה אמר, יהודה בר טבי ושמעון בן שטח גזרו על כלי מתכות (ולא זכוכית)³⁶.

ירושלמי כתובות, פרק ח ה"א

8. שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה וגזר טומאה על כלי מתכות... דאמר רב יהודה אמר רב: מעשה בשל ציון (שלומציון) המלכה שעשתה משתה לבנה,

טז טומאת מת מחייבת המתנה של שבוע על מנת שהכלים יהיו טהורים (הזאת מים ביום השלישי והשביעי), אולם כאשר נשבר הכלי – אין צורך להמתין. שמעון בן שטח גזר ששבירתם של כלי מתכות לא תועיל לטהרם אלא יהיה צורך בהמתנה של שבוע לטהרתם (ראה במקור הבא).

רבי שמעון בן שטח

ונטמאו כל כליה (בטומאת מת), ושברתן ונתנתן
לצורף וריתכן ועשה מהן כלים חדשים (וכך חשבה
שלא תצטרך שבוע להמתין לטהרתם), ואמרו חכמים:
יחזרו לטומאתן ישנה.

בבלי שבת, טז ע"ב

הרא"ה קוק כתב על דברי התלמוד:

"טהרת הטומאה שבכלים אמנם אפשרית על ידי שבירתן... כמו כן
בכל דרכי השימוש האנושיים שמגרעות וטומאות דבקו בהן ודאי
בשבירה חלוטה יטהרו. אמנם שבירה חלוטה תאבד גם את הכוחות
הרעים מהמציאות, ואת הטובים גם כן תחליש ותקטין וכן בסדרי
החיים של החברה המאבד ושואף להרס בזעף ע"מ לתקן בחיפזון
יאבד רב טובה... (לכן גזר ר' שמעון בן שטח טומאה על כלי מתכות) למען לא
יהיה זה הדרך המורגל להטהר מן הטומאות על ידי שבירת כל הכלי
וביטול שימוש... לא טוב הוא לאבד כלים בשביל (בגלל) הטומאה
שלהם על הסמך לבנותם בצורה חדשה... בבית המלוכה שברו את
הכלים על מנת לטהרם... ורק על פי דרכה של תורה לטהר ולתקן
בהארכת זמן ושמירת הכלי בשמו ושלמותו ילך התיקון הכללי
במהלכו... **וכמה מסוכן הוא הסדר של הריסות הסדרים הישנים**
והחרבתם בשביל להביא איזה תיקונים נחוצים... כמה אנחנו צריכים
להיזהר שיהיה דרך התיקון בשמירת כל דבר העומד ובהחזרה לטובה
ולטהרה... דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום"

רא"ה קוק, עין איה שבת, עמ' 47

שאלת התבוננות והרחבה בשלושת המקורות:

❶ עיין בדברי הרא"ה קוק, מהו החוט המקשר בין שלושת המדרשים
המובאים? כיצד מבין הרא"ה את דרכו של ר' שמעון בן שטח?

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

השפעתו על המציאות

9. מעשה ברבי שמעון בן שטח שלקח חמור אחד מישמעאלי אחד. הלכו תלמידיו ומצאו בו אבן אחת טובה תלויה לו בצוארו, אמרו לו רבי (משלי י) ברכת ה' היא תעשיר.

אמר להם ר"ש בן שטח: "חמור לקחתי (קניתי) אבן טובה לא לקחתי" הלך והחזירה לאותו ישמעאלי וקרא עליו אותו ישמעאל: "ברוך ה' אלהי שמעון בן שטח"

דברים רבה פרשה ג, ד"ה "ד"א מה"

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 מה הטיעון ההלכתי כביכול, עליו מסתמכים תלמידי ר' שמעון בן שטח?
- 2 מה עונה להם ר' שמעון בן שטח (לכאורה נראה שהוא מתעלם מרצון ה')?
- 3 האם לדעתך הישמעאלי ידע על קיומה של האבן הטובה?
- 4 אם חברך היה מוצא מציאה כזו והיה בא להתלבט עימך, מה היית מציע לו לעשות? הרחב.

רבי שמעון בן שטח

10. מעשה בימי שמעון בן שטח בימי שלומציון (המלכה)
גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת עד שנעשו
חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים, ועדשים
כדינרי זהב, וצררו מהם חכמים והניחום לדורות
הבאים להודיע כמה חטא גורם לקיים מה שנאמר
"עוונותיכם הטו אלה וחטאתיכם (הסתירו פני' מכם
משמוע) מנעו הטוב מכם."

ספרא בחוקותי פרשה א

שאלת הרחבה והתבוננות:

① מן המדרש עולה כי דרכו של ר' שמעון בן שטח שיפרה את המצב הרוחני, דבר שהוביל לטוב גשמי. עיין במדרשים נוספים שראינו, הסבר כיצד שיפר ר' שמעון בן שטח את המצב הרוחני של דורו? הרחב.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

11. וְחֻכְמִים אֹמְרִים, הָאִישׁ נִתְלָה וְאִין הָאִשָּׁה נִתְלִית.
אָמַר לְהֵן רַבִּי אֱלִיעֶזֶר, וְהֵלֵא שְׁמַעוֹן בֶּן שֹׁטַח תְּלָה
נָשִׁים בְּאֶשְׁקֶלוֹן.
אָמְרוּ לוֹ, שְׁמוֹנִים נָשִׁים תְּלָה וְאִין דְּנִין שְׁנַיִם בְּיוֹם
אֶחָד.^{37, יז}

משנה סנהדרין ו, ד

- שאלות לעיון במקור: שאלות הרחבה והתבוננות:
- 1 מה עונים חכמים לר' אליעזר? עיין בירושלמי חגיגה, יא ע"ב, כיצד פעל ר' שמעון בן שטח בסתירה להלכה ובניגוד לשיטתו?
- 2 האם התנהלות כזו מתאימה לדרכו של ר' שמעון בן שטח כפי שראינה עד עתה?
- 3 כיצד תוכל להסביר את מעשהו של ר' שמעון בן שטח?
- 1 עיין בירושלמי חגיגה, יא ע"ב, כיצד פעל ר' שמעון בן שטח בסתירה להלכה ובניגוד לשיטתו?
- 2 רש"י (בבלי סנהדרין, מד ע"ב) טוען שבעקבות סיפור זה העידו קרובי הנשים על בנו של ר' שמעון בן שטח עדות שקר וגרמו להריגתו (מקור מס' 3). כיצד הדבר עשוי להוסיף על הבנת דברי בנו של ר' שמעון במקור מס' 3?

יז כדי להבין את המקרה המתואר כדאי לעיין בפירוש רש"י על בבלי סנהדרין, מד ע"ב ד"ה "דבעיא מכסא".

רבי שמעון בן שטח

12. שמעון בן שטח אומר, הוי מרבה לחקור את
העדים, והוי זהיר בדבריה, שמא מתוכם ילמדו
לשקר.

משנה אבות א, ט

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

ג. הפנמה

לא לשבור את הכלים

הראי"ה קוק בספרו **עין-א"ה** מסביר שדרכו של ר' שמעון בן שטח היא לא "לשבור את הכלים", אלא להתמודד עם המציאות המורכבת ולהעלותה לאט-לאט, וזאת למרות התנאים הקשים שהיו בתקופתו (למשל: רצח חכמי הסנהדרין ועוד).

א. מהם לדעתך הגבולות לתפיסה הגורסת שאסור "לשבור את הכלים"? מתי לדעתך לא ניתן יותר לקבל את מציאות טומאה ויש להתנתק ממנה לגמרי?

ב. ראה מה חברך כתב בנושא, האם אתה מסכים עימו? הסבר והרחב.

ג. כתוב מכתב למלך ינאי והסבר בו מדוע אתה וחבריך מתלבטים האם "לשבור את הכלים", וכיצד הוא יכול למנוע זאת במעשיו והנהגתו.

יחס למלכות ולמנהיגים רשעים

שו"ת ציץ אליעזר (להלן בפרק: "מקורות נוספים") דן בשאלת "כבודה של מלכות" – האם יש לכבד כל מלך שהוא, או שהדבר תלוי במעשיו?

א. ספר על יחסך, או על יחס של אדם שאתה מכיר כלפי מנהיג ציבור כלשהו.

ב. האם אתה מסכים ליחס זה? הסבר והרחב דבריך.

ג. חברך מזלזל מאד בינאי המלך, הוא טוען שהוא רשע גמור ולכן אין לכבדו. כתוב מכתב לחברך והסבר בו את הצד השני של המטבע. תוכל להעזר בדברי "ציץ אליעזר".

לא להתפשר

ר' שמעון בן שטח אינו מתפשר בפסיקת הדין: הוא אינו מתחשב במעמדו של המלך ואינו משנה את הדין בגלל המאבק בצדוקים. גם אנו בחיינו האישיים בוחרים לעיתים ללכת בדרכו של ר' שמעון בן שטח ולעיתים בדרך הפשרה. הדבר נכון ביחסים בתוך המשפחה, ביחסים בין חברים או כלפי המדינה, המשפט וכו'.

- א. תאר מקרה בחיך בו נהגת ללא פשרות בנושא כלשהו.
- ב. האם היית נוקט שוב בדרך זו? הסבר את תשובתך.
- ג. תאר מצב עתידי (דמיוני) בו לדעתך עליך לא להתפשר כלל.
- ד. הקשב למה שכתב חברך בתשובה לג'. האם אתה מסכים עם דבריו? נמק.

בית הספר והכתובה

ר' שמעון בן שטח בנה מסגרות המשמרות את יציבות החיים, אך עשויות לכאורה לפגוע בספונטאניות ובטבעיות שלהם: הוא ייסד את בית הספר ותיקן את הערבות לכתובה. שתי תקנות אלו פוגעות לכאורה בחיים הטבעיים – הילד מאבד את חירותו וחייב ללמוד את הנלמד בבית הספר במקום ללמוד עם אביו, האיש אינו יכול לגרש את האישה בקלות, דבר המונע ממנו לשנות באופן פשוט את מצבו האישי.

- א. תאר בכתב מסגרת קבועה בחיך, הפוגעת במהלכם הטבעי.
- ב. במה מסגרת זו כן מקדמת אותך?
- ג. לו היה הדבר בידך, האם היית משאיר מסגרת זו או מבטל אותה לגמרי? כתוב הסברים לכאן ולכאן.
- ד. הקשב לתשובות חבריך. האם אתה מסכים עמם? כתוב שני הסברים שהסכמת עמם ושניים שלדעתך אינם נכונים.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

שיטת חוני מול שיטת ר' שמעון בן שטח

שתי גישות שונות משתקפות מתוך מסכת חייהם של ר' שמעון בן שטח וחוני המעגל (ראה את העימות ביניהם ב"מקורות הנוספים" - בפרק הבא). שניהם חיו באותה תקופה. שניהם הביאו לרווחה חקלאית ולירידת גשמים, כל אחד בדרכו – חוני ע"י בקשה ישירה מה' וציפייה לנס,³⁸ ור' שמעון בן שטח בעבודה איטית של תיקון המשפט ודאגה לכלל. שתי שיטות רוחניות אלו משתקפות בחיי היום-יום של יהודים רבים.

א. תאר מקרה מחייך בו נקטת באחת הדרכים, ומקרה בו נקטת בדרך השנייה. האם אתה שמח שנקטת בדרך זו? הרחב.

ב. הקשב למקרה של חברך וספר לו את שלך. לאחר שמיעת נימוקיו, חווה דעתך: האם לדעתך פעל נכון? הרחב.

ד. מקורות נוספים

1. "אלמלא חוני אתה"

בָּאוּ וְאָמְרוּ לוֹ, כְּשֵׁם שֶׁהִתְפַּלֵּל עֲלֵיהֶם שִׁירְדוּ כֵן הִתְפַּלֵּל שִׁיִּלְכוּ לָהֶן. אָמַר לָהֶן, צֵאוּ וּרְאוּ אִם נִמְחִית אֲבָן הַטּוֹעִים. שָׁלַח לוֹ שְׁמַעוֹן בֶּן שֵׁטַח, אֶלְמֵלָא חוּנִי אֶתָּה, גּוֹזְרִנִי עֲלֶיךָ נְדוּי. אָבַל מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ, שְׁאֵתָּה מִתְחַטֵּא לְפָנֵי הַמְּקוֹם וְעוֹשֶׂה לָּךְ רְצוֹנְךָ כְּבֹן שֶׁהוּא מִתְחַטֵּא עַל אָבִיו וְעוֹשֶׂה לוֹ רְצוֹנוֹ. וְעֲלֶיךָ הַכְּתוּב אוֹמֵר, (משלי כג) יִשְׁמַח אָבִיךָ וְאִמְךָ וְתִגַּל יוֹלְדֶתְךָ:

³⁹ משנה תענית ג, ט

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 נידוי היה עונש חריף ביותר בתקופת חז"ל. מדוע רצה ר' שמעון בן שטח לגזור נידוי על חוני? מדוע בסופו של דבר לא גזר עליו?
- 2 תן דעתך, אם מלכתחילה ידע ר' שמעון בן שטח שלא יגזור נידוי על חוני, מדוע שלח לו אמירה זו?
- 3 עיין במשנה במסכת תענית פרק ג' משנה ח'. אלו שתי תפיסות רוחניות שונות מייצגים חוני המעגל ור' שמעון בן שטח?

2. "בעלי מחשבות אתם" (הסבר נוסף של המתואר במקור מס' 1)

וכבר ראינו מה שארע לגדולי ישראל בשביל שהחניפו לינאי המלך, אף על פי שהיה מלך, כדגרסינן במסכת סנהדרין פרק כהן גדול (יט ע"א): ...אמר ליה שמעון בן שטח: ינאי המלך, עמד על רגליך ויעידו בך... אמר לו: לא לכשתאמר אתה, אלא כשיאמרו חבריך. פנה לימינו כבשו פניהם בקרקע, פנה לשמאלו כבשו פניהם בקרקע. אמר להם: בעלי מחשבות אתם, יבוא בעל מחשבות ויפרע מכם. בא גבריאאל

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

וחבטן בקרקע. באותה שעה אמרו: מלך, לא דן ולא דנין אותנו. וכו':
ואם זה בא להם על שהחניפו למלך, מה יבוא לדינין המחניפין לבעלי
דינין. אבל הדינין שדנין דין אמת ואין מחניפין לשום אדם, יזהירו
בעולם הזה ובעולם הבא... וגרסינן במדרש השכם: חיבין ישראל
למנות דינין שיהא בהם יראת שמים, כדי שלא יהא בהם משוא פנים
ולא מקח שחד...

ר' יצחק אבוהב, ספר **מנורת המאור**, רכה

שאלת הרחבה והתבוננות:

❶ לפי הסברו של בעל **מנורת המאור** את המתואר מקור מס' 1, מי הצודק
בדיון בין חכמים לר' שמעון בן שטח? כיצד מוסברת התוצאה?

3. "להוציא מדעת צדוקים"

"הדברים נשמעו במלוא כוחם, ויהודה (בן טבאי) כמו חיכה לראות מה
יגידו לו, ומשלא נענה הוסיף והערה מקרבו דברים שוטפים ולוהטים,
כמין נהר המתגלגל. "כי היה מעשה ואף נודע לרבים, וסהדי במרומים
שמימי לא לימדתי הלכה בפני רבותי, אלא בשעה זו... מה זה בא
ללמד? שאל מי ששאל. " בבית דין שכולו צדוקים הדברים אמורים"
ענהו בן טבאי... "ונגמר הדין ונידון לא נהרג – ואף על פי כן, אראה
בנחמה אם לא הרגתי עד זומם".

"אראה בנחמה" קם שמעון לנגדו ורעם בקולו שלא כמנהגו, "אראה
בנחמה אם לא שפכת דם נקי!"

אזל דמו של יהודה ונמצא שותק בעוד פסוקו של שמעון מרעיש
לבבות. ברי שלא נאמר הדבר דרך קנטור, אלא לגופו נאמר, וחמור
היה שבעתיים... כל ענייניה של אותה שעה נשתכחו ונסתלקו
לצדדים. לא נותרו אלא שתי מילים אלה: דם נקי!"

מ' שמיר **מלך בשר ודם**, עמ' 346

4. דין המלך שאינו "עושה מעשה אחיך"

בהא דשמעון בן שטח אמר לינאי המלך עמוד על רגלך ויעידו בך... איתא בסנהדרין דף יט ע"א: עבדא ינאי מלכא קטל נפשא אמר להו שמעון בן שטח לחכמים תנו עיניכם בו ונדוננו וכו' אתא ויתיב, א"ל שמעון בן שטח ינאי המלך עמוד על רגליך ויעידו בך וכו'.

ומקשים התוס' בד"ה ינאי שמקשים דהא אמרינן התם אפי' ת"ח א"צ לעמוד, וכיון דחכם אינו צריך לעמוד כ"ש מלך... וראיתי באורים ותומים סימן יז בתומים סק"ג שכותב לתרץ קושית התוס'... ינאי מלכא, שכותב דממלכי בית חשמונאי היה והרג חכמי ישראל שבאו לפוסלו מן הכהונה, והוא ינאי המלך שהיה בימי שמעון בן שטח, וא"כ משו"ה לא חלק לו כבוד מכיון שהיה צדוקי ולא שייך כאן כבוד המלך דקיי"ל נשיא בעמך לא תאור בעושה מעשה עמך משו"ה אין כאן חלוקת כבוד עיי"ש.

והנה לכאורה יש לעיין על תירוצו זה של האו"ת מדברי הגמ' בזבחים דף קב ע"א ומנחות דף צח ע"א דאיתא: א"ר ינאי לעולם תהא אימת מלכות עליך... רבי יוחנן אמר מהכא ויד ה' היתה אל אליהו וישנס מתניו וירץ לפני אחאב ע"ש, ואחאב הרי לא היה עושה מעשה עמך ובכל זאת חלק לו אחאב כבוד...

ב) והתחשבתי ליישב דברי האו"ת ולומר דשאני ההוא דעובדא דאחאב מפני שבאותה שעה היה אחאב בבחינת בעל תשובה שהרי מסר לאליהו כל נביאי הבעל לעשות בהם כרצונו, ולא עוד אלא דמסתבר הדבר שגם אחאב ענה אז יחד עם העם שעמדו במעמד הנפלא: ה' הוא האלקים. ולכן היה לו לאחאב באותה שעה דין של עושה מעשה עמך... הרי כנ"ז שרק בפעם הזאת חלק אליהו לאחאב כבוד מפני שנראה היה שגם הוא סר אז מאחרי הבעלים והאמין בשו"ת, אבל לפני כן כשהיה אחאב בתכלית הרוע לא חלק לו אליהו כבוד.

אולם המהרש"א בזבחים שם לא פירש כן, דכותב בד"ה וישנס מתניו וירץ. וז"ל: "והענין שראוי לחלוק כבוד אפי' למלכים הקדמונים

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

הראשונים כאלו שזכר וכדאמרין בפ' הרואה דמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא והמזלזל בכבודם כאילו פוגע בכבוד המקום" עכ"ל...

והתחשבתי דאולי יש מקום לעצם תירוצו של האור"ת גם אליבא דהמהרש"א, והוא, דיש חילוק בזה בין המלכים הראשונים שמלכו בימי בית ראשון לבין אלה שמלכו בבית שני בימי החשמונאים, דהמלכים שמלכו בימי בית ראשון מכיון שלא היה על גביהם מרות יותר עליונה, היה להם דין מלך ממש וחל עליהם הדין של לעולם תהא אימת מלכות עליך אפילו בזמן שהיו רשעים ולא עושים מעשה עמך, אבל אלה שמלכו בזמן בית שני בימי החשמונאים, מכיון שהיה עליהם מרות עליונה והמה הרומאים כידוע, אזי לא היה להם דין מלך ממש, אלא רק דין נשיא בלבד, וחל עליהם הדין דבעינן עושה מעשה עמך, ולכן ינאי המלך שלא היה עושה מעשה עמך לא שייך לגביה הדין של כבוד המלך, ולכן אמר לו שפיר שמעון בן שטח ינאי עמוד על רגלך ויעידו בך.

ש"ת ציץ אליעזר, חלק יט סימן נ

מיקוד והארות למורה - על המקורות

מקור 1

נקודות מרכזיות

- ר' שמעון בן שטח אינו ירא מן המלכות והולך בדרכו ללא משוא פנים, עד הסוף המר.
- תפיסת ר' שמעון בן שטח את המשפט כעמידה לפני ה'.
- את סיום הסיפור ניתן לקרוא בכמה אופנים (ראה בהערות עיוניות וחינוכיות).

הערות עיוניות וחינוכיות

- סיפור זה עשוי להוות פתח לדיון ערכי העוסק בהליכה עם עקרונות "עד הסוף" (גיל הנעורים הוא גיל של "שחור-לבן"). מצד אחד אין ספק שהצדק היה עם ר' שמעון בן שטח, אולם מאידך המחיר ששולם היה כבד מאד. יש לשים לב לפסיקת הגמרא המוותרת על הצדק, ומכריעה שאין דנים מלך ממלכי ישראל (לעומת מלכי בית דוד אותם כן דנים). (סיום הסיפור עשוי להיקרא בכמה אופנים: מחד, חכמי הסנהדרין נהרגו בגלל עיקשותו של ר' שמעון בן שטח, וגם הגמרא מכריעה לכאורה נגד מעשהו (אין דנים מלך), מאידך המלאך נשמע לקריאתו ובא).
- סיפור זה עשוי להוות פתח גם לדיון בנושא כבוד המלכות, מהם מגבלות השימוש בכוח השלטון (המלך) ומה היחס הרצוי בין מערכת משפט לשלטון (מלך). חובת כבוד מלכות וגבולותיה (ראה מקור מס' 4 בפרק "מקורות נוספים"). ניתן לפתח דיון בנושא היחס למדינה, לממשלה וכו'.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

- הגמרא בפסיקתה מוותרת על עשיית צדק. היא מחליטה שאין דנים את מלכי ישראל מפני רשעתם ומפרשת שניתן לדון רק את מלכי בית דוד.

הרחבה ותוספת מקורות

- ניתן לראות הרחבה של הדברים ב"עיון יעקב" וב"עץ יוסף" בפירושם על עין-יעקב במקום.
- על השאלה מדוע הקים ר' שמעון בן שטח את ינאי על רגליו, ראה: ר"ן ורשב"א על אתר (לדעת הר"ן הוא טעה בדרשו זאת מינאי).

מקור 2: להוציא מלבן של צדוקים

נקודות מרכזיות

- על אף מלחמתו בצדוקים, ר' שמעון בן שטח אינו משנה כמלוא נימה מן החוק הקבוע ואינו מפנה את לבו לשיקולים זרים בעת הפסיקה. ר' יהודה בן טבאי לעומתו סבר שיש מקום לשיקולים נוספים כמו: פרסום טעותם של הצדוקים.
- ר' יהודה בן טבאי מבטל עצמו בפני ר' שמעון בן שטח ומפסיק להורות (מאחר והוא היה אב בית-דין, ר' שמעון בן שטח שולט למעשה בסנהדרין).
- דמי הנהרג לחינם רודפים את ר' יהודה בן טבאי כל ימיו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן להסביר שר' יהודה בן טבאי ידע שהנידון אכן אינו חייב מיתה, אך סבר שיש כוח לחכמים לדון אדם למוות משיקולים נוספים, כמו הוצאה מדעת צדוקים (ראה: בבלי יבמות, צ ע"ב, ואת פירוש המאירי על סיפורנו). ניתן עם זאת לפרש שהפסול בדינו היה בעצם עירוב השיקולים הזרים ולכן גם נעלמה ממנו הלכה אחרת.
- ניתן לפתח דיון העוסק בשאלה האם יש לדיין רשות לערב שיקולים חיצוניים בעת הפסיקה (למשל: להוציא מלבן של צדוקים), דבר שגרם לר' יהודה בן טבאי שתיעלם מעיניו הלכה מפורשת. (ראה דיון בכך בשו"ת הרשב"א, חלק א', סימן תקנ"א)
- ניתן לפתח דיון על האחריות של בית הדין והמשמעות של טעויותיו. בהקשר של חיינו אנו ניתן לדבר על הזהירות הנצרכת בשיפוט הזולת ובתוצאות העלולות לנבוע משיפוט כזה.

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה: פירוש המאירי על אתר, שיח יצחק וחזון יחזקאל על תוספתא סנהדרין ו, ו הפירוש בש"ס מהדורת שוטנשטיין על אתר.
- שו"ת הרשב"א חלק א' סימן תקנא (מדבר על מקור 11, מקור בו ר' שמעון בן שטח בעצמו עבר על החוק).

מקור 3: סיעת הליצנים בעדות שקר

נקודות מרכזיות

- מטרתו של ר' שמעון בן שטח – הבאת תשועה לישראל, הקמת התורה מחדש.
- ר' שמעון בן שטח משלם על דרכו באבדן בנו (שיוזם מהלך זה).
- "מחיר" של החוק, לעיתים הדיין יודע מרגיש מה הצדק אך אינו יכול לפסוק כך.

הערות עיוניות וחינוכיות

- לתשומת לב הלומד: בין שני המקורות הללו בירושלמי מופיע מקור מס' 2 בו עסקנו, וכן מופיעים שם סיפורים נוספים כחלק מקובץ בנושא החוק מול הצדק ומגבלותיו של הדיין. ניתן ללמוד אותם בבת אחד ולהרחיב בנושא.
- לא בכדי הביא הירושלמי סיפור על בנו של ר' שמעון בן שטח, ואת דבריו ("אם ברצונך לבוא תשועה על ידך"). יש בכך כדי להדגיש את העובדה שמותו הוא הליכה בדרכו של אביו.
- ניתן לפתח דיון בכיתה על היחס בין החוק כסידור החיים החברתיים ("אלמלא מוראה של מלכות...") לבין הניסיון לעשות צדק.

הרחבה ותוספת מקורות

- תחילת הסיפור: "ידיו חמומות", קשורה להריגת הנשים באשקלון – ראה פירוש רש"י לבבלי סנהדרין, מד ע"ב – מובא בהערות בחוברת למורה, וראה פירושו של ר' שמואל

רבי שמעון בן שטח

יפה אשכנזי: "יפה מראה" על אגדות הירושלמי המרחיב בנושא.

- ראה שו"ת דברי יציב חלק חו"מ, סימן יח.

מקור 4: סוף נוטף דם

נקודות מרכזיות

- ר' שמעון בן שטח אינו זע כמלא נימה מלשון החוק.
- הדיין מוגבל על ידי החוק ביכולתו לעשות צדק.
- ר' שמעון בן שטח מערב את הקב"ה בצורה מוחשית במשפט ובצדק הנעשה על הארץ (וראה גם מקור 1).

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח את הדיונים ממקור מס' 3 ולהוסיף את ההדגשה על מידת גמישותו של הדיין – אם יש כזו (ממקור מס' 2 ומבבלי יבמות, צ"ב עולה כי קיים מרווח להפעלת שיקול דעת ולשנות משורת הדין).
- ניתן להרחיב ולהביא את שו"ת הרשב"א, חלק ה, סימן רלח ואת שו"ת הרשב"א חדשות (מכתב יד) סימן שמ"ה.

מקור 5: רצח חכמי הסנהדרין ובניין התורה מחדש

(ניתוח הסיפור מופיע בהערות סיום מס' 33)

נקודות מרכזיות

- ר' שמעון בן שטח בונה את התורה מחדש.
- כוחן ההרסני של "מלחמות היהודים".
- כוחה של "לשון הרע".

הערות עיוניות וחינוכיות

- בלימוד הסיפור ניתן לשים לב למספר פרטים: ינאי אינו יוזם את ההתנגשות אלא בן פועירה (שכנראה היה צדוקי), ומולו קם בן גדידיה שאינו מבליג. חכמים משחקים לידיו של בן פועירה בכך שהם מאמינים ללשון הרע שנאמרה על אמו (של ינאי) ויוצאים בכעס מהמקום. ניתן לפתח שוב את שאלת ההבלגה מול העמידה על העקרונות כאשר המחיר עלול להיות כבד ביותר.
- אפשר לפתח קריאה ספרותית מעמיקה במקור זה. הסיפור אינו מסתיים בהכרעה מוחלטת מי הצודק, נראה שיש אשמים רבים (בן פועירה, חכמים, בן גדידיה, ינאי) וכולם שיחקו בתפקיד הטראגי שיועד להם מראש. ניתן לפתח את נושא מחיר דינאמיקה חברתית של שנאה וניכור בין חלקים שונים בעם.
- לעיתים כאשר יש מנהיג שנוא, אנשים מכפישים את שמו ללא בדיקה האם הדברים מדויקים. דוגמא מעין זו נמצאת בסיפורנו והדבר הביא לתוצאות קשות ביותר. ניתן להסב את תשומת לב התלמידים לנקודה זו.

מקור 8-6: תקנות ר' שמעון בן שטח

נקודה מרכזית

- ר' שמעון בן שטח מתקן תקנות לסידור החברה. תקנות אלו לעיתים פוגעות בספונטאניות ובטבעיות החיים (לימוד בבית הספר במקום לימוד עם האב, אחריות לכתובה במקום שילוחים פשוטים בין בני זוג) אך לאורך זמן הן יוצרות חברה חזקה וצודקת יותר.
- מקור מס' 8 – ר' שמעון בן שטח אינו מאפשר פתרון מהיר של טומאת כלי מתכות ודורש משלומציון המלכה (אחותו) לעשות את כל תהליך הטהרה המלא, ללא קיצורי הדרך.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לדון עם התלמידים ביתרונות ובחסרונות של הקמת בתי-ספר במקום לימוד בבית, לימוד מסודר במקום לימוד ממקום שלבו וכד' (יש לציין שכיום דווקא נפוצה תופעת "home school").
- ניתן לפתח דיון על החשיבות של הכתובה והאחריות לקיומה, כדבר המבסס את האהבה ומציב לה מסגרת, גורם להתגברות על משברים ויוצר קשר בר קיימא בין בני הזוג. לפתח דיון על הקשר המובנה ואך הטווח בין בני זוג לעומת קשר רגעי/זמני.

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

מקור 9: ברוך ה' אלוהי שמעון בן שטח

נקודה מרכזית

- ר' שמעון בן שטח מחזיר את האבן הטובה לבעליה למרות טענת תלמידיו שזו "ברכת ה'".

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח את נושא חשיבות ההגינות והיושר כלפי כל אדם, בין אם הוא יהודי או גוי.

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה הרחבה בנושא זה בפירוש תפארת ישראל (יכין ובועז) על המשנה בבא-קמא ד, ג.

רבי שמעון בן שטח

מקור 10: ימי ר' שמעון בן שטח

נקודה מרכזית

- שיטתו של ר' שמעון בן שטח הביאה ליהודים בארץ שפע כלכלי וגשמי.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח את הנושא של התנהלות חברה לפי החוק והסדר המביאה למצב מוסרי טוב יותר, ארגון יעיל ושגשוג כלכלי.
- ר' שמעון בן שטח חי בדור של חוני המעגל שהוריד שפע בצורה אחרת לגמרי, באופן שעורר את התנגדותו של ר' שמעון בן שטח (ראה בפרק "מקורות נוספים"). מדובר בשתי שיטות שונות של עבודת ה', המסודרת מול הספונטאנית – ניתן לדון על היתרונות והחסרונות שבכל אחת מהן.

מקור 11: שמונים נשים תלה

נקודה מרכזית

- ר' שמעון בן שטח מוציא להורג שמונים נשים בהוראת שעה, ולא על פי התנהלות הרגילה של הדין.

הערות עיוניות וחינוכיות

- מקרה זה יוצא דופן בדרכו של ר' שמעון בן שטח, הוא סוטה מדרך החוק הרגילה שעמל עליה רבות. ניתן לפתח עם התלמידים דיון בשאלה מתי יש להתנהל בדרך שונה מדרך החוק הרגילה (לדוגמא: תקנות לשעת חרום) מהן הסכנות שבהתנהלות כזו ומהם יתרונותיה (יש שטענו שסיפור זה הוא הגורם למות בנו, קרובי משפחות הנשים הם שהעידו שקר על בנו – מקור מס' 3).

הערות למורה:

- 1 בבלי קידושין, סו ע"א; כאמור במבוא, בחוברת זו הידע ההיסטורי תופס מקום משני ביחס לתכנים ולערכים. למרות זאת, יש להעיר כי לדעת הרב עוזיאל מדובר באביו של ינאי – יוחנן הורקנוס המכונה במשנה "יוחנן כהן גדול" (שכיהן כמלך וככהן גדול) ועפ"י המשנה, בסוף ימיו נהיה לצדוקי. (הרב ב"צ מאיר חי עוזיאל "שמעון בן שטח ותורתו", בתוך: סיני לב, תשי"ג, עמ' שמג-שנ). חיבור המדרשים זה לזה וניסיון ליצור ראייה היסטורית רחבה עשוי (אם כי אין הדבר מוכרח) להוביל למסקנה שהורקנוס פיזר את הסנהדרין ושרידיה היו בשליטת הצדוקים. ר' שמעון בן שטח התחבא, וכשעברה הגזירה קרא לחכמים הנותרים ובתוכם יהושע בן פרחיה שברח למצרים (ראה: בבלי סוטה, מז ע"ב - נשמט ע"י הצנזור). בעמל ויזע רבים החזיר ר' שמעון בן שטח את הסנהדרין להיות פרושית (מגילת תענית, ליכטנשטיין, הסכוליון ד"ה "בעשרין ותמניא לטבת").
- 2 ראה מקור מס' 5 והסברו בהערה 33 להלן.
- 3 ראה למשל: בבלי ברכות, מח ע"א. מקור זה מתאר כיצד, לאחר הריגת החכמים, ינאי מחפש תלמיד חכם שיברך על הלחם בסעודתו. ר' שמעון בן שטח המוזמן

רבי שמעון בן שטח

- לשם, בהבטחה שלא ייפגע, אינו מסכים לברך בלא שיאכל, ואף עוקץ בלשונו את ינאי: "היכי אבריק? ברוך שאכל ינאי וחבריו משלו?". במקום אחר (שם, נג ע"ב), משתף ר' שמעון בן שטח את ינאי בפדיון קרבנות נזירים, תוך הבטחה שינאי ישלם חצי ור' שמעון בן שטח חצי. ינאי משלם את חציו ור' שמעון בן שטח במקום לשלם, מתיר לחצי מהנזירים את נזירותם. טענתו היא שחכמת התורה שוות ערך ואף יותר מכספו של המלך.
- 4 במובן מסוים היה לו על מה להסתמך בביטחונו: שלומציון אשת ינאי הייתה אחותו.
- 5 ראה: בבלי ברכות, מח ע"א, הערה 3 לעיל. וכן מקור מס' 1 בו מעמיד ר' שמעון בן שטח את ינאי על מקומו "ולא לפנינו אתה עומד אלא לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד".
- 6 הדבר גם בא לידי ביטוי דבריו במשנה אבות א, ט: "שמעון בן שטח אומר, הווי מרבה לחקור את העדים, והווי זהיר בדברין, שמה מתוכם ולמדו לשקר". ממשנה זו נראה כי עניינו של הדיין הוא בירור העדות.
- 7 לעיתים מטים חכמים את הדין מלשון החוק היבשה, כדברי המאירי (בבלי מכות, ה ע"ב): "אף על פי שבקצת דברים ניתנה רשות לחכמים לעשות מעשה בקצת נטייה מן הדין אף להקל לפעמים להוציא מלב החולקים, כעין מה שאמרו בפרה שהיו עושים אותה בטבול יום להוציא מלבן של צדוקים וכן בהרבה מקומות" וראה: בבלי יבמות, צ ע"ב.
- 8 בבלי סנהדרין, לו ע"ב.
- 9 על דרך הדרש ניתן לומר שבכך הוא מתקן את עדות השקר על אמו של ינאי המלך (בפי בן גדידיה) ואולי אף את הריגת בנו בעדות שקר.
- 10 מקור מס' 1. אמנם סיום הסיפור אינו חד משמעי (שהרי מגיע מלאך ומציית לר' שמעון בן שטח) אך נזפתו מביאה להריגת חכמי הסנהדרין והגמרא במסקנתה פוסקת נגד מהלכו של ר' שמעון בן שטח, לאמור: מלך ממלכי ישראל לא דן ולא דנים אותו!
- 11 ישנה מחלוקת האם היה נשיא או אב בית-דין. ראה: הרב א' הילביץ "יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח", סיני פט, תשמ"א, עמ' רסו-רפג.
- 12 מקור מס' 2. נראה שר' יהודה בן טבאי גזר על העד מיתה כדי להוציא מדעת הצדוקים וזו הייתה טעותו (וראה בפירוש הש"ס מהדורת שוטנשטיין שהאריך בזה, כך נראה גם מפירוש המאירי על אתר). הוא כועס על ר' יהודה בן טבאי שפעל להוציא מדעת הצדוקים שלא לפי לשון החוק (קיימות דעות אחרות המאפשרות מרווח להפעלת שיקול דעת ע"י בית הדין: "תא שמע א"ר אלעזר בן יעקב: שמעתי שב"ד מכין ועונשין שלא מן התורה ולא לעבור על דברי תורה

לפני מי שאמר והיה העולם אתה עומד

- אלא לעשות סייג לתורה, ומעשה באדם אחד שרכב על סוס בשבת בימי יונים והביאוהו לב"ד וסקלוהו לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך, ושוב מעשה באדם אחד שהטיח באשתו תחת התאנה והביאוהו לבית דין והלקוהו לא מפני שראוי לכך אלא שהשעה צריכה לכך. מיגדר מילתא שאנ"י. בבלי יבמות, צ ע"ב).
- 13 מלשון המדרש נראה שאנשים שסביב ר' יהודה דימו שגם חייו נסתיימו בפסיקת דין זו ("היה משתטח על קברו ודימו שקול ההרוג הוא").
- 14 מקור מס' 3.
- 15 "בעא אבוי מחזרתיה".
- 16 ישנן גרסאות בהם התלבטות זו לא באה לידי ביטוי, ראה למשל: פירוש רש"י לבבלי סנהדרין, מד ע"ב ד"ה "דבעיא מכסא".
- 17 הסנהדרין ויהודה בן טבאי (מקורות 1-2).
- 18 מקור מס' 8.
- 19 מקורות 6-8.
- 20 מקור מס' 8 ועין-איה שם.
- 21 מקור מס' 10.
- 22 ראה מקור מס' 1 בפרק "מקורות נוספים", משנה תענית ג, ט.
- 23 מקורות 1 ו-4.
- 24 משנה סנהדרין ו, ד; ירושלמי חגיגה, יא ע"ב; ספרי כי-תצא פסקא יא; בבלי סנהדרין, מה ע"ב.
- 25 ראה פלביוס יג' 373, 376, 380.
- 26 בבלי קידושין, סו ע"א.
- 27 ראה: ירושלמי חגיגה, עז ע"ד. יש הסוברים שהתפקידים היו הפוכים: ראה: בבלי חגיגה, טז ע"א.
- 28 ניתן לשים לב למילה "עדות" החוזרת באופנים שונים לאורך הסיפורים, וכן לחזרה של הביטוי "אראה בנחמה" ועוד.
- 29 על-מנת להבין את האומץ הנדרש למעשהו של ר' שמעון בן שטח ניתן ללמוד על רשעתו של ינאי המודגמת במקור מס' 7.
- 30 חלקה הראשון של ברייתא זו מובא בתוספתא סנהדרין ו, ו (בשינויים קלים – עיין שם), וכן בבבלי חגיגה, טז ע"ב.
- 31 רש"י (על בבלי סנהדרין, מד ע"ב) מסביר שסיפור זה הוא תוצאה של הריגת הנשים באשקלון (ראה עמ' 8): "דבעיא מכסא - מעשה במוכס אחד ישראל רשע אחד שמת, ובו ביום מת אדם גדול בעיר ובאו כל בני העיר ונתעסקו במטתו, וקרובי אותו מוכס הוציאו גם את מטת המוכס אחריו וקפצו עליהם אויבים

רבי שמעון בן שטח

והניחו המטות וברחו, והיה שם תלמיד אחד שישב לו עם מטת רבו, לאחר זמן חזרו גדולי העיר לקבור את החכם ונתחלפה להם מטתו בשל מוכס, והיה אותו תלמיד צועק ולא הועיל, וקרובי המוכס קברו את החכם, ונצטער בה אותו תלמיד מאד, מה חטא גרם ליקבר זה בבזיון ומה זכה אותו רשע ליקבר בכבוד גדול כזה נראה לו רבו בחלום ואמר לו אל תצטער, בא ואראך בכבודי בגן עדן בכבוד גדול ובא ואראך אותו האיש בגיהנם וציר של פתח גיהנם סובב באזניו, אבל פעם אחת שמעתי בגנות תלמידי חכמים ולא מחיתי ולכן נענשתי, וזה פעם אחת הכין סעודה לשר העיר ולא בא שר העיר וחילקה לעניים, וזה היה שכרו, אמר אותו תלמיד עד מתי יהא אותו האיש נדון בדין קשה אמר לו עד שימות שמעון בן שטח ויכנס תחתיו, אמר לו למה אמר לו מפני נשים מכשפניות ישראליות שיש באשקלון ואינו עושה בהן דין:

למחר סיפר אותו תלמיד דברים לשמעון בן שטח, מה עשה – כינס שמונים בחורים בעלי קומה, והיה אותו היום יום גשמים, ונתן כד גדולה ביד כל אחד ואחד וקיפל טלית בתוכם ואמר להן הזהרו בהן שהן שמונים, ובשעה שתכנסו יגביה איש אחת מהן מן הארץ ושוב אין מכשפות שולטות בכס, ואם לאו לא נוכל להם, הלך לו שמעון בן שטח לטרקלין שלהם והניח הבחורים מבחוץ, אמרו לו מי אתה אמר להן מכשף אני ולנסותכם בכשפים באתי, אמרו לו ומה כשפים בידך אמר להן יכולני להביא לכם שמונים בחורים עטופי טליתות נגובות ואף על פי שהוא יום גשמים, אמרו לו הנראה יצא לחוץ ורמז להם, הוציאו הטליתות מן הכדים ונתעטפו בהן ונכנסו, ואחז כל אחד את אחת מהן והגביה ויכלו להם והוציאום ותלאום כולם, ונתקנאו קרוביהם בדבר, ובאו שנים מהם וכוונו דבריהם והעידו על בנו של שמעון בן שטח חיוב מיתה ונגמר דינו, וכשהיה יוצא לסקל אמר אם יש בי עון זה לא תהא מיתתי כפרה לי, ואם אינו כן תהא מיתתי כפרה על כל עונותי וקולר תלוי בצואר עדים, ושמעו אלו וחזרו בהם ונתנו טעם לדבריהם מחמת שנאת הנשים ואף על פי כן לא נפטרו.

32 מופיע גם בתוספתא סנהדרין ח, ג. במכילתא מוחלפים שמותיהם של ר' שמעון בן שטח ושל ר' יהושע בן פרחיה - מכילתא דרבי ישמעאל משפטים פרשה כ, ד"ה "מדבר שקר".

33 בחלל הסיפור פועלים כמה כוחות: ינאי המלך, ולצדו יועצו הצדוקי בן פועירה (מלשון פעור). במחצית הראשונה של הסיפור עומדים מולם חכמי ישראל ובראשם יהודה בן גדידה (מלשון התגודדות) - הסיפור משווה בין שניהם ("היה שם זקן אחד ושמו..."). במחצית השנייה נותרים ינאי ויועצו לבדם.

ינאי חוזר מכיבושיו ורוחו טובה עליו, הוא משווה עצמו לשלמה המלך בונה המקדש. ינאי רוצה בהכרתם של חכמי ישראל וקורא להם לסעודת החגיגה. חכמי ישראל פסיביים, הם אינם עונים לו אך מגיעים לסעודה. ינאי חש את שבליבם ויועצו, בן פועירה, יודע שהם אינם סבורים שינאי ראוי לכהונה. חכמי ישראל האמינו ל"לשון הרע" השקרית הטוענת שינאי אינו ראוי להיות כהן. (ייתכן גם שסברו שאסור לו לכהן גם בכתר מלוכה וגם בכתר כהונה – פירוש הרמב"ן לבראשית מט, י). הגמרא כדרכה מציירת מציאות מורכבת: היא אינה מצדיקה את חכמי ישראל, ומותירה את הנימוק בגללו יוצאים חכמי ישראל מן הסעודה בלתי ברור. כעסם נובע ממניע הלכתי, המבוסס על לשון הרע שלא נמצא לה מקור.

דרישת חכמי ישראל מינאי גם היא אינה ברורה, הם דורשים ממנו: "הנח כתר כהונה" במקום לדרוש: "הנח כתר מלכות", המיועד ליהודה. חכמי ישראל המתבססים על דבריו של בן גדדיה, יוצאים ומשאירים את הזירה לבן פועירה. לאחר יציאת חכמים ממשכיה השיחה בין ינאי ליועצו. בן פועירה מציע לו להרוג את החכמים, ינאי מתלבט "ותורה מה תהא עליה?" תשובתו של בן פועירה מעידה על תפיסתו, הוא רואה את העיסוק בתורה כעניין פרטי, "כל הרוצה יבוא וילמוד" ומתעלם מן ההיבט הכללי של התורה – ההיבט המשפטי שנועד להסדיר את החיים. מהערתו המאוחרת של רב נחמן בר יצחק האמורא: "דהוא ליה למימר תינח תורה שבכתב תורה שבע"פ מה תהא עליה?", משמע שלו היו החכמים נשאים, היה מי שיטען טענה זו ויציאתם הותירה את דברי בן פועירה ללא מענה – הם "שברו את הכלים" ולבסוף כולם נהרגו.

לאורך כל הדרך, הסיפור אינו מטיל את האשמה על ינאי. ינאי רק שואל שאלות: "מה אעשה? (פעמיים) ו"תורה מה תהא עליה?". גם כאשר חכמים נהרגים, אין המדרש מטיל את האשמה על ינאי: "ותוצץ הרעה על ידי אלעזר בן פועירה, ויהרגו כל חכמי ישראל". כביכול טוען המדרש שינאי אינו עומד בפני עצמו אלא מהווה כלי משחק בין שני עולמות רוחניים – עולמו של בן פועירה ועולמם של חכמים. בתחילה הוא מעוניין להיות קשור לשני העולמות ומזמנם יחד לסעודה אך שינוי הנסיבות מביא לידי מותם של החכמים.

לפי הסיפור, מי שהחזיר לסדרם את הקלקולים המתוארים, היה ר' שמעון בן שטח שהחזיר את התורה מקרן זוית לכדי חוקה כללית והרים את קרן הפרושים. ממדרשים רבים המתארים את ר' שמעון בן שטח, ניכר כי הוא אינו מאפשר לתורה להיות מונחת בקרן זוית (כדברי בן פועירה), אלא מנסה בכל כוחו להפכה לתורת הכלל, משפט ודין. הוא דואג למערכות הדין וההלכה גם תוך סיכון גדול שלו ושל הסנהדרין.

רבי שמעון בן שטח

34 ראה הערה 1 לעיל; על מפעלו של ר' שמעון בן שטח להחזרת הסנהדרין מן הצדוקים לפרושים ראה: מגילת תענית (ליכטנשטיין), הסכוליון, ד"ה "בעשרין ותמניא לטבת".

35 בנקודה זו ניתן להאיר מעט את שמותיהם של שני ברי הפלוגתא: בן פועירה - המיצג את פעירת הפה לרעה (פעור ובעל פעור- שם העבודה הזרה של מואב, וראה עוד: איוב טז, ישעיהו ה, יד) ובן גדידה המיצג את ההתגודדות כנגד המלך.

36 בעניין זה ראה מקור מס' 8 ודברי הרב קוק שהובאו להלן.

37 ראה הערה 31 לעיל.

38 עיבוד ספרותי זה של מעשהו של חוני יכול להמחיש את עוצמת שיטתו: "הקיפוהו ובאו עליו מעברים ונופפו לנגדו בתינוקות רעבים וכחושים ואחזו בשולי בגדו... והייתה המיתם קורעת שחקים:"התפלל שירדו גשמים, התפלל שירדו גשמים!" בין כך ובין כך קרבו להר הבית והיו רגליהם עומדות במקום שמניחים לבקעה... והוא כמין שדה רחב... פתאום הושלך הס בבקעה ובהר, וניצבו כל ההולכים על מקומם... חוני עמד מלכת... עג חוני עוגה במקלו ועמד בתוכה, שמים שהיו מטושטשים באבק השפילו עד לראשו של הר... "התפלל שירדו גשמים" זעק העם, "התפלל שירדו גשמים!"... "ריבונו של עולם", נשמע קולו והעם כולא נשימתו, "ריבונו של עולם, בניך שמו פני עלי שאני כבן בית לבניך. נשבע אני בשמך הגדול שאיני זז מכאן עד שתרחם על בניך." נשבה צינה בשלישית, ונשא חוני זרועותיו עם קולו וזעק: "איני זז מכאן עד שתרחם על בניך!" (מ' שמיר **מלך בשר ודם**, עמ' 409).

39 ראה גם: בבלי תענית, כג ע"א וברכות יט ע"א.

כאן ייכנס עמוד שער – הלל הזקן

תוכן העניינים

63	חלק א: הערות לדמותו
70	מקורות נוספים לקריאה ועיון
71	חלק ב: חוברת לתלמיד עם הערות למורה
71	א. מעט על חייו
72	ב. מקורות ללימוד
72	גדולתו של הלל
73	חייו ותפיסת עולמו
77	מידותיו ודרכו
84	אמרותיו
86	מחלוקות בית-שמאי ובית-הלל
95	ג. הפנמה
97	ד. מקורות נוספים לקריאה
99	חלק ג: מיקוד והארות למורה – על המקורות
99	גדולתו של הלל (מקורות 1-4)
101	חייו ותפיסת עולמו (מקורות 5-8)
108	מידותיו ודרכו (מקורות 9-11)
111	אמרותיו (מקורות 12-17)
113	מחלוקות בית-שמאי ובית-הלל (מקורות 18-26)

הערות לדמותו

חיבור זה משרטט בנגיעות כלליות קווים לדמותו של הלל, העולים מסיפורי חייו, אמרותיו ופסיקותיו ההלכתיות. שני קווים מרכזיים מאפיינים את חייו של הלל: אמון מלא במציאות החומרית ותפיסת העיסוק בה כמצווה. התבוננות הנובעת מתפיסה של חסד, הרואה ומעריכה את האדם במקום בו הוא נמצא, על חולשותיו וקשייו.

השתוקקות הלימוד של הלל ובית המדרש טרום תקופתו

הספור הראשון בו אנו מתוודעים להלל בצעירותו הוא ספור השלג:¹

אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס.

עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלהים חיים מפי שמעיה ואבטליון.

אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים.

כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא? הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

שלג. פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד

המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.²

בבלי יומא, לה ע"ב

בסיפור זה ניכרת השתקקותו של הלל ללמוד תורה, השתקקות עד כדי תשלום מחצית משכרו היומי וסיכון חייו. בהתבוננות שנייה ניתן להבחין בנושא נוסף המופיע בסיפור: הניגוד בין בית המדרש לעולם החיצוני. בית המדרש המחומם "מוגן" בפני גורמים לא רצויים באמצעות שומר הסף. בתוך בית המדרש אין מבחינים בשלג שבחוק,³ נאמרים בו דברי א-לוהים חיים. במרחק מטרים ספורים, הלל קופא למוות. כאשר הם מבקשים לברר את סיבת החשכה, יושבי בית המדרש אינם יוצאים החוצה, אלא מתבוננים מבעד לארובת בית המדרש. סופו של הסיפור "ראוי הוא זה שיחללו עליו את השבת" מעיד על תפיסת בית המדרש – ישנם אנשים הראויים שיחללו עליהם את השבת וישנם כאלו שלא.⁴ תפיסת בית המדרש הסגור למחצה⁵ שלא הכול רשאים להיכנס אליו ממשיכה להתקיים גם מאוחר יותר: "שבית-שמאי אומרים: אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות ועשיר". לעומתם תורמים תלמידי הלל את נקודת המבט של העני או חסר הייחוס הרוצה ללמוד: "ובית-הלל אומרים לכל אדם ישנה. שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים" (אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ג ד"ה "והעמידו תלמידים").⁶ תלמידי הלל, כהלל עצמו, סוברים שבניגוד לכתר כהונה וכתר מלכות, כתר תורה מונח וכל הרוצה יבוא וייטול.

הלל – אמון באדם וקבלתו

דברי בית-הלל המזמינים את כל מי שמעוניין ללמוד תורה, ניכרים כבר בסיפורי הגיור של הלל. מבחינה הלכתית פשוטה, אין זה תקין לגייר אדם המתנה את גיורו בעמידה על רגל אחת, באמונה בתורה

הלל הוקן

שבכתב בלבד או בכך שיהיה כהן גדול.⁷ שמאי דוחה גרים אלו (ומבחינה הלכתית גרידא הוא אכן צודק), אולם הלל לעומתו מקבל אותם. אין זה פשוט לנקוט בדרכו של הלל וסביר להניח שתפיסה זו גבתה מחיר משמעותי, ייתכן שלא כל מי שקיבל הלל לבית המדרש אכן נהיה צדיק. נקל לשער את הביקורת של תלמידי שמאי על דרך זו, אך למרות זאת נוקטת הגמרא באופן חריג בעמדה חד משמעית: "לעולם יהא ענוותן כהלל"⁸ כהדרכה רוחנית לכולנו.⁹

בסיפורי הגיור¹⁰ מובאת תפיסתו של הלל כעומדת בניגוד לזו של שמאי. הלל מקבל את הגרים גם כאשר הם מציבים תנאים בלתי אפשריים.¹¹ שמאי לעומתו, דוחף את הגר ב"אמת הבניין" שבידו – לשמאי יש אמת-מידה בעזרתה הוא בודק את הבאים לפניו, אם אינם מתאימים לדרישות בית המדרש הוא דוחה אותם באמת-מידה זו.¹² הלל באמרותיו בפרקי אבות מתייחס למידה זו באומרו "ולא הקפדן מלמד" (משנה אבות ב, ה).

האמון שנותן הלל בגרים הבאים לפניו נובע מתפיסתו את העולם והאדם: האדם בתורתו של הלל אינו נבחן או מוערך מול ערכים אידאליים, אלא מתקבל כפי שהוא בהווה של חייו. ענוותנותו של הלל באה לידי ביטוי ביכולת הקבלה והקשבה שלו לזולת כפי שהוא, ללא בדיקת מניעיו וכוונותיו.¹³ זה פשר אמרתו "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו" (שם ב, ד). אמרה זו מסירה למעשה את האפשרות לדון אדם אחר, שהרי אדם לעולם לא יהיה "במקומו" של חברו: נקודת המוצא, האופי, הניסיונות והיצרים. "אל תדון את חברך" מכיוון שלעולם לא "תהיה במקומו".

כפי שהלל מקבל ומכבד את זולתו, הוא מכבד את עצמו. הוא אינו שם את עצמו מול ערכיים שמימיים אלא מול המציאות ולכן הוא אומר: "אם אני כאן הכל כאן" ועונה לקנטרן: "כדאי הוא הלל שתאבד ארבע מאות זוז על ידו והלל לא יכעס".¹⁴

אמונו של הלל בפשוטי העם בא לידי ביטוי באופן חד בסיפור התמנותו לנשיא.¹⁵ כאשר הוא נדרש להכריע בשאלה שאת תשובתה אינו יודע: כיצד אמורים המון העם להביא סכיניהם ופסחיהם למקדש

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

בשבת? תשובתו היא: "הניחו להם רוח הקדש עליהם, אם אין נביאין הן בני נביאין הן"¹⁶. בסופו של דבר, האמון שנותן הלל בעם אכן מצדיק את עצמו, העם מוצא פתרון והלל נזכר שאכן "כך שמעתי משמיעה ואבטליון"¹⁷. תפיסתו של הלל מתבהרת על ידי אמרתו "אל תפרוש מן הציבור" (שם, שם) שהרי אם רוח הקודש שורה על הציבור, היותך עימם מבטיחה גם את הליכתך בדרך הנכונה.

הלל ושמאי, החומר והרוח – ה"אידאל"

הלל רואה במציאות הנוכחית השתקפות של רצון ה'. הערכתו למציאות הפשוטה באה לידי ביטוי גם בחיי היום יום שלו:

אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר: ברוך ה' יום יום.

בבלי ביצה, טז ע"א¹⁸

שמאי רואה את ימי החול כהכנה לשבת, ולדעתו אין הם עומדים בפני עצמם. הלל לעומתו רואה את הקודש הטמון בחול, ולכן אוכל את הבהמה הנאה ביום חול תוך הבנה שזה רצון ה'. הלל מסוגל לפגוש את הקב"ה במציאות החומרית ולכן אין לו צורך לשעבד את המציאות החומרית למען השבת הרוחנית.¹⁹

דרכיהם הנבדלות של הלל ושמאי מתבהרות בהתייחסויותיהם אל הגוף וצרכיו:

הלל הזקן

כשהיה הלל יוצא למקום, היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? לעשות מצוה אני הולך! מה מצוה הלל? לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל? לעשות מצוה אני הולך! מה מצוה הלל? לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף ... שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה.

אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל ד"ה "וכל מעשיך".²⁰

הלל תופס את העיסוק בגוף החומרי כמצווה, מכיוון שהוא רואה את הקדושה בתוך גופו של האדם. שמאי לעומתו תופס את הטיפול בגוף כחובה לא רצויה. הלל רואה את מציאות ה' בגוף כפי שהוא רואה את ימי החול, עבודת החול והגוף היא עבודת הא-ל מכיוון שהרוחניות נמצאת בחומר ממש ויש חשיבות לטפל בו כראוי. שמאי סובר שהטיפול הוא חובה שיש לעשותה רק לצורך הרוח, השבת.²¹ יתכן שזו הסיבה שהלל השקיע את כוחו בלימודים כלליים רבים ולא רק בתורה:

"אמרו עליו על הלל שלא עזב דברי חכמה שלא למדה, אפילו כל הלשונות, אפילו שיחת הרים וגבעות ובקעות, שיחת עצים ועשבים, שיחת חיות ובהמות, שיחת שדים ומשלות, הכל למד, כל כך למד, משום, ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר".

מסכת סופרים טז, ז.²²

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

דיון זה מופיע בפנים שונות מעט במחלוקת שבין בית-הלל ובית-שמאי לגבי בריאת העולם:

...בית שמאי אומר שמים נבראו תחילה אח"כ הארץ, ובית-הלל אומרים הארץ נבראת תחילה ואחר כך השמים. אלו מביאין טעם לדבריהן ואלו מביאין טעם לדבריהן.

מה טעמם דבית-שמאי? "בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" למלך שעשה כסא, משעשאו עשה אפיפורין שלו "השמים כסאי והארץ הדום רגלי" (ישעיה סו).

מה טעמם דבית הלל? "ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים" (בראשית ב) למלך שעשה פלטין משבנה את התחתונים עשה את העליונים "אף ידי יסדה ארץ וימיני טיפחה שמים" (ישעיה מח).

ירושלמי חגיגה, י ע"ב²³

לדעת בית-שמאי, השמים נבראו ראשונים ובריאת הארץ נעשתה לצורך השמים. לדעת בית-הלל נברא קודם הבסיס, הארץ, ועל גביו נבנו השמים. לפי דעה זו הארץ, הגוף, ימי החול הם הבסיס לשמים ובהם יש להתמקד. בית-הלל סוברים כי העולם הרוחני יסודו בארץ, תיקון של הארץ הוא תיקון השמים.²⁴

בית-הלל ובית-שמאי: התביעה מהאדם.

מציאות מול קודש – חסד מול דין

ניתן להסביר מחלוקות רבות בין בית-שמאי ובית-הלל כהמשך לדיון זה.²⁵ בית-הלל יאמינו לאדם גם כאשר כוונותיו מפוקפקות ובית-שמאי לא.²⁶ אצל בית-הלל ה"ארציות", האדם, צרכיו וקשייו הם קנה מידה משמעותי לקביעת ההלכה – הם יקלו על האדם ברצונו לשוב בתשובה "מפני תקנת השבים"²⁷ ויקלו עליו בנושאים ש"בין אדם למקום".²⁸ לעיתים בית-הלל יעדיפו לומר אמת יחסית ולא אמת מוחלטת, מפני טובת האדם וצרכיו.²⁹ בית-שמאי לעומתם סוברים שיש להתחשב בעיקר באידאל והאדם צריך לכפוף עצמו לאמת השמימית.

בית-שמאי אינם קפדנים סתם, הם רואים את חשיבות גדולה יותר ב"מהות", באידיאל, מאשר במציאות החסרה. הם בוחנים את העולם מתוך המבט על האידאל. **תפיסה זו מביאה אותם לתביעות ודרישות רוחניות גבוהות מאד מעצמם ומזולתם.**³⁰ הלל ושמאי הם שתי נפשות שקורצו ממידות שונות, חסד ודין. הלל חי במידת החסד ושמאי במידת הגבורה, הדין.³¹ על פי תורת הסוד, לעתיד לבוא שהעולם יהיה מסוגל להכיל את מידת הדין, תהיה הלכה כבית-שמאי.³²

סיכום:

הלל קיבל כל אדם כפי שהוא, ללא התחשבות בדעותיו, תפיסותיו או התניותיו ללימוד. אמונו הרב באדם ובפשוטי העם נבע מתפיסה הרואה את הופעת הקב"ה במציאות החומרית, ומראייתו את הטיפול במציאות זו כעבודת ה'. לפי תפיסתו, הטיפול במציאות החומרית בצורה נכונה הוא עצמו מצווה ועבודת ה', תפיסה שבאה לידי ביטוי במחלוקות שבין תלמידיו לתלמידי שמאי. הלל אינו חי למען מציאות חיצונית, אידיאלית, למען השבת,³³ הוא רואה בחייו הנכונים בהווה את המציאות הרוחנית.³⁴ הלל מעיד על עצמו ש"למקום שאני אוהב

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

שם רגלי מוליכות אותי". הרגליים, חלקו התחתון של הגוף, מוביל את הלל אל המקום בו לבו, חלקו הרוחני של הגוף מעוניין להיות. הוא אינו צריך לצוות על רגליו ללכת, הן חלק מעולמו הרגשי והרוחני, הוא אוהב והן, ביחד עם לבו, מוליכות אותו לשם. המציאות החומרית צועדת בעקבות לבו של הלל אל מחוז חפצו...

* יש לציין שלא תמיד יקלו בית-הלל על האדם, לעיתים הם נוהגים אחרת.³⁵ אין לנו יומרה או יכולת להקיף את כל תפיסת בית-הלל ואעפ"כ נראה לנו שהדברים הכתובים מבוססים דיים.

מקורות נוספים לקריאה ועיון:

1. הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור (אוניברסיטה משודרת), עמ' 9-20.
2. א"א אורבך **חז"ל - פרקי אמונות ודעות**, מאגנס, ירושלים תשמ"ג, עמ' 298-300, 512-529.
3. הרב י' בן-שלום "הלל הזקן- אישיותו ופועלו על רקע תקופתו" בתוך: **מנהיג והנהגה**, מרכז זלמן שזר, עמ' 1-110.
4. הרב ש"י זיין **לאור ההלכה - בעיות ובירורים**, בית-הלל תשל"ח.
5. הרב ב' לאו **חכמים** כךך א, הסוכנות היהודית- בית מורשה, ירושלים תשס"ו, עמ' 151-200.
6. י' פרנקל **דרכי האגדה והמדרש**, יד לתלמוד, גבעתיים 1991, עמ' 396; **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 1981, עמ' 66-68; **סיפור האגדה- אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 2001, עמ' 20, 23, 25, 296, 297.
7. יעקב פרנקל "תורת הנפש של הלל הזקן ומשמעותה הפסיכולוגית", בתוך: **ניב המדרשיה**, מדרשיית נעם, תשל"א, עמ' קמז-קסג.
8. ח' קהת "משנתו המוסרית של הלל הזקן- תורת האדם", בתוך: **הישן יתחדש**, עמ' 145-158.
9. א' רוקח "הלל ושמאי", בתוך: **שנה בשנה**, היכל שלמה תשנ"ו, עמ' 456-464.

חוברת לתלמיד עם הערות למורה

א. מעט על חיו

הלל הזקן כיהן בנשיאות הסנהדרין והיה תלמיד תלמידיו של שמעון בן שטח.³⁶ הוא עלה מבבל בגיל ארבעים,³⁷ חי כעני מרוד ולמד במסירות נפש ומתוך עוני רב.³⁸ לאחר לימוד ושימוש של גדולי הדור שמעיה ואבטליון, מונה לנשיא הסנהדרין.³⁹ לצידו כאב בית הדין כיהן שמאי⁴⁰. אופיים של שניים אלו שונה זה מזה עד מאד. הלל קיבל כל אחד בסבלנות אין קץ ופתח את שערי בית המדרש בפני כל המבקש ללמוד. שמאי לעומתו, הקפיד על הלומדים ועל הדרישות הגבוהות מהם. את תכונותיו הוריש הלל לבית מדרשו, "בית-הלל" שהיו עלובים ונוחים.⁴¹ גדולתו של הלל, אופיו ושיטתו השפיעו רבות על התורה שבעל פה שבידינו. על אף השוני באופיים ושיטתם, בין הלל לשמאי היו רק מחלוקות ספורות.⁴² בתי המדרש שהמשיכו את תפיסתם, "בית-שמאי" ו"בית-הלל" מוזכרים כחולקים במאות מחלוקות תנאיות. נראה שהמעבר בין הלל ושמאי לתלמידיהם היווה שינוי גדול בהתפשטותה של המחלוקת בתורה שבעל פה.⁴³

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

ב. מקורות ללימוד

גדולתו של הלל⁴⁴

1. אמרו עליו על הילל שלא עזב דברי חכמה שלא למדה, אפילו כל הלשונות, אפילו שיחת הרים וגבעות ובקעות, שיחת עצים ועשבים, שיחת חיות ובהמות, שיחת שדים ומשלות, הכל למד, כל כך למה, משום, ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר.

מסכת סופרים טז, ז

2. שפעם אחת היו מסובין בעליית בית גוריא ביריחו, נתנה עליהן בת קול מן השמים ואמרה: יש בכם אדם אחד שראוי שתשרה שכינה עליו, אלא שאין דורו ראוי לכך, נתנו עיניהם בהלל הזקן, וכשמת, הספידוהו: הי חסיד, הי עניו, תלמידו של עזרא;

בבלי סוטה, מח ע"ב

3. שבתחלה כשנשתכחה תורה מישראל עלה עזרא מבבל ויסדה, חזרה ונשתכחה עלה הלל הבבלי ויסדה

בבלי סוכה, כ ע"א

4. שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכינה עליהן כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך... גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל קטן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק יד ד"ה "רבן יוחנן"

שאלות הרחבה והתבוננות:

שאלות לעיון במקורות:

1 אלו דברים ניתן ללמוד ממקורות 1 האם יש מכנה משותף למכלול אלו על הלל הזקן? (רשום הדברים אותם למד הלל? (מקור לפחות 3) (1)

2 מה ניתן ללמוד מהשוואת הלל לעזרא ולמשה רבנו? מה משותף לאישים המוזכרים?

חיינו ותפיסת עולמו

5. אמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפעיק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להכנס. עלה ונתלה וישב על פי ארובה כדי שישמע דברי אלקים חיים מפי שמעיה ואבטליון.

אמרו: אותו היום ערב שבת היה, ותקופת טבת היתה, וירד עליו שלג מן השמים.

כשעלה עמוד השחר אמר לו שמעיה לאבטליון: "אבטליון אחי! בכל יום הבית מאיר, והיום אפל, שמא יום המעונן הוא?" הציצו עיניהן וראו דמות אדם בארובה, עלו ומצאו עליו רום שלש אמות שלג.

פרקוהו, והרחיצוהו, וסיכוהו, והושיבוהו כנגד המדורה. אמרו: ראוי זה לחלל עליו את השבת.⁴⁵
בבלי יומא, לה ע"ב

שאלות לעיון במקור: שאלות הרחבה והתבוננות:

1. מה ניתן ללמוד על הלל מדברי **1** כיצד מתבטא הניגוד בין המתרחש בגמרא? בבית המדרש למתרחש בחוץ?
2. א. האם לבית המדרש היו **2** איזה משפט בסיפור הוא הכי חלונות? הוכח משמעותי בעיניך? הסבר.
- ב. מדוע לדעתך מינו שומר לבית **3** "ראוי זה לחלל עליו את השבת". המדרש? מה הקושי שמעורר משפט זה?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- ג. מה ניתן ללמוד מכך על תפיסת העולם של בית המדרש?
③ מדוע לא האיר היום (נסה למצוא גם משמעות סמלית וערכית לעניין)?
- (מה הוסיף המשפט להבנת הסיפור?)

6. תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה.
אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר ברוך ה' יום יום (תהלים סח).
בבלי ביצה, טז ע"א

שאלות הרחבה והתבוננות:

שאלות לעיון במקור:

- ① תאר בלשונך את הנהגותיהם של הלל ושמאי.
② מהי דעתך, באיזו דרך היית בוחר? (נמק את בחירתך והסבר מדוע לא בחרת באפשרות השנייה).
③ הסבר את התפיסות הערכיות של שמאי והלל. (כיצד תפיסתו של הלל קשורה לפסוק: "ברוך ה' יום יום")
② נראה שגם שמאי מקבל את האמרה "כל מעשיך לשם שמים" – נימוקו של הלל. אלו מילים מדגיש הלל באמרה זו? אלו מילים מדגיש שמאי?
③ כיצד מתקשר סיפור זה לאמרותיו של הלל (מקורות: 15,14)

7. "וכל מעשיך יהיו לשם שמים", כהלל.

כשהיה הלל יוצא למקום, היו אומרים לו: להיכן אתה הולך? לעשות מצוה אני הולך! מה מצוה הלל? לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל? לעשות מצוה אני הולך! מה מצוה הלל? לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו? אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם פסלים העומדים בערים של מלכים, הממונה עליהם להיות שפן וממרקן, המלכות מעלה לו משכורת בכל שנה ושנה. ולא עוד אלא שהוא מתגדל עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר כי בצלם אלקים עשה את האדם (בראשית ט, ו) על אחת כמה וכמה. שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה:

אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל ד"ה "וכל מעשיך".⁴⁶

- שאלות לעיון במקור: שאלות הרחבה והתבוננות:
- 1 הסבר את תמיהת השואלים "וכי מצווה..."? 1 מה היה יכול שמאי להשיב על המשל של הלל?
- 2 כיצד עונה הלל לשאלתם? 2 תן דוגמא אקטואלית בה לדעתך יחלקו הלל ושמאי כיום.
- 3 מהי משמעות הגוף בעיני שמאי? מהי משמעותו בעיני הלל?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

8. תניא, אמרו עליו על הלל הזקן כשהיה שמח בשמחת בית השואבה אמר כן: "אם אני כאן – הכל כאן, ואם איני כאן – מי כאן." הוא היה אומר כן: "למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי. אם תבא אל ביתי – אני אבא אל ביתך, אם אתה לא תבא אל ביתי – אני לא אבא אל ביתך, שנאמר בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך וברכתיך" (שמות כ, כא).

בבלי סוכה, נג ע"א.⁴⁷

שאלות לעיון במקור:

- 1 מה ניתן ללמוד מהמשפט הראשון שאומר הלל על תפיסתו את עצמו?
- 2 נסה ליישב תפיסת הלל את עצמו עם מקורות 9 ו-10.

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 "למקום שאני אוהב..." הסבר אמרה זו, שים לב לכך שהרגליים מייצגות את החלק התחתון של האדם – החיבור שלו עם הקרקע והלב מייצג את הרצונות, השאיפות והחלומות שלו.
- 2 האם אתה היית מסכים שרגליך יוליכו אותך?

מידותיו ודרכו

9. תנו רבנן: די מחסורו – אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו.
אשר יחסר לו – אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.
אמרו עליו על הלל הזקן, שלקח לעני בן טובים אחד סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו. פעם אחת לא מצא עבד לרוץ לפניו, ורץ לפניו שלשה מילין.
בבלי כתובות, סז ע"ב

שאלות הרחבה והתבוננות: ?

- 1 הסבר את התנהגותו של הלל כאן לעומת דבריו בשמחת בית השואבה במקור 8.
- 2 כתוב ביקורת אפשרית על מעשהו של הלל.

שאלות לעיון במקור: ?

- 1 מהו הסבר הברייתא לפסוק מספר דברים (טו, ז-ח): "כִּי יִהְיֶה בְּךָ אֲבִיוֹן מֵאֶחָד אֶחָיֶךָ ... פִּתַח תִּפְתַּח אֶת יְדֶךָ לֹו וְהֶעֱבַט תַּעֲבִיטֵנּוּ דֵי מַחְסָרוֹ אֲשֶׁר יִחְסֹר?"
- 2 בדרישה זו קיים קושי, אך היא בעלת היגיון. הסבר מהו הקושי ומה ההיגיון.
- 3 מה ניתן ללמוד על הלל מהתנהגותו?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

10. תנו רבנן: לעולם יהא אדם ענוותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי.⁴⁸

א. מעשה בשני בני אדם שהמרו זה את זה, אמרו: כל מי שילך ויקניט את הלל – יטול ארבע מאות זוז. אמר אחד מהם: אני אקניטנו.

אותו היום ערב שבת היה, והלל חפף את ראשו. הלך ועבר על פתח ביתו, אמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאלו! – מפני מה ראשיהן של בבליים סגלגלות (עגלגלות)? – אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת – מפני שאין להם מילדות פקחות.

הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? אמר לו: שאלה יש לי לשאול. אמר לו: שאל בני, שאלו! – מפני מה עיניהן של תרמודייין (בני תדמור, שם מקום) תרוטות? אמר לו: בני, שאלה גדולה שאלת – מפני שדרין בין החולות.

הלך והמתין שעה אחת, חזר ואמר: מי כאן הלל? מי כאן הלל? נתעטף ויצא לקראתו. אמר לו: בני, מה אתה מבקש? – אמר לו: שאלה יש לי לשאול. – אמר לו: שאל בני, שאלו! – מפני מה רגליהם של אפרקיים (בני עמק הנילוס) רחבות? – אמר לו: בני,

הלל הזקן

שאלה גדולה שאלת – מפני שדרין בין בצעי המים
(ביצות).

– אמר לו: שאלות הרבה יש לי לשאול, ומתירא
אני שמא תכעוס. נתעטף וישב לפניו, – אמר לו:
כל שאלות שיש לך לשאול – שאל. – אמר לו:
אתה הוא הלל שקורין אותך נשיא ישראל? – אמר
לו: הן. – אמר לו: אם אתה הוא – לא ירבו כמותך
בישראל. – אמר לו: בני, מפני מה? – אמר לו:
מפני שאבדתי על ידך ארבע מאות זוז. – אמר לו:
הוי זהיר ברוחך, כדאי הוא הלל שתאבד על ידו
ארבע מאות זוז וארבע מאות זוז – והלל לא
יקפיד.

ב. תנו רבנן: מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי,
אמר לו: כמה תורות יש לכם? אמר לו: שתים,
תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמר לו: שבכתב
– אני מאמינך, ושבעל פה – איני מאמינך. גירני
על מנת שתלמדני תורה שבכתב. גער בו והוציאו
בנזיפה.

בא לפני הלל – גיירו. ביום הראשון אמר לו: א"ב
ג"ד, למחר הפך לו. אמר ליה: והרי אתמול לא
אמרת לי כך? אמר לו: לא עלי אתה סומך? אף
בתורה שעל פה סמוך עלי!

ג. שוב מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי, אמר
לו: גירני על מנת שתלמדני כל התורה כולה

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

כשאני עומד על רגל אחת. דחפו באמת הבנין
שבידו.

בא לפני הלל – גיירו. אמר לו: מה שעליך שנוא,
לחברך לא תעשה – זו היא כל התורה כולה,
והשאר – פירושה הוא, לך למד.

ד. שוב מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית
המדרש, ושמע קול סופר שהיה אומר ואלה
הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד (שמות כח). אמר:
הללו למי? אמרו לו: לכהן גדול. אמר אותו נכרי
בעצמו, אלך ואתגייר, בשביל ששימוני כהן
גדול.⁴⁹ בא לפני שמאי, אמר לו: גיירני על מנת
שתשימני כהן גדול. דחפו באמת הבנין שבידו.

בא לפני הלל – גיירו. אמר לו: כלום מעמידין מלך
אלא מי שידע טכסיסי מלכות? לך למוד טכסיסי
מלכות. הלך וקרא,⁵⁰ כיון שהגיע: "והזר הקרב
יומת" (במדבר א) אמר לו: מקרא זה על מי נאמר?
אמר לו: אפילו על דוד מלך ישראל. נשא אותו גר
קל וחומר בעצמו: ומה ישראל שנקראו בנים
למקום, ומתוך אהבה שאהבם קרא להם "בני בכרי
ישראל" (שמות ז) – כתיב עליהם "והזר הקרב
יומת", גר הקל שבא במקלו ובתרמילו – על אחת
כמה וכמה!

בא לפני שמאי, אמר לו: כלום ראוי אני להיות כהן
גדול? והלא כתיב בתורה והזר הקרב יומת!

הלל הזקן

בא לפני הלל, אמר לו: ענוותן הלל, ינוחו לך ברכות על ראשך שהקרבתני תחת כנפי השכינה. לימים נודווגו שלשתן למקום אחד, אמרו: קפדנותו של שמאי בקשה לטורדנו מן העולם, ענוותנותו של הלל קרבנו תחת כנפי השכינה.⁵¹
בבלי שבת, ל ע"ב

שאלות הרחבה והתבוננות:

שאלות לעיון במקור:

- 1 הסבר את משפטו האחרון של הלל (בסיפור א) "כדאי הוא הלל..." כיצד מאיר משפט זה את דמותו של הלל?
- 2 נסה להעלות ביקורת אפשרית על גיוריו של הלל (מצד שמאי ותלמידיו). האם אתה מסכים עם ביקורת זו?
- 3 כיצד היית אתה נוהג בכל אחד מן הסיפורים? נמק את החלטתך.
- 4 "לימים הזדמנו שלושתם" (סוף סיפור ד) – מיהם אותם שלושה? הוכח ממילות הסיפור.
- 1 איזו תמונה נותרה חרותה בדמיוןך לאחר קריאת סיפורים אלו?
- 2 מדוע היה הלל סבלן כל-כך כלפי הקנטרן שבא להרגיזו? (האם מדובר בתכונה מולדת, או בדרך-חיים מודעת הנובעת מבחירה? הוכח דבריק).
- 3 האם לדעתך הלל כעס בתוך ליבו והתגבר על כך או שמא לא כעס כלל? כיצד ניתן לפתח תכונה כזו?
- 4 בסיפורים ג-ד אמת הבניין (כלי מדידה) נמצאת בידו של שמאי, מה ניתן להסיק מכך? (נסה למצוא את הקשר לשמו של שמאי).

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

11א. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת.

שאלו את הלל הזקן פסח מהו שידחה את השבת
אמר להם וכי פסח אחד יש לנו בשנה שדוחה את
השבת הרבה משלש מאות פסחים יש לנו בשנה
ודוחין את השבת חברו עליו כל העזרה⁵²
אמר להם תמיד קרבן צבור ופסח קרבן צבור מה
תמיד קרבן צבור ודוחה את השבת אף פסח קרבן
צבור דוחה את השבת דבר אחר נאמר בתמיד
מועדו ונאמר בפסח מועדו מה תמיד שנאמר בו
מועדו דוחה את השבת אף פסח שנאמר בו מועדו
דוחה את השבת ועוד קל וחומר ומה תמיד שאין
חייבין עליו כרת דוחה את השבת פסח שחייבין
עליו כרת אינו דין שידחה את השבת
ועוד מקובלני מרבתי שפסח דוחה את השבת ולא
פסח ראשון אלא פסח שני ולא פסח צבור אלא
פסח יחיד.

אמרו לו מה יהא על העם שלא הביאו סכינין
ופסחין למקדש? אמר להם הניחו להם רוח הקדש
עליהם, אם אין נביאין הן בני נביאין הן.
מה עשו ישראל באותה שעה, מי שפסחו טלה,
טמנו בצמרו, גדי, קשרו בין קרניו, והביאו סכינין
ופסחים למקדש ושחטו את פסחיהן. בו ביום מינו
את הלל נשיא והיה מורה להם בהלכות פסח⁵³

תוספתא פסחים ד, יג-יד

הלל הזקן

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 כיצד ענה הלל לשאלה על 1 האם אתה מסכים עם תשובתו הסכינים והפסחים?
השניה של הלל (הניחו להם...)?
- 2 מהו הסיכון הטמון בתשובה כמו 2 השווה את סיפורנו עם סיפור הירושלמי המקביל (מובא בהמשך העמוד)
זו של הלל?
- 3 מה מלמדת תשובתו של הלל על 3 תפיסתו את המון העם?
א. עמוד על ההבדלים.
ב. מה הביקורת המובעת על הלל בירושלמי?
ג. מה חשבו השואלים על הלל כאשר שאלוהו?

מקור אחר לסיפור (תלמוד ירושלמי):⁵⁴

“הלכה נעלמה מזקני בתירה, פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת ולא היו יודעין אם פסח דוחה את השבת אם לאו. אמרו יש כאן בבלי אחד והלל שמו ששימש את שמעיה ואבטליון יודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו איפשר שיש ממנו תוחלת. שלחו וקראו לו. אמרו לו: שמעת מימך כשחל ארבעה עשר להיות בשבת אם דוחה את השבת אם לאו? ... התחיל דורש להן מהיקש ומקל וחומר ומגזירה שוה מהיקש ... אמרו לו כבר אמרנו אם יש תוחלת מבבלי היקש שאמרת יש לו תשובה... קל וחומר שאמרת יש לו תשובה ... גזירה שוה שאמרת שאין אדם דן גזירה שוה מעצמו ... אע”פ שהיה יושב ודורש להן כל היום לא קיבלו ממנו עד שאמר להן יבוא עלי כך שמעתי משמעיה ואבטליון. כיון ששמעו ממנו כן עמדו ומינו אותו נשיא עליהן.

כיון שמינו אותו נשיא עליהן התחיל מקנתרן בדברים ואומר מי גרם לכם לצרף לבבלי הזה לא על שלא שימשתם לשני גדולי עולם לשמעיה ואבטליון שהיו יושבין אצלכם. כיון שקינתרן בדברי נעלמה הלכה ממנו אמרו לו מה לעשות לעם ולא הביאו סכיניהם אמ’ להן הלכה זו

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

שמעתי ושכחתי: אלא הניחו לישראל אם אינן נביאין בני נביאים הן. מיד כל מי שהיה פסחו טלה היה תוחבה בגיזתו גדי היה קושרה בין קרניו נמצאו פסחיהן מביאין סכיניהן עמהן כיון שראה את המעשה נזכר את ההלכה, אמר כך שמעתי משמעיה ואבטליון.

ירושלמי פסחים, פרק ו ה"א

אמרותיו של הלל (מסכת אבות פרקים א ו-ב)⁵⁵

12. הלל אומר: הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

א, יב

13. הוא (הלל) היה אומר: נגד שמא – אבד שמיה, ודלא מוסיף – יסיף, ודלא יליף – קטלא חייב, ודישתמש בתגא חלף

א, יג

14. הוא (הלל) היה אומר " אם אין אני לי – מי לי, וכשאני לעצמי – מה אני, ואם לא עכשיו אימתי:

א, יד

15. ...הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמן בעצמך עד יום מותך, ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, ואל תאמר דבר שאי אפשר

הלל הוקן

לשמעו שסופו להשמע, ואל תאמר לכשאפנה
אשנה שמא לא תפנה:

ב, ד

16. הוא (הלל) היה אומר: אין בור ירא חטא, ולא עם
הארץ חסיד, ולא הביישן למד, ולא הקפדן מלמד,
ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין
אנשים השתדל להיות איש:

ב, ה

17. הוא (הלל) היה אומר: מרבה בשר – מרבה רמה,
מרבה נכסים – מרבה דאגה, מרבה נשים – מרבה
כשפים, מרבה שפחות – מרבה זמה, מרבה עבדים
– מרבה גזל, מרבה תורה – מרבה חיים, מרבה
ישיבה – מרבה חכמה, מרבה עצה – מרבה
תבונה, מרבה צדקה – מרבה שלום, קנה שם טוב
קנה לעצמו, קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם
הבא:

ב, ז

שאלות לעיון במקורות:

- ① התאם לכל אחת מאמרותיו של הלל לפחות מקור אחד מן המקורות שלמדת, המתאים לה (רשום את המקורות מתחת לאמרה).
- ② שים לב לחשיבותו של ההווה בתפיסתו של הלל (ראה אמרה 13 וכן מקור מס' 6). מצא אמרה או מקור נוספים המעידים על חשיבות זו.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

מחלוקות בית-הלל – בית-שמאי

הקדמה

מעטות הן המחלוקות שבין הלל ושמאי עצמם, לעומת זאת קיימות מאות מחלוקות בש"ס בין בית-הלל לבית-שמאי. עקב ריבוי המחלוקות קשה מאד לאפיין בצורה עקבית מוחלטת ולעמוד על שיטתן. עם זאת ניתן לראות כיווני-חשיבה מסוימים החוזרים רבות מן המחלוקות. אנו מביאים בזאת מספר מחלוקות, חלקן אגדי ורובן הלכתי. ממחלוקות אלו ניתן לעמוד על קו-חשיבה מסוים המאפיין את שיטתם של בית-הלל ועל קו-חשיבה אחר אותו נקטו בית-שמאי. על מנת להמחיש כי הדברים אינם מוחלטים, הבאנו בהערות שוליים שני מקרים בהם ננקטת דרך שונה.⁵⁶

18. בית שמאי אומר שמים נבראו תחילה אח"כ הארץ
ובית הלל אומרים הארץ נבראת תחילה ואחר כך
השמים. אלו מביאין טעם לדבריהן ואלו מביאין
טעם לדבריהן.
מה טעמם דבית-שמאי? "בראשית ברא אלקים
את השמים ואת הארץ" (בראשית א) למלך שעשה
כסא משעשאו עשה אפיפורין (הדום, שרפרף) שלו
"השמים כסאי והארץ הדום רגלי" (ישעיה סו).

הלל הזקן

מה טעמם דבית-הלל? "ביום עשות ה' אלקים
ארץ ושמים" (בראשית ב) למלך שעשה פלטין
(ארמון) משבנה את התחתונים (יסודות) עשה את
העליונים "אף ידי יסדה ארץ וימיני טיפחה שמים"
(ישעיה מח)

ירושלמי חגיגה, י ע"ב⁵⁷

שאלות הרחבה והתבוננות:

1 מה המשמעות של השאלה מה
נברא תחילה השמים או הארץ,
האם מדובר במחלוקת לגבי
ההתרחשות במציאות? האם
ניתן למצוא משמעות רעיונית
למחלוקת?

2 להרחבה נוספת: בית-הלל
מסתמכים על מקור מבראשית
פרק ב ובית-שמאי על מקור
מבראשית פרק א. על ההבדל בין
פרקים אלו עיין בספרו של הרב
סולובייצ'יק "איש האמונה" עמ'
13-18. הסבר מדוע כל צד מביא
טעם מפרק אחר?

שאלות לעיון במקור:

1 הסבר בלשונך את המשלים
שמביאים בית-שמאי ובית-הלל.

2 א. למה נמשלו השמים ולמה
נמשלה הארץ?

ב. מה חשוב יותר? (ענה לפי
שתי הדעות)

ג. מהו הקשר בין מחלוקת זו
למחלוקת במקור מס' 26?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

19. בית-שמאי אומרים הראייה⁵⁶ שתי כסף וחגיגה
מעזה כסף ובית-הלל אומרים הראייה מעזה כסף
וחגיגה שתי כסף:

משנה חגיגה א, ב

שאלות לעיון במקור:

- 1 איזה מן הקרבנות יקר יותר לדעת בית-הלל ואיזה לדעת בית-שמאי?
מצא קשר בין מחלוקת זו למקור 18.
- 2 אם היה לך סכום כסף, במה היית משקיע אותו, בעולה או בשלמים?
מדוע? הרחב.
- 3 איזו חוויה חש המביא עולה לעומת המביא שלמים?

20. פרוזבול אינו משמט. זה אחד מן הדברים שהתקין
הלל הזקן כשראה שנמנעו העם מלהלוות זה את
זה ועוברין על מה שכתוב בתורה השמר לך פן
יהיה דבר עם לבבך בליעל וגו' (דברים טו) התקין
הלל לפרוזבול:

משנה שביעית י, ג⁵⁸

שאלות לעיון במקור:

- 1 תקנתו של הלל מפקיעה מצווה מן התורה (שמיטת כספים). איזו מצווה
אחרת מטה את הכף של החלטת הלל?
- 2 מה מלמדת התקנה על כוחם של חכמים ועל כוחו של הלל?

א המשנה עוסקת בשני סוגי קרבנות המובאים בשלושת הרגלים. המשנה דנה בכמות
הכסף המינימלית אותה יש להוציא עבור כל קרבן. ראייה = עולה (כולו מוקרב
לה', מוגדר כ"קדשי קדשים"), חגיגה = שלמים (חלקו נאכל בידי האדם, מוגדר
כ"קדשים קלים").

הלל הזקן

21. תנו רבנן: גזל מריש (קורה) ובנאו בבירה (בניין גדול), בית-שמאי אומרים: מקעקע (שובר) כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו, ובית-הלל אומרים: אין לו אלא דמי מריש בלבד, משום תקנת השבין. בבלי גיטין, נה ע"א

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 נסה להסביר את הביטוי "מקעקע כל הבירה" כמייצג תפיסה כללית יותר של בית-שמאי ביחס לדרישה מהשב בתשובה. בהתאם לכך, נסה להבין את תפיסת בית-הלל. הסבר את שתי השיטות.
- 2 האם ניתן למצוא קשר בין שיטותיהם במחלוקת זו לשיטותיהם במחלוקות הקודמות?

שאלות לעיון במקור:

- 1 מהי דרישת בית-שמאי מן השב בתשובה?
- 2 מדוע בית-הלל מוכנים לוותר לשב בתשובה על עצם החזרת הגזלה (בניגוד למצוות התורה: "והשיב את הגזלה")?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

22. מי שאכל ושכח ולא ברך בית-שמאי אומרים
יחזור למקומו ויברך ובית-הלל אומרים יברך
במקום שנזכר (משנה ברכות ה, ז) ... תניא, אמרו
להם בית-הלל לבית-שמאי: לדבריכם, מי שאכל
בראש הבירה (בניין גדול) ושכח וירד ולא ברך,
יחזור לראש הבירה ויברך? – אמרו להן בית-
שמאי לבית-הלל: לדבריכם, מי ששכח ארנקי
(ארנק) בראש הבירה, לא יעלה וישלנה? לכבוד
עצמו הוא עולה – לכבוד שמים לא כל שכין?
(בבלי ברכות, נג ע"ב)

שאלות לעיון במקור:

- ① בית-שמאי מציגים דרישה תובענית מאד מן האדם, כיצד הם מנמקים אותה במקור זה?
- ② כאשר בית-הלל מקשים על דברי בית-שמאי ("לדבריכם") הם מציגים שאלה רטורית ומשתמשים בדוגמה קיצונית, על-מנת להביא את בית-שמאי להסכים עימם. מהו הנימוק של בית-הלל לדעתך?
- ③ קטע זה מסתיים בשאלה חזקה מאד של בית-שמאי שלא באה על פתרונה. נסה למצוא תשובה אפשרית של בית-הלל לשאלה זו.

הלל הזקן

23א. בית-שמאי אומרים לא ימכור לו פרה חורשת
בשביעית ובית-הלל מתירין מפני שהוא יכול
לשחטה

משנה שביעית ה, ח

ב. אין מוכרין פירות שביעית לחשוד על השביעית
אחד זרעים הנאכלין ואחד זרעים שאין נאכלין
בית-שמאי אומרים לא ימכר לו שדה בשביעית
ובית-הלל מתירין

תוספתא שביעית ד, ה

שאלות לעיון במקורות:

- 1 מהי השאלה העומדת בבסיס המחלוקת בין בית-שמאי לבית-הלל?
- 2 מצא קשר בין תפיסת הלל במקור זה לבין תפיסתו במקור מס' 11 (לגבי הבאת הסכינים והפסחים בשבת)?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

24. תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה? בית-שמאי אומרים כלה כמות שהיא, ובית-הלל אומרים: כלה נאה וחסודה. אמרו להן בית-שמאי לבית-הלל: הרי שהיתה חיגרת או סומא, אומרים לה, כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק! (שמות כג) אמרו להם בית-הלל לבית-שמאי: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגננו בעיניו? הוי אומר: ישבחנו בעיניו, מכאן אמרו חכמים: לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות.

בבלי כתובות, טז ע"ב

שאלות הרחבה והתבוננות: ?

- 1 כיצד היית אתה נוהג אם חברך היה קונה קנייה גרועה, כבית-הלל או כבית-שמאי? הסבר.
- 2 כיצד ניתן להסביר את דברי בית-הלל ביחס למי שקנה מקח רע מן השוק?
- 3 הסבר את דברי חכמים בסוף המקור. הסבר את דברי בית-הלל על פי דברי חכמים?

שאלות לעיון במקור: ?

- 1 מדוע לדעת בית-שמאי אסור לומר "כלה נאה וחסודה"?
- 2 א. הסבר את שאלת בית-הלל: "לדבריכם...".
ב. לדעת בית-הלל, מה צריכה להיות התשובה במקרה כזה?

הלל הוקן

2.5. [והעמידו תלמידים הרבה] שבית-שמאי אומרים
אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו ובן אבות
ועשיר ובית-הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה
פושעים היו בהם בישראל ונתקרבו לתלמוד תורה
ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים:
אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ג ד"ה "והעמידו תלמידים"

שאלות לעיון במקור:

① הדרך בה נקטו בית-שמאי הייתה נהוגה עוד לפני זמנו של הלל, הוכח
ממקור מס' 5.

② היכן ראינו שהלל נהג בהתאם לדברי בית-הלל במקור זה?

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

26. תנו רבנן: שתי שנים ומחצה נחלקו בית-שמאי ובית-הלל, הללו אומרים: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, והללו אומרים: נוח לו לאדם שנברא יותר משלא נברא. נמנו וגמרו: נוח לו לאדם שלא נברא יותר משנברא, עכשיו שנברא – יפשפש במעשיו. ואמרי לה: ימשמש במעשיו.
בבלי עירובין, יג ע"ב

שאלות לעיון במקור:

- ❶ למי לדעתך שייכת כל אמרה במקור? בסס את תשובתך על מקורות קודמים שראית.
- ❷ מה דעתך? האם נוח לו לאדם שנברא משלא נברא? הרחב.

ג. הפנמה

חשבון הנפש בבית המדרש (הפעלת דמיון):

הלל הקפוא מורד מגג בית המדרש, אבריו קפואים והוא בקושי חוזר לעצמו, כמעט שמת. התלמידים ההמומים מביטים בעני הקפוא שהגיע פתאום לבית המדרש. השומר נזכר ש"זה הבחור שלא נתתי לו להיכנס אתמול בערב", לשאלה מדוע, הוא עונה "זו הייתה הוראה שמי שאין לו כסף לא נכנס! חוץ מזה, מי היה חושב שהוא יעלה על הגג ולא ילך לביתו?".

א. כתוב את השיחה שהתרחשה בין התלמידים כאשר הבינו שהלל כמעט קפא למוות.

ב. מי לדעתך אחראי למצב של הלל?

ג. האם שיחה כזו עשויה להתנהל גם כיום אצלנו בבית המדרש, בבית, בכיתה? למי אנו מתנהגים כפי שהתנהגו כלפי הלל?

קבלת הגר

הלל גייר אדם שהתנאי שלו היה "על מנת שאהיה כהן גדול". שמאי ותלמידיו לא הסכימו עם גיור זה והתנגדו לו.

א. נתחלק לשתי קבוצות ונמנה שלושה דיינים (לא מן הקבוצות). קבוצה אחת תייצג את הלל וקבוצה שנייה את שמאי, נציג של כל קבוצה יעלה את טענותיה וינסה לשכנע את הדיינים, לאחר מכן יפסקו הדיינים וינמקו את דבריהם.

ב. נערוך דיון בכל קבוצה: מי האנשים שאיננו מקבלים אותם אלינו מנימוקים דומים? (על כל קבוצה להציג שתי דוגמאות עם נימוקים)⁵⁹

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

רץ לפניו שלשה מילין

הלל רץ שלושה מילים לפני העני, סביר להניח שהיו אנשים שהרימו גבה והתפלאו מאד על הלל. לדעתם אין זה מתאים שנשיא ינהג כך.⁶⁰

א. תאר את השיחה שהתנהלה ברחוב בזמן ריצתו של הלל, כתוב את הדעות לכאן ולכאן בנושא. עם איזו מן הדעות אתה מזדהה?

ב. לאחר שהחלטת מה דעתך בנושא, נסה להזדהות עם הדעה השנייה, גש לחברך והסבר לו במלוא השכנוע והעוצמה מדוע הדעה השנייה היא הדעה הנכונה, הקשב היטב לטענותיו ולטענותיך.

ג. כתוב מכתב להלל על פי הדעה שגיבשת בנושא. (מכתב תמיכה או ביקורת, הכולל נימוקים)

ד. מקורות נוספים לקריאה

מידה אחרת הייתה לו... וקבלת הגר

ובזה נבאר פלוגתא ב"ש וב"ה... תניא אמרו עליו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת... אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר ברוך ה' יום יום... ויש להבין במה פליגי ב"ה וב"ש. ונראה לי דאזלי לשיטתן דפרק ב דשבת (דף לא ע"א) בעכו"ם שבא להתגייר על מנת שתשימוני כהן גדול, ב"ש דוחפו וב"ה קיבלו, וכן אינך. והטעם כי ב"ש היה מדתו דין, ומה שראוי מצד הדין שיהיה כל מעשה אדם מתחלה ועד סופו לשם שמים, וזולת זה אין בו חפץ להש"י, לכך דוחפו כשאמר שאין כוונתו לשם שמים רק שיהיה כהן גדול שאינו לשם שמים. וזה שאמר כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת.

תולדות יעקב יוסף, פרשת בהר אות א

דמות דיוקנו של הלל הזקן

דמות דיוקנו של הלל הזקן, הנפש התמה, המלאה חכמה ומחשבה רחבה, העמוסה ענוה ורוחב לב, החשה את חובת הכבוד לעצמה ולגופה וזיקוק החמלה אל עצמיותה, באותה העדינות של צדקה ורחמים על כל דורש עזרה.

רא"ה קוק, אורות הקדש א, עמ' קפג.

צווחה בעיר

ת"ר מעשה בהלל הזקן שהי' בא בדרך ושמע קול צווחה בעיר ואמר מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. האדם השלם יכיר בנפשו אם יש

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

צורך להדרכתה למקרים מרעישים כדי להתם איזה שמץ דופי וחסרון. וכשיודע ברור שאינו בקרב נפשו שום דופי הצריך זיקוק ע"י דבר מרעיש ומפחיד כבר הוא בטוח שלא יאונה לו כל אוון ודבר מחריד. כי כל הרעמים בכללם לא נבראו כי-אם לפשוט עקמימות שבלב, וכשהלב ישר לגמרי הולכים דרכי החיים בשקט ושלוה

רא"ה קוק, עין-איה ברכות ב, קעב

מעלת שמאי וחבריו

...כי שמאי וחבריו מעלתם גדולה כל כך עד שלא יוכלו העולם וכללות ישראל להתקדש על ידם, וכמו עולות דלא מקדשי לחם (מנחות מו ע"ב). וכאשר תשקיף תראה, כי הלל היה הנהגתו להקדיש דרכיו להשי"ת, וכל הנהגתו בגשמיותו לשם יתברך בלבד; וזה בחינת שלמים. ושמאי היה בחינת עולה; נפרד מן גשמיות ומתבודד, והנהגתו היה נוראה. ולכן סבר ב"ה ראייה מעה כסף (ריש חגיגה), וחגיגה שתי כסף, שכן ישנה שני אכילות (שם ו ע"א), לכן באה מרובה כבחינתו. ושמאי סבר להיפך, והבן...

משך חכמה שמות כ, יח (בסופו).

שמקדימין דברי בית-שמאי לדבריהם

שלוש שנים נחלקו בית-שמאי ובית-הלל, הללו אומרים הלכה כמותנו והללו אומרים הלכה כמותנו. יצאה בת קול ואמרה: אלו ואלו דברי אלקים חיים הן, והלכה כבית-הלל. וכי מאחר שאלו ואלו דברי אלקים חיים מפני מה זכו בית-הלל לקבוע הלכה כמותן – מפני שנוחין ועלובין היו, ושונין דבריהן ודברי בית-שמאי. ולא עוד אלא שמקדימין דברי בית-שמאי לדבריהן ...

בבלי עירובין, יג ע"ב

סיפורים נוספים על הלל ראה בהערות⁶¹.

מיקוד והארות למורה - על המקורות

גדולתו של הלל

מקור I: "הכל למד"

נקודה מרכזית

- הלל משקיע זמן ללימוד חכמות כלליות.

הערות עיוניות וחינוכיות

- הלל הזקן הכיר בחשיבות המציאות הנבראת. לכל חלק מחלקי המציאות יש מסר מיוחד: האדם (לשונות), הדומם (הרים, גבעות ובקעות), הצומח (עצים ועשבים), החי (חיות ובהמות) והנבראים המופשטים יותר (שדים) – כולם מביעים מסר מסוים.
- ניתן לחפש את הקשר בין הפסוק "ה' חפץ למען צדקו, יגדיל תורה ויאדיר" ללימודיו של הלל?²

ב הרחבות נוספות:

1. ראה משנה מכות ג, טז בה מובא פסוק זה כטעם לריבוי תורה ומצוות. ה' חפץ לצדק (לתת זכויות) את ישראל, ולכן הגדיל והאדיר את התורה והמצוות. מהמקור שלנו משמע שגם חכמות כלליות מביאות להגדלת התורה.
2. שים לב: לא מוזכר כאן שהלל למד תורה, בניגוד למקור דומה על ריב"ז (ראה בפרק הדין בריב"ז) בו מובא שריב"ז למד גם תורה.
3. על חשיבות לימוד חכמות ראה "תפארת ישראל" על המשנה באבות ו, א ו-ה. וראה דברי ר' משולם ראטה: "ובקחת את לימודי המדעים לרקחות ולטבחות לחכמת התורה להראות לעיני העמים והשרים את יפיה (כלשון הרמב"ם באגרתו לחכמי לונלי) ולהוסיף בזה עשר ידות גם בשלימות ידיעת התורה והבנת עמקי צפונותיה (כדברי הגאון רבינו אלי' מוילנא ז"ל בהקדמת העתקת ספר ההנדסה של אוקלידוס ללשון עברית ע"י ר' ברוך משקלאב) (שו"ת קול מבשר, ח"א סימן יח).

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- ניתן לדבר על חשיבות לימודי החול כחלק מהכרת עולמו של הקב"ה.

מקור 2: "ראוי שתשרה שכינה עליו"

נקודה מרכזית

- ענוותנותו של הלל.

הערות עיוניות וחינוכיות

- אפשרות לפיתוח נושא הענווה. הלל הוא עניו אך אינו מבטל את עצמו. הלל העניו ("הי עניו", "לעולם יהא אדם ענוותן כהלל" (מקור 10), רץ לפני העני (מקור 9)) הוא זה שאומר "אם אני כאן הכל כאן" (מקור 8), "כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז" (מקור 10) "אם אין אני לי מי לי" (מקור 14).
- ניתן לפתח על-פי מקור זה דיון ביחס שבין הדור לפרנס - הלל מפסיד בגלל דורו.²

מקור 3 – "שנשתכחה תורה מישראל"

נקודה מרכזית

- הלל הוא דמות מרכזית המחדשת ומייסדת שוב את התורה (כמשה ועזרא).

ג מורה הרוצה בכך יכול להשתמש במקור זה כפתיח לשאלה העתיקה האם "הפרנס לפי הדור" או ש"הדור לפי הפרנס". (ילקוט שמעוני תהילים, רמז תרצז) ממקור זה נראה שקטנות הדור גורמת לפגיעה בהנהגה. גם אם יש מנהיג שראוי לגדלות, אם העם אינו ראוי - המנהיג לא יגיע לכך.

הלל הזקן

מקור 4: "שמונים תלמידים היו לו"

נקודה מרכזית

- הלל מעמיד תלמידים רבים בכמות ובאיכות. (מעלתם של בית-הלל)

הערות עיוניות וחינוכיות

- הלל וביתו הרבו תלמידים, והכמות לא פגעה באיכות, בית-שמאי לעומתם לא נקטו בשיטה זו. ראה מקור מס' 25 וחיבורנו על הלל בתחילת הפרק למורה.⁷

חיו ותפיסת עולמו

מקור 5: "שמא יום המעונן הוא?"

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)⁶²

נקודות מרכזיות

- כוח הרצון של הלל ודבקתו בלימוד תורה.

ד מורה החפץ בכך יכול להוסיף רעיון נאה:
על גדלותו של יונתן בן עוזיאל אמרו (בבלי סוכה, כח ע"א) שעוף שהיה פורח מעליו בשעת לימודו היה נשרף. בהנחה שגדול הרב מן התלמיד, אם כן מהי קדושתו של הלל? וכי למעלה מקדושה זו? ומשיבים: אכן כן, הלל – עוף שהיה פורח מעליו בשעת לימודו לא היה נשרף, הלל על אף גדולתו העריך את החיים והמציאות הפיסית המתקיימת יחד עם קדושתו. לאחר השלמת העיסוק בדמותו של הלל יובן הרעיון הזה לאשורו.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- ישנו חיץ בין בית המדרש לעולם שמחוצה לו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- סיפור זה הובא בגמרא כראייה לכך שגם עני מרוד חייב ללמוד תורה. ללמד שהאדם אינו יכול 'לוותר לעצמו' בלימוד תורה: "עני ועשיר רשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל?" (בבלי יומא, לה ע"ב)⁷

- הסיפור חושף פער שקיים בין בית המדרש לעולם שמחוצה לו.

1. בבית המדרש חם, ולומדים "דברי א-לוהים חיים" בעוד הלל קופא למוות בחוץ.

2. היו אנשים שנמנעה כניסתם בידי שומר הסף, ביניהם אנשים שלא היה בידם לשלם. נראה לנו שהדבר שיקף סינון של אנשים שאינם ראויים להיכנס, ו בדומה לשיטת בית-שמאי במקור 2.25

ה מורה הרוצה להרחיב בנושא זה יכול להביא את המקור מן הפרק העוסק ברבי אליעזר בן הורקנוס (מקור 1) וכן הסיפור על רבי עקיבא שהיו בגדיו מסריחים מעשן (ראה בפרק הדין ברבי עקיבא).

ו זהו אחד ההסברים של המהרש"א (בחידושי אגדות על אתר) המעלה שתי אפשרויות להסבר סיבת השמירה:

א. בית המדרש היה מחוץ לעיר, לכן הוצרכה שמירה.
ב. לא היו מניחים תלמיד שאינו הגון להיכנס. היה סינון של הראויים ללמוד. זו גם הסיבה להצבת שומר בבית מדרשו של רבן גמליאל. (עיין בבלי ברכות, כא ע"א).

ראה גם מאמרו של הרב עדין שטיינזלץ (אבן-ישראל) בספרו "אישים בתלמוד" הוצאת האוניברסיטה המשודרת.

ז "שבית-שמאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר".

הלל הזקן

3. סופת השלגים החריגה מאד (כמטר וחצי של שלג) שהשתוללה בחוץ לא נודעה בבית המדרש המחומס. גם כאשר רצו לראות מה סיבת החושך התבוננו מבעד לארובת בית המדרש (כפי הנראה לא היו חלונות לעולם החיצוני).

• בעקבות מקור זה, ומקור מס' 25, ניתן לקיים דיון חינוכי על "לימוד אליטיסטי", חסרונותיו ויתרונותיו.

• **בדיון זה יש להיזהר מהיגררות לפופוליזם** ולאפשר את הבעת שתי הדעות. ברור שיש חשיבות רבה לקבוצות אליטיסטיות היושבות במגדל השן של הרפואה או המדע (למשל), לא יתכן שכולם ילמדו רפואה. פתיחת דלתות בית המדרש מורידה את רמת הדיון. מצד שני יש חשיבות ללימוד העממי של הרבים. אין להותיר את התלמידים עם המחשבה שהלל צדיק והתפיסות האחרות שגויות. אין להציג כך גם את תפיסת בית-שמאי מול בית-הלל במקור מס' 25..

• "ראוי הוא זה לחלל עליו את השבת": זו אינה אמירה פשוטה, שהרי על כל אדם מחללים את השבת. יתכן ומדובר באמירה אגדתית שעניינה גדולתו של הלל, יתכן שמדובר בהמשך האליטיזם הבית מדרשי הסובר שאין לחלל את השבת עבור כל המאבד עצמו לדעת, אלא רק עבור מי שמסכן עצמו למען לימוד תורה.^ח

ח המשפט "ראוי הוא זה שיחללו עליו את השבת" אינו מובן, לא מבחינה הלכתית ולא מבחינת תרומתו לסיפור. פרשנים רבים פירשו משפט זה בכיוונים שונים. לפי ניתוחנו את הסיפור נראה לנו פירושו של ה"שבות יעקב", שמדובר בהצלת אנשים המאבדים עצמם לדעת, כפי שחשבו שהלל עשה: "גבי הלל הזקן שעלה לגג לשמוע דברי תורה וירד עליו שלג ונתעלף, וחיללו עבורו שבת, ואמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת. ודייק בזה השבות-יעקב בפירושו לעין-יעקב שכוונתם היא שדווקא זה שהכניס עצמו לסכנה משום דברי תורה, עליו מחללים שבת, אבל המכניס עצמו לסכנה מטעם אחר אין מחללים עליו. (וע"ע בתשובות שבות-יעקב ח"א סי' טז, ובחכמת-שלמה או"ח סי' שכט, ובראש יוסף לפרי-מגדים במסכת שבת מה, א, שדחה דבריו, ובשו"ת חוות-יאיר סי' רפב ועוד)" (שו"ת יחל ישראל סימן סא ד"ה

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

מקור 6: "ברוך ה' יום יום"

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- הלל מיחס חשיבות רבה לימי החול, הוא מקדש את ה"יום-יום".

הערות עיוניות וחינוכיות

- שמאי רואה את השבת כמרכז ואינו רואה ערך בימי החול ועל כן ישמור את דברי המאכל הטובים כדי לאכלם בשבת. הלל רואה ערך בימי החול, הוא רואה את הקדושה שבכל יום ולכן הוא אוכל את המאכל הטוב מיד. בנוסף, הלל אינו מרגיש אנוס כשהוא אוכל ולכן אינו זקוק להיתר כדי לאכול. זאת מכיוון שהוא רואה את האור גם בעולם החומרי הנמוך.
- מבחינתו של הלל הדגש במשפט "כל מעשיו לשם שמים" הוא על המילים "כל מעשיו", גם הפשוטים והחומרניים – יש בהם אור. בעיני שמאי הדגש הוא על המילים "לשם שמים". מעשים פשוטים מקבלים משמעות רק כאשר הם נעשים לשם דבר גדול. הדבר מתבהר יותר לאור מחלוקת הלל ושמאי ביחס לגוף המופיעה במקור הבא.

הרחבה ותוספת מקורות

- רמח"ל (מסילת ישרים, פרק כו): "והנה האיש המתקדש בקדושת בוראו אפילו מעשיו הגשמיים חוזרים להיות ענייני

"ועוד הביא". ראה גם הרחבה בדברי הרב אליעזר יהודה וולדנברג, ש"ת ציץ אליעזר, חלק ח סימן טו, קונטרס משיבת נפש פרק ד וראה שם הפניות למקורות נוספים.

הלל הזקן

קדושה ממש... ותראה עתה ההפרש שבין הטהור לקדוש: הטהור, מעשיו החומרים אינם לו אלא הכרחים, והוא עצמו אינו מתכוין בהם אלא על צד ההכרח, ונמצא שעל ידי זה יוצאים מסוג הרע שבחומריות ונשארים טהורים, אך לכלל קדושה לא באו, כי אילו היה אפשר בלתם, כבר היה יותר טוב: אך הקדוש הדבק תמיד לאלקיו, ונפשו מתהלכת בין המושכלות האמתיות באהבת בוראו ויראתו, הנה נחשב לו כאילו הוא מתהלך לפני ה' בארצות החיים עודנו פה בעולם הזה, והנה איש כזה הוא עצמו נחשב כמשכן, כמקדש, וכמזבח, וכמאמרם זכרונם לברכה (בראשית רבה, פב): ויעל מעליו אלקים, האבות הן הן המרכבה, וכן אמרו (רש"י בראשית ז): הצדיקים הן הן המרכבה".

לאופנים נוספים הביאור מחלוקת שמאי והלל: חידושי אגדות למהרש"א, על אתר; איל רוזנבלום "דרכי זכירת השבת – מחלוקת שמאי והלל", **שמעתין עמ'** 152-153.

מקור 7: "כל מעשיך לשם שמים"

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- הלל אינו מתייחס לגוף – לחומר ולטיפול בו – כפעולה בדיעבד, אלא כמצווה מלכתחילה.

הערות עיוניות וחינוכיות

- שים לב ליחסו של שמאי לגוף, ניתן לפתח דיון חינוכי על היחס הראוי לחומר ולגוף.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

הרחבה ותוספת מקורות

- הרב חיים נבון הגדר הטובה, פרק ג.^ט
- הרב בנימין לאו "מצווה אני עושה או חובה אני עושה, יחס חז"ל לגוף האדם" בתוך: **חינוך לחיי משפחה בעולם של תמורות**, מכון ליברמן.
- למקורות נוספים על היחס לחומר ולגוף ראה הערת השוליים.^י

ט "...העולם הזה אינו רק "היכי תמצ" לקיום מצוות. הקב"ה לא ברא את הזרוע שלנו כדי שיהיה על מה לשים את התפילין...". שם עמ' 62.

י מקורות נוספים בנושא היחס בין רוח לחומר:

1. "כל אשר נוספה הארץ יישוב, נוסף השכל חורבן" (חובות הלבבות, שער התשיעי פרק ז).

2. "כן עניני בני אדם - כי מבני אדם אנשים, כמו שאמרנו, שכל צרכי החומר אצלם חרפה וגנות וחסרון, התחיבו בהכרח, ובלבד חוש המימוש, אשר הוא חרפה עלינו (כמו שזכר אריסטו), אשר בעבורו נתאוה למאכל ולמשתה ולמשגל - כי צריך למשכיל למעט מהם מה שאפשר ולהסתיר בהם ולהצטער בעשותו אותם... אבל יהיה האדם מושל על אלה הצרכים כולם, לקצר בהם כפי יכלתו, ולא ישיג מהם אלא מה שאי אפשר זולתו, וישים תכליתו תכלית האדם מאשר הוא אדם, והיא ציור המושכלות..." (מורה נבוכים, חלק ג פרק ח)

3. רש"ז מלאדי, תניא לב, לו.

4. מלבי"ם יהושע כד, יט.

5. הרא"ה קוק, אורות הקודש ב עמ' שיא-שיב.

מקור 8: אם אני כאן הכל כאן

נקודה מרכזית

- הלל מכיר מאד בערך עצמו (וזאת על אף המקורות המאפיינים אותו כעניו).

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן להאריך כאן רבות בנושא הענווה מול ההכרה בערך האדם: ענווה היא מצב בו האדם מודע באופן מלא לכוחותיו, אבל יודע שהכול מאת ה' - ראה מקורות: 8 ו-14.

הרחבה ותוספת מקורות

- המקור אינו ברור כל צרכו ורבו המפרשים אותו. פרשנים רבים הסבירו שהלל מדבר על השכינה.³⁸ הקושי בפירוש זה הוא השימוש בגוף ראשון (אני) בדברו על ה'.³⁹ בנוסף, פירוש זה מסביר את סיום המקור ("אם תבא אל ביתי"), אולם הקשר להתחלה ("למקום שאני הולך שם רגלי מוליכות אותי") קשה.

יא רש"י, ריטב"א, חידושי אגדות למהרש"א.
יב העיון-יעקב (הובא בעין-יעקב על אתר) מציין שהלל היה יכול להתבטא בצורה כזו מכיוון שוודאי לא יחשדוהו בגאווה. הרחבה נוספת על אמרה זו ראה: הרב אליעזר יהודה וולדנברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יט, סימן כה, והרב אברהם ארלנגר, ברכת-אברהם על אתר.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

מידותיו ודרכו

מקור 9: עבד לרוץ לפניו

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- ענוותנותו של הלל.

הערות עיוניות וחינוכיות

- הלל מתנהג בצורה העלולה להתפרש כבזיון לגדול הדור. פתח לדין על כבוד תלמידי חכמים ומתי הם יכולים למחול על כבודם.⁷
- ראה מקורות: 2, 9 ו-14.

הרחבה ותוספת מקורות

- פרשנים רבים דנים בשאלה מדוע הלל רץ לפני העני: ה"עיון-יעקב" (הובא בעין-יעקב על אתר) טוען שהלל לא היה מחויב לרוץ לפני העני מכיוון שהדבר לא לפי כבודו, ונהג לפני משורת הדין. ר' חיים שמואלביץ (שיחות מוסר, פרשת בלק מאמר פב) טוען שהיה ברור להלל שלולי אותו כבוד יסתכן העני מרוב צער ורק בגלל פיקוח נפש נהג כפי שנהג. (ומכאן לוקח מוסר גדול על עוצמת תאוות הכבוד).⁷

ג. ניתן להביא את סיפור דוד ומיכל בת שאול (שמואל ב, ו החל מפס' כ). בהקשר זה ניתן לציין שהלל היה מבית דוד, "אמר רבי לוי מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה הלל מן דוד (מבית דוד)" ירושלמי תענית, פ"ד ה"ב.
יד. הרחבה בעניין זה ראה את הפירוש בש"ס מהדורת שוטנשטיין על אתר, הערה 9 ובמראי מקומות שם.

הלל הזקן

מקור 10: מי כאן הלל?

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- סבלנותו וענוותנותו של הלל. הלל מקבל כל אדם כפי שהוא ובמקום בו הוא נמצא.⁶³

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לעסוק במקור זה בזהירות הנדרשת בהפעלת שיפוט כלפי הזולת (כדברי הלל "אל תדין את חברך" – מקור מס' 15), הלל אינו דן את האדם על מניעיו בניגוד לשמאי שדוחה אותו ב"אמת הבניין" שבידו.
- ניתן להרחיב את הנושא של היחס החיובי לכל אדם, גם כאשר הוא טרחן ובא לקנטר^{טו} ולדון עם התלמידים על האופן בו הם היו נוהגים במקרים הללו.
- ראה תרגיל ההפנמה על טענות בית-שמאי כלפי קבלת הגרים.
- "ראוי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות זוז" הלל מכיר בערך עצמו (ראה מקורות: 2, 9 ו-14).
- מדוע הלל סובר ש"מה ששנוא עליך אל תעשה לחברך" הוא יסוד כל התורה כולה? מה המשמעות לכך ששאר התורה היא פירוש לכך?

טו סבלנותו של הלל כלפי הקנטרן יכולה להתבאר בפנים שונות. ה"שפת אמת" על אתר, מבאר שהלל סבר שהשאלות חשובות ואמיתיות מכיוון שאין שום פרט בבריאה שאינו מאלפנו בינה. בניגוד לשואל שחשב שאין בשאלותיו ממש, דרכו של הלל היא למצוא אור בכל פרט בבריאה (ראה מקור 1) – לדעתו יש חכמה רבה בכך שרגליהם של אפריקיים רחבות וכיו"ב.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

הרחבה ותוספת מקורות

- על סבלנותו של הלל כלפי זה שבא להקניטו ראה – מהרש"א, חידושי אגדות על אתר.
- יכולתו של הלל לקרב את הגרים נבעה מכך שהוא ראה כל האדם כפי שהוא ומתוך צרכיו. כאמרתו: "לעולם תהא דעתו של אדם מעורבת עם הבריות". (מקור מס' 24) הלל יודע לרדת לנקודת המבט של כל אדם ומתוך כך לרומם אותו.^{טז}

מקור 11: "אם לא נביאים בני נביאים הם"

נקודה מרכזית

- אמונו של הלל בבני העם שיעשו את הדבר הנכון.^{יז}

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לדון באמונו של הלל בעם, כיצד הוא ידע שהם יעשו את הדבר הנכון? האם אין בכך סיכון?
- מדובר ביום בו מינו את הלל. על פי גרסת הירושלמי נראה

טז הגר"א, בבאורו למשלי כב, ו: "חַנֵּךְ לַנֶּעֶר עַל פִּי דַרְבָּנָה גַם כִּי יִזְקִין לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה", כתב שכדי לחנך צריך להבין מהי דרכו המיוחדת של כל אחד ואחד, עיין שם; ראה גם: רש"ר הירש על גידול יעקב ועשו; גם סיפורו המפורסם של ר' נחמן מברסלב, על בן המלך שחלה וחשב שהוא תרנגול הודו, עוסק ביכולת לחנך מתוך ירידה לנקודת המבט של המחוּנָךְ.

יז סיפור זה מורכב ונדון אצל מפרשים רבים. אנו עוסקים בו בהקשר לענייננו בלבד ואין ביכולתנו להרחיב את היריעה לסיפור כולו, מורה המעוניין בכך תבוא עליו ברכה (בדיון כזה, ראוי לשים לב שלא לחרוג מדמותו של הלל, דבר שעשוי להקשות על תלמידינו לחזור להקשר המקורי).

הלל הזקן

שלא האמינו בכוחו (קוראים לו "בבלי אחד") ואכן לא קיבלו ממנו עד שאמר ששמע משמעיה ואבטליון. ניתן לדון ב"אבן מאסו הבונים הייתה לראש פינה".

- יש לשים לב לגרסת הירושלמי ישנה ביקורת על הלל שקינתרם בדברים.

אמרותיו

נקודה מרכזית

- בדיקת יכולת ההשלכה של התלמיד מן האמרות על הדברים שלמד עד כה.

הערות עיוניות

כל אמרה מתאימה למקורות אחרים שדנו בהם:

- **אמרה 12:** "אוהב את הבריות ומקרבן לתורה": מתאימה לאישיותו, לדרכו בקבלת הגרים ולסבלנותו כלפי כל אחד. (מקור מס' 10).
- **אמרה 13:** "ודלא ילף קטלא חייב": מתאימה למסירותו ללימוד תורה עד כדי מסירות נפש בשלג (מקור מס' 5).
- "ודאישתמש בתגא חלף": מתאימה לענוותנותו ולכך שלא נהנה מכתרה של תורה ורץ לפני העני (מקור מס' 9).
- **אמרה 14:** "אם אין אני לי מי לי": מתאימה להכרתו בערך עצמו (מקורות 8 ו-10 "ראוי הוא הלל").
- "וכשאני לעצמי מה אני": מתאימה למסירותו של הלל לזולת (מקורות 9 ו-10).

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- "ואם לא עכשיו אימתו": מתאימה למקור מס' 2 – הלל לא דחה את אכילת הבהמה הטובה לשבת. וכן לדבריו: "אל תאמר לכשאפנה אשנה" (אמרה 15).
- **אמרה 15:** "אל תפרוש מן הציבור": מתאימה לאמונו הרב של הלל בציבור ובדרכו (מקור מס' 11)
- "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו": מתאימה לזהירותו בשיפוט הזולת ולניסיונו להבין את נקודת המבט ואת מקומו של זולתו; לכך שרץ לפני העבד שהיה עשיר והעני (מקור מס' 9); לכך שהצליח לגייר את הגרים מתוך ראיית נקודת המבט שלהם (מקור מס' 10) וכן לתשובתו לשאלה: כיצד שרים לפני הכלה – כלה נאה וחסודה (מקור מס' 24).
- **אמרה 16:** "ולא הקפדן מלמד": מתאימה לגיור הגרים (מקור מס' 10) ולמקור מס' 25 – ההבדל בין בית-שמאי לבית-הלל בשאלה את מי מלמדים.
- **אמרה 17:** "מרבה תורה מרבה חיים" – מתאימה למסירותו לתורה (מקור מס' 5).

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה מפרשי מסכת אבות על מאמרים אלו.

הלל הוקן

מחלוקות בית-שמאי ובית-הלל

מקור 18: "הארץ נבראה תחילה"

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- לפי הלל הארץ היא המרכזית בהוויה, ולפי שמאי השמים (הרוח) הם עיקר המציאות (הדבר ניכר מתוך נימוקיהם).

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לקיים דיון על הרוח מול החומר יחד עם מקורות 6 ו-7.

הרחבה ותוספת מקורות

- על המחלוקת בדבר החשיבות של החומר מול הרוח, ראה עוד במאמרו של הרב ז'ין בספר **לאור ההלכה**.^ח
- ר' יוסף-חיים, ה"בן-איש-חי", בספרו בן-יהודע על אתר, מגדיר את המחלוקת כך: "... ונ"ל דלביית-שמאי מלאכים עדיפי מצדיקים, ולבית-הלל צדיקים עדיפי, כי קילוסו של הקב"ה יוצא יותר מבעלי החומר דלכך ס"ל ארץ נבראת תחילה...".^ט
- ראה עיון-יעקב (הובא בעין-יעקב על אתר), הקושר מחלוקת זו למחלוקת אם נוח לאדם שלא נברא משנברא. (מקור מס' 26)

יח הרב ש"י ז'ין **לאור ההלכה- בעיות ובירורים**, בית-הלל תשל"ח.
יט עיין עוד בדברי הרב קוק על גדלות נשמת האדם לעומת המלאכים (אורות התחיה, פסקה מו) ראה ר' חיים מוולוז'ין, נפש החיים, שער א פרק י', ובדברי מהר"ל מפראג, **תפארת ישראל** פרק כד.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

מקור 19: ראייה שתי כסף וחגיגה מעה

נקודה מרכזית

- לפי בית-הלל קרבן המשלב את הא-ל והאדם (שמים וארץ) חשוב יותר. לפי בית-שמאי קרבן שכולו לשמים חשוב יותר.

הרחבה ותוספת מקורות

- הרוצה להעמיק בפרטי המשא ומתן יעיין בסוגיה בחגיגה ו.

מקור 20: פרוזבול

נקודה מרכזית

- הלל מבקש לקיים חברה הדואגת לעניים. האדם כשיקול מרכזי בפסיקתו.²

הרחבה ותוספת מקורות

- ישנו דיון רחב על יכולתו של הלל להפקיע מצווה. מהו הכלל ההלכתי שעל פיו מפקיעים? האם מותר להפקיע גם כאשר שמיטה נוהגת מן התורה? הרוצה להעמיק ולהרחיב בעניין זה יעיין בדברי ר' עובדיה מברטנורא, תוספות יו"ט ותפארת ישראל על המשנה, וכן בספרו של הרב אברהם הלל גולדברג **הארץ ומצוותיה**, הלכות שמיטה פרק י.

כ ראה מאמרו של הרב עדין שטיינזלץ (אבן-ישראל) "הלל", בספרו **אישים בתלמוד** בהוצאת האוניברסיטה המשודרת.

מקור 21: "תקנת השבים"

(מקור מהותי להבנת דמותו של הלל)

נקודה מרכזית

- שמאי דורש להחיל על החוזר בתשובה את מלא חומר הדין, גם אם הדבר קשה ביותר. הלל מלא חסד כלפי החוזר בתשובה ומקל עליו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- "תשובה" קעקוע העבר או מבט כלפי העתיד? בית-הלל מקלים על האדם, בית-שמאי דורשים ממנו לקעקע את הבירה. הדבר יכול להתפרש גם כדרישה של בית-שמאי מן החוזר בתשובה לקעקע את עצמו, בעוד בית-הלל מקלים עליו ומבקשים ממנו לעשות תשובה הדרגתית, קלה יותר (מפני תקנת השבים).^{כא}
- תקנת השבים: פתח לדיון בכיתה על האפשרות להקל על אדם המעוניין לשוב מדרכו.

הרחבה ותוספת מקורות

- התורה מצווה: "והשיב את הגזלה אשר גזל" (ויקרא ה, כג). כוונת הדברים היא שאם הגזלה נשארה כצורתה – ישיב אותה, ורק אם השתנתה ישיב דמים. (ראה קצוש"ע סימן קפב, סעיף ו). בית-הלל מודעים לקושי הגדול שבהריסת הבית ולכן מאפשרים לחוזר בתשובה לשלם דמים בלבד.^{כב}

כא הרב אתרוג (כנפי יונה, עמ' 77-88) מבאר שיש כאן תביעה לתשובה אמיתית. לעיתים מעשה קיצוני גורם לפער גדול בין העשייה החיצונית "הצדיקה" ללב הפנימי שעדיין לא היטהר. הפער הזה יכול להוליד בעיטה בכל. תהליך הדרגתי מבטיח תשובה אמיתית.

כב הגמרא (בבא-קמא, צד ע"ב) מביאה הרחבה של עניין זה: מעשה באדם שביקש

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

מקור 22: לכבוד עצמו הוא עולה לכבוד שמים לא כ"ש?

נקודה מרכזית

- בית-הלל מלאים חסד ומתחשבים בחולשות האנושיות, בית-שמאי מתחשבים יותר בכבוד שמים.

הערות חינוכיות ועיוניות

- ניתן לפתח דיון על חשיבות כבוד האדם וההתחשבות בקשייו, עם זאת יש לשים לב לכך שהסיפור נגמר כאשר שאלת בית-שמאי נותרת פתוחה ומנסרת בחלל – בלא מענה של בית-הלל.
- בדיון יש לשים לב לכך שבית-הלל אינם מאפשרים לאדם מראש לחטוא ו'לוותר לעצמו' ולחולשותיו, ולכן אם הזיד יצטרך לחזור (בדומה להלל שאינו 'מוותר לעצמו' ועולה לארובה כדי לשמוע תורה).

הרחבה ותוספת מקורות

- מחלוקתם של בית-שמאי ובית-הלל עוסקת באדם ששכח לברך בשגגה, אם הזיד – מודים בית-הלל שעליו לחזור למקומו.
- על המשמעות הרעיונית של ברכה במקומה עיין בדברי הראי"ה קוק, עין-איה על אתר.

לעשות תשובה ואשתו אמרה לו שאם יעשה תשובה אפילו אבנט אינו שלו, ונמנע ולא עשה תשובה. באותה שעה התקינו שהגזלנים ומלווי ריביות שהחזירו אין מקבלים מהם.

הלל הוקן

מקור 23 : חשודים על השביעית

נקודה מרכזית

- לבית-הלל יש אמון בעם ישראל.

הערות עיוניות וחינוכיות

- נראה שהמחלוקת אינה במציאות אלא בנקודת המוצא – יושרו של האדם והתפתותו לחטא.

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה מאמרו של הרב שלמה יוסף זוין "בית הלל ובית-שמאי" בספרו לאור ההלכה.

מקור 24: כיצד מרקדין עם הכלה

נקודה מרכזית

- בעולם המורכב, האמת המוחלטת מפנה מקום לשלום, כדי שבני אדם לא יצטערו לחינם ותשרור אהבה ואחוה.
- מהי האמת? בית-הלל סוברים שהאמת היא לעיתים סובייקטיבית ומסתכלים על הדברים מנקודת המבט של האדם עליו הם מדברים. בית-שמאי מתבוננים מנקודת המבט הא-לוהית.

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

הערות עיוניות וחינוכיות

- לכאורה ישנן שתי אפשרויות לבאר את הנהגתם של בית-הלל:
 1. מדובר בשקר, אלא שמותר לשנות מפני השלום.^{כג}
 2. מכיוון שהיופי הוא יחסי, אין לפנינו מושגים מוחלטים ולכן ניתן לומר שאין כאן שקר מכיוון שהחתן נשאה – ממילא מוצאת היא חן בעיניו.^{כד}
- ניתן לפתח דיון בכיתה בשני נושאים אלו: 1. מתי מותר לשנות מהאמת.^{כה} 2. היחס בין אמת מוחלטת לאמת יחסית.

הרחבה ותוספת מקורות

- להרחבה ראה: הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל, סימן לט.

מקור 25: אל ישנה אלא למי שהוא חכם... ועשיר

נקודה מרכזית

- תפיסת בית-הלל שלימוד תורה שייך לכל, מול תפיסה של אליטה הלומדת תורה.

כג לשון הריטב"א (כתובות, יז ע"א): "פירוש דכל שהוא מפני דרכי שלום אין בו משום מדבר שקר תרחק".

כד מהרש"א, חידושי אגדות על אתר.

כה ראה בבלי בבא מציעא, כג ע"ב.

הלל הזקן

הערות עיוניות וחינוכיות

- האם הלל יתיר ללמד כל אדם? מהם הגבולות? מורה הרוצה בכך יכול לעורר דיון בכיתה סביב השאלות הבאות: האם מותר ללמד חילוני הלומד כדי לקנטר? האם מותר ללמד רפורמים? וכד'.
- מומלץ ללמד את המקור ביחד עם מקורות 1 ו-6. ראה עוד שו"ת יחל ישראל סימן ב.

מקור 26: "נח לו לאדם שלא נברא"

נקודה מרכזית

- האם טוב שהאדם נולד – צורת ההתבוננות על חיינו, האם הם לכתחילה או בדיעבד?

הערות עיוניות וחינוכיות

- ללמד ביחד עם מקורות: 6, 7 ו-8.

הערות למורה:

- 1 כסיפורים רבים על הלל ושמאי, גם סיפור זה פותח במילים: "אמרו עליו".
- 2 ראה פירושו של יונה פרנקל **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 1981, עמ' 66-68.
- 3 בבית המדרש לא יודעים האם בחוץ יום יפה או יום מעונן. על השאלה "שמא יום המעונן היום?" אמור היה שמעיה לענות: יום השלג היום, לכן הארובה סתומה! אלא שחכמי בית המדרש לא ידעו שיום השלג, הם מנותקים המתרחש בחוץ.
- 4 משפט זה אינו מובן, לא מבחינה הלכתית ולא מבחינת תרומתו לסיפור. פרשנים רבים פירשו משפט זה בכיוונים שונים. לפי ניתוחנו את הסיפור נראה לנו פירושו של ה"שבות יעקב", שמדובר בהצלת אנשים המאבדים עצמם לדעת, כפי שחשבו שהלל עשה: "גבי הלל הזקן שעלה לגג לשמוע דברי תורה וירד עליו שלג

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- ונתעלף, וחיללו עבורו שבת, ואמרו ראוי זה לחלל עליו את השבת. ודייק בזה השבות-יעקב בפירושו לעין-יעקב שכוונתם היא שדוקא זה שהכניס עצמו לסכנה משום דברי תורה, עליו מחללים שבת, אבל המכניס עצמו לסכנה מטעם אחר אין מחללים עליו" (שו"ת יחל ישראל סימן סא ד"ה "ועוד הביאו").
- 5 ראה: הרב עדין אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, משרד הביטחון – הוצאה לאור (האוניברסיטה המשודרת), עמ' 20-9.
- 6 המהרש"א על אתר מעלה אפשרות לקשר בין מדרש זה לבין המחלוקת בין ר' אלעזר בן עזריה לרבן גמליאל: רבן גמליאל הציב שומר על סף בית המדרש שימנע את כניסת מי "שאין תוכו כברו". כשמינו את ראב"ע לנשיא הוא הוציא את השומר ואפשר לכולם להיכנס, ראה: בבלי ברכות, כח ע"א.
- 7 יש לזכור שהימים ימי המאבק עם הצדוקים ואף על פי כן הלל מקבל אנשים עם מניעים מפוקפקים ואינו חושש ללעזם של הצדוקים. וראו הערה 11.
- 8 לעולם יהא ענוותן כהלל.
- 9 סיפורים אלו אינם מנוסחים כהכרעה הלכתית (והלכה כהלל למשל), אלא כאמירה המעידה על דרכו ומידותיו של הלל: "אלא ענוותנותו של הלל קרבנתנו...".
- 10 בבלי שבת, ל ע"א.
- 11 המאבק עם הצדוקים הנזכר מספר פעמים בסיפורי ר' שמעון בן שטח, כלל אינו מוזכר אצל הלל, המקבל את הגר גם אם הוא מתנה שלא יקיים תורה שבכתב. ייתכן שהדבר בא ללמדנו שהלל נקט בדרך שונה מר' שמעון בן שטח - הוא לא נלחם בצדוקים אלא קרבם. אולי זו כוונת תלמידיו של הלל כאשר הם אומרים שיש ללמד תורה לכל אדם: "ובית-הלל אומרים לכל אדם ישנה. שהרבה פושעים היו בהם בישראל ונתקברו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים" (אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ג ד"ה "והעמידו תלמידים").
- 12 חשוב להדגיש ששמאי אינו קפדן סתם, והדבר נובע מתפיסת עולם מיוחדת המעריכה מאד את האידיאלי ודוחה את חולשות האדם, כפי שיורחב להלן. יש לזכור שמדובר במי שכהן יחד הלל, אותו אדם האומר בפרקי אבות "הוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות", ושסיפורי הגרים מתארים מקרים קיצוניים במיוחד, בהם שמאי אינו מוכן לקבלם. גם שמו "שמאי" מעיד על שמאותו; אמת המידה של הבניין שבידו, מעידה גם שלדעת שמאי אין בונים בניין על "רגל אחת" ואילו הלל רואה בכל הבא לפניו אדם הרוצה ללמוד ששתי רגלי רצונו נטועות בקרקע.
- 13 הלל מתפנה מכל עיסוקיו בערב שבת ועונה לשאלותיו המציקות של הקנטרן (שם).

הלל הזקן

14 הערכתו של הלל לעצמו אינה נפגעת גם כאשר הוא עושה דברים שלכאורה אינם נראים ראויים לנשיא: הוא רץ לפני עני בן-טובים כשלא נמצא עבד שיעשה כן (בבלי כתובות, סז ע"ב) ואינו חש כל קושי. הערכתו לכל אדם, לעצמו ולמצוות צדקה, מאפשרת לו לנקוט באופן שאחרים עשויים לפרשו כמשפיל וכלא מתאים לכבוד התורה, והלל בדרכו.

בנקודה זו יש לסייג מעט את הדברים. לעיתים אנשים המעריכים את עצמם חושבים שהם מסוגלים לפעול לבדם ואינם צריכים להיות קשורים לזולת או לציבור. הלל, על אף הערכתו את עצמו, אינו חושב שהוא יכול לפעול כיחיד. זה פשר אמרתו "אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני", המבטאת הערכה רבה לעצמו אך הבנה שכשהוא לבדו ערכו מועט. כך גם לאחר אמירתו "אל תפרוש מן הציבור" (אבות ב, ד) הוא מסביר "ואל תאמין בעצמך עד יום מותך", לאמור (פירוש שלי): אל תפרוש מן הציבור שהרי ערכך בבדידותך מועט ואל תאמין בו, אולם הלל מסייג גם כלל זה, באומרו: "ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש" (אבות ב, ה). הלל מדייק מאד בהקפדה על האיזון בין ההליכה עם הכלל והערכתו הרבה ש"רוח הקודש שורה עליהם" לבין האמירה שלפעמים אין איש ועליך להיות האיש הבודד. מכיוון שהוא מבין את הקושי שבמעשה כזה, הוא אינו דורש "היה איש" אלא "השתדל להיות איש".

15 תוספתא פסחים ד, יג-יד. מופיע גם בירושלמי (פסחים, פרק ו ה"א) ובבבלי (פסחים, סו ע"ב). יש הבדל בין הסיפור בתוספתא לסיפור בירושלמי:

"זו הלכה נעלמה מזקני בתירה. פעם אחת חל ארבעה עשר להיות בשבת ולא היו יודעין אם פסח דוחה את השבת אם לאו, אמרו יש כאן בבלי אחד והלל שמו ששימש את שמעיה ואבטליון, יודע אם פסח דוחה את השבת אם לאו איפשר שיש ממנו תוחלת. שלחו וקראו לו אמרו לו שמעת מימך כשחל ארבעה עשר להיות בשבת אם דוחה את השבת אם לאו, אמר להן ... אמרו לו כבר אמרנו שיש ממך תוחלת התחיל דורש להן מהיקש ומקל וחומר ומגזירה שוה ... אמרו לו כבר אמרנו אם יש תוחלת מבבלי ... אע"פ שהיה יושב ודורש להן כל היום לא קיבלו ממנו, עד שאמ' להן יבוא עלי כך שמעתי משמע' ואבטליון, כיון ששמעו ממנו כן עמדו ומינו אותו נשיא עליהן. כיון שמינו אותו נשיא עליהן התחיל מקנתרן בדברים, ואו' מי גרם לכם לצרך לבבלי הזה לא על שלא שימשתם לשני גדולי עולם לשמע' ואבטליון שהיו יושבין אצלכם. כיון שקינתרן בדברי' נעלמה הלכה ממנו, אמרו לו מה לעשות לעם ולא הביאו סכיניהם אמ' להן הלכה זו שמעתי ושכחתי, אלא הניחו לישי' אם אינן נביאין בני נביאים הן, מיד כל מי שהיה פסחו טלה היה תוחבה בגיזתו גדי היה קושרה בין קרניו נמצאו

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

- פסחיהן מביאין סכיניהן עמהן, כיון שראה את המעשה נזכר את ההלכה, אמ' כן שמעתי משמיעה ואבטליון. (ירושלמי פסחים, פרק ו ה"א)
- 16 בגרסת הבבלי (פסחים סו, ע"ב): "אמר להן: הלכה זו שמעתי ושכחתי. אלא, הניחו להן לישראל אם אין נביאים הן - בני נביאים הן"; אין עוד ביטוי דומה במקורות התנאים והאמוראים.
- 17 גרסת הירושלמי והבבלי.
- 18 ראה: א"א אורבך **חז"ל - פרקי אמונות ודעות**, מאגנס, ירושלים תשמ"ג, עמ' 298-300.
- 19 כפי שנראה בהמשך, כמו בסיפור זה גם במקומות אחרים ניתן לראות את חשיבותו של ההווה בתורתו של הלל - החיים נמצאים בהווה ואינם קיימים עבור עתיד שאינו כאן עכשיו: "ואם לא עכשיו אימת", "אל תאמר שכאפנה אשנה שמא לא תפנה" ועוד.
- 20 לגרסא אחרת של הסיפור ראה: ויקרא רבה פרשה לד ד"ה "ד"א וכו", וכן: אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל ד"ה "וכל מעשיך".
- 21 נראה כי מחלוקת זו דומה לשאלה האם הקב"ה סובב כל עלמין או ממלא כל עלמין.
- 22 אמירה זו מתחדדת על רקע דברים דומים שנאמרו על ר' יוחנן בן זכאי: "אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים קלים וחמורים וגזרות שוות תקופות וגימטריאות שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים משלות כובסין משלות שועלים" (בבלי סוכה, כח ע"א). בדברי הגמרא מודגשת העובדה שריב"ז למד הרבה מאד תורה וגם דברים נוספים ואילו לגבי הלל מוזכר שלא עזב חכמה שלא למדה.
- 23 ראה מקבילות: בבלי חגיגה, יב ע"א, ויקרא רבה פרשה לו ד"ה "לפנים הארץ". על מחלוקת זו ראה: א"א אורבך, **חז"ל - פרקי אמונות ודעות**, מאגנס, ירושלים תשמ"ג, עמ' 162.
- 24 השתקפות דיון יסודי זה במחלוקות בית-הלל ובית-שמאי מופיעה במחלוקתם אם טוב לו לאדם שנברא משלא נברא. בית-שמאי סוברים שטוב לו שלא נברא ואילו בית-הלל, הרואים ערך בחומר, בגוף ובמציאות הפיסית כחלק מן המציאות הרוחנית, אומרים שטוב לו שנברא (בבלי עירובין, יג ע"ב).
- 25 ראה המחלוקות המופיעות בחוברת העבודה.
- 26 א. בית-שמאי אומרים לא ימכור לו פרה חורשת בשביעית ובית-הלל מתירין מפני שהוא יכול לשחטה (משנה שביעית ה, ח).

הלל הזקן

ב. "אין מוכרין פירות שביעית לחשוד על השביעית אחד זרעים הנאכלין ואחד זרעים שאין נאכלין בית שמיי או' לא ימכר לו שדה בשביעית ובית-הלל מתירין" (תוספתא שביעית ד, ה).

27 תנו רבנן: גזל מריש ובנאו בבירה, בית-שמאי אומרים: מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו, ובית-הלל אומרים: אין לו אלא דמי מריש בלבד, משום תקנת השבין (בבלי גיטין, נה ע"א).

28 מי שאכל ושכח ולא ברך בית-שמאי אומרים יחזור למקומו ויברך ובית-הלל אומרים יברך במקום שנזכר (משנה ברכות ח, ז) ...תניא, אמרו להם בית-הלל לבית-שמאי: לדבריכם, מי שאכל בראש הבירה ושכח וירד ולא ברך, יחזור לראש הבירה ויברך? - אמרו להן בית-שמאי לבית-הלל: לדבריכם, מי ששכח ארנקי בראש הבירה, לא יעלה ויטלנה? לכבוד עצמו הוא עולה - לכבוד שמים לא כל שכן? (בבלי ברכות, נג ע"ב)

29 בבלי כתובות, טז ע"ב: לדעת בית-הלל אומרים לכלה- נאה וחסודה, גם כשהיא לא כזו. מדבריהם נשמע שברור להם שאדם שקנה מקח גרוע בשוק, יש לומר לו שמדובר במקח טוב. בית-שמאי אינם מסכימים לדבריהם וטוענים כנגדם, אמרה תורה: "מדבר שקר תרחק"!

30 כדברי ה"משך חכמה": "שמאי וחביריו מעלתם גדולה כל כך עד שלא יוכלו העולם וכללות ישראל להתקדש על ידם, וכמו עולות דלא מקדשי לחם...כי הלל היה הנהגתו להקדיש דרכיו להש"ת, וכל הנהגתו בגשמיותו לשם יתבוך בלבד; וזה בחינת שלמים. ושמאי היה בחינת עולה; נפרד מן גשמיות ומתבודד, והנהגתו היה נוראה".

31 רעיא מהימנא, במדבר פרשת פינחס דף רמה, א: "אמר ר"מ: הלל ושמאי דאתון, חד מסטרא דרחמי וחד מסטרא דדינא. דאינון חסד וגבורה, דרגין דאברהם ויצחק".

32 אגרא דכלה דף רסג ע"א, דובר צדק אות ח ועוד... ; ר' צדוק הכהן מלובלין מסביר עניין זה בספרו פרי-צדיק לחנוכה - אות ח: "וכן כתב הארי ז"ל שלעתיד יהיה ההלכה כבית-שמאי. והוא על פי מה שאמרו רבותינו ז"ל שבתחלה עלה במחשבה לברוא העולם במדת הדין. ואחר כך שיתף הקב"ה מדת הרחמים למידת הדין (וראה עוד: פרי-צדיק פרשת פרה אות ו, ויקהל אות יא).

33 הוא יאכל בהמה יפה מיד ולא ימתין לשבת על מנת לאכלה, כפי שעשה שמאי.

34 נקודת ההווה היא הנקודה היחידה בה אנו נוגעים בחיים, הלל מחשיב את ההווה ואינו דוחה דברים לשבת, או לעתיד אחר. יש המדגישים שגם ההווה, נקודת הממשק היחידה שלנו לחיים, הוא חסר ממשות: כאשר מביטים על החיים כגרף של נקודות כאשר העבר מאחורינו, העתיד לפנינו וההווה הוא

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

הנקודה בה אנו נמצאים, הרי נראה שאיננו חיים כלל שהרי אין לנקודה ממשות על הגרף. "ועקר כל זה זוכין על - ידי עשיית המצנה בשמחה כפ"ל, כי שמחה היא החיות והקיום של כל ימי האדם כי באמת אין שום זמן כלל כפ"ל. וכמו שרואין גם בגשמיות שאינן כלום כי הזמן פורח מאד מאד בצל עובר וקאבק פורח וקענן פלה וכו', כי העבר אין והעתיד עדין וההנה פהרף עין וכמו בא בספרים" ליקוטי הלכות, הלכות ברכת הודאה הלכה ו.

35 דוגמאות לפסיקה לחומרה: משנה עדויות א, יב: "אלו דברים שחזרו בית-הלל להורות כדברי בית-שמאי האשה שבאה ממדינת הים ואמרה מת בעלי תינשא מת בעלי תתיבם ובית-הלל אומרים לא שמענו אלא בבאה מן הקציר בלבד"; משנה סוטה ד, ב: "ואלו לא שותות ולא נוטלות כתובה האומרת טמאה אני ושבאו לה עדים שהיא טמאה והאומרת אני שותה אמר בעלה אני משקה ושבעלה בא עליך בדרך נוטלת כתובה ולא שותה מתו בעליהן עד שלא שתו בית-שמאי אומרים נוטלות כתובה ולא שותות ובית-הלל אומרים לא שותות ולא נוטלות כתובה.

36 הזוג שניהן בראש הסנהדרין אחרי ר' שמעון בן שטח ור' יהודה בן טבאי היה שמעיה ואבטליון, רבותיו של הלל. לא נותרו לנו מקורות רבים מדבריהם. בתקופתם כבשו הרומים את ירושלים בפעם הראשונה (63 לפני הספירה למניינם) ויהודה איבדה את עצמאותה והפכה להיות ארץ המשלמת מס לרומים, שהתערבו בקביעת מלכיה. לאחר מרידות ומלחמות אחרים עלה הורדוס לשלטון (37 לפני הספירה למניינם), שלטונו של הורדוס התאפיין במפעלי בנייה מרשימים (כולל בניית בית המקדש) מחד, ובשלטון דמים עריץ ואכזרי מאידך. הלל שימש כנשיא בתקופת מלכות הורדוס ובניו, אולם כמעט שאין ידיעות על יחסיו של הלל עם המלכות. ראה באריכות: בן שלום ישראל **בית-שמאי**, יד יצחק בן צבי, ירושלים תשנ"ד, עמ' 110-1.

37 ספרי דברים פסקא שנו ד"ה "ומשה"; על נסיבות עלייתו ראה: ירושלמי פסחים, לג ע"א; הלל היה מיוחס לבית דוד.

38 בבלי יומא, לה ע"ב; בבלי סוטה, כא ע"א; ראה גם: פירוש הרמב"ם לאבות ד, ז (לא ברור מהיכן שאב זאת - ייתכן שהיו לפניו מקורות שאינם בידינו).

39 בתחילה כיהן מנחם כאב בית הדין. על פרישתו של מנחם ראה: בבלי חגיגה, טז ע"ב, ירושלמי חגיגה, פרק ב ה"ב).

40 על מינויו לנשיא ראה: תוספתא פסחים ד, יד.

41 בבלי עירובין, יג ע"ב.

42 ראה: ירושלמי חגיגה, פרק ב ה"ב.

הלל הזקן

- 43 ראה: תוספתא חגיגה ב, ט; תוספתא סוטה יד, ט; בבלי סוטה, מז ע"ב; בבלי סנהדרין, פח ע"ב ועוד, וראה גם דברי הרמב"ם בהקדמתו למשנה.
- 44 במסכת עדויות נקראים הלל ושמאי "אבות העולם": "ולמה מזכירין את דברי שמאי והלל לבטלה ללמד לדורות הבאים שלא יהא אדם עומד על דבריו שהרי אבות העולם לא עמדו על דבריהם" (משנה עדויות א, ד).
- 45 פירוש יפה מופיע בספרו של יונה פרנקל **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 1981, בעמ' 66-68.
- 46 לגרסא אחרת של הסיפור ראה: ויקרא רבה פרשה לד ד"ה "ד"א וכל" וכן: אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ל ד"ה "וכל מעשיך".
- 47 לניתוח כל המימרות של הלל עד כאן ראה: יונה פרנקל **דרכי האגדה והמדרש**, יד לתלמוד, גבעתיים 1991, עמ' 396.
- 48 ראה ניתוח אצל: יונה פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 2001, עמ' 296 (להלן: פרנקל, **סיפור האגדה**).
- 49 פרנקל, **סיפור האגדה**, עמ' 297. הגוי חומד את הבגדים, את החיצוניות, הוא סבור שבגדים יעשוהו למשהו, הלל מסכים לגיירו היות ולדעתו הוא אינו רע אלא פשוט איש ריק המביט על החיצוניות ורוצה בה, הלל מאמין שאפשר למלא את החלל בטוב.
- 50 הביטוי "הלך וקרא" מהווה נקודת מפנה בסיפור. נראה שהוא מתחיל ללמוד מהתחלה את התורה. בספר במדבר הוא זוכר משהו שלמד בספר שמות. הדבר הגדול בסיפור הוא שהגר שרצה להיות כהן גדול הגיע להבנה אמיתית של ערכו מצבו ("גר הקל הבא במקלו ובתרמילו") זה תאור שלו עצמו: נשא קל וחומר **בעצמו**. הוא מגיע מתוך לימוד עצמי להבנת המקום האישי שלו לעומת חלומותיו. הוא התגייר מתוך התבוננות בדברים חיצוניים, בגדי כהן גדול ומגיע להבנה פנימית של מקומו.
- 51 פרנקל, **סיפור האגדה** סובר כי אלו סיפורים נפרדים. לדעתנו, בתלמוד הבבלי הם מובאים כחטיבה ספרותית אחת ולכן יש בהם סוגר מעין פותח (ענוותנותו של הלל). לגרסא אחרת של הסיפור ראה: אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק טו ד"ה "מה היה".
- 52 השווה לסיפור הסמיכה בו חברו תלמידי שמאי הזקן על הלל (בבלי ביצה, כ ע"א).
- 53 ראה ניתוח והשוואה לסיפור בירושלמי: פרנקל, **סיפור האגדה**, עמ' 23.
- 54 על ניתוח הירושלמי, הביקורת על הלל וההבדל המובנה בין בני בתירא להלל שם, ראה: פרנקל, **סיפור האגדה**, עמ' 25.
- 55 לא כל אמרותיו של הלל הובאו, עיין במקור (משנה אבות, א-ב).

למקום שאני אוהב שם רגלי מוליכות אותי

56 משנה עדויות א, יב: "אלו דברים שחזרו בית-הלל להורות כדברי בית-שמאי האשה שבאה ממדינת הים ואמרה מת בעלי תינשא מת בעלי תתיבם ובית-הלל אומרים לא שמענו אלא בבאה מן הקציר בלבד"; משנה סוטה ד, ב: "ואלו לא שותות ולא נוטלות כתובה האומרת טמאה אני ושבאו לה עדים שהיא טמאה והאומרת אני שותה אמר בעלה אני משקה ושבעלה בא עליך בדרך נוטלת כתובתה ולא שותה מתו בעליהן עד שלא שתו בית-שמאי אומרים נוטלות כתובה ולא שותות ובית-הלל אומרים לא שותות ולא נוטלות כתובה".

57 ראה מקבילות: בבלי חגיגה, יב ע"א, ויקרא רבה פרשה לו ד"ה "לפנים הארץ".

58 תקנות נוספות של הלל ראה: כלות אלכסנדריה - תוספתא כתובות ד, ט, החזרת בית עיר חומה - ערכין ט, ד.

59 ועדות קבלה בישובים למשל...

60 ראה את ביקורתה של מיכל בת שאול כלפי דוד; ראה גם: "אמר רבי לוי מגילת יוחסין מצאו בירושלם וכתוב בה הלל מן דוד (מבית דוד)" ירושלמי תענית, פרק ד ה"ב.

61 בבלי ברכות, ס ע"א: "תנו רבנן, מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. ועליו הכתוב אומר משמועה רעה לא יירא נכון לבו בטח בה' (תהלים קיב)"; בבלי ביצה, כ ע"א: "תנו רבנן: מעשה בהלל הזקן שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה ביום טוב. חברו עליו תלמידי שמאי הזקן, אמרו לו: מה טיבה של בהמה זו? אמר להם: נקבה היא, ולזבחי שלמים הבאתיה. כשכש להם בזנבה, והלכו להם. ואותו היום גברה ידם של בית-שמאי על בית-הלל, ובקשו לקבוע הלכה כמותן. והיה שם זקן אחד מתלמידי שמאי הזקן, ובבא בן בוטא שמו, שהיה יודע שהלכה כבית-הלל, ושלה והביא כל צאן קדר שבירושלים והעמידן בעזרה, ואמר: כל מי שרוצה לסמוך - יבא ויסמוך. ואותו היום גברה ידן של בית-הלל וקבעו הלכה כמותן, ולא היה שם אדם שערער בדבר כלום. שוב מעשה בתלמיד אחד מתלמידי בית-הלל שהביא עולתו לעזרה לסמוך עליה. מצאו תלמיד אחד מתלמידי בית-שמאי. אמר לו: מה זו סמיכה? - אמר לו: מה זו שתיקה? שתקו בניזיפה, והלך לו. אמר אביי: הלכך, האי צורבא מרבנן דאמר ליה חבריה מלתא - לא להדר ליה מלתא טפי ממאי דאמר ליה חבריה, דאיהו אמר ליה מה זו סמיכה וקא מהדר ליה: מה זו שתיקה" (ראה ניתוחו של פרנקל, **סיפור האגדה**, עמ' 20); תוספתא סוכה ד, ג: "הלל הזקן או' למקום שלבי אוהב לשם רגליי מוליכות אותי אם אתה תבוא לביתי אני אבא לביתך אם אתה לא תבוא לביתי אני לא אבוא לביתך שני' בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך ובירכתך".

הלל הזקן

62 ראה פירושו של יונה פרנקל **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 1981, עמ' 66-68.

63 מבחינה הלכתית פשוטה, אין זה תקין לגייר אדם המתנה את גיורו בעמידה על רגל אחת, באמונה בתורה שבכתב בלבד או בכך שיהיה כהן גדול. שמאי דוחה גרים אלו (ומבחינה הלכתית גרידא הוא אכן צודק), אולם הלל לעומתו מקבל אותם. אין זה פשוט לנקוט בדרכו של הלל וסביר להניח שתפיסה שכזו גבתה מחיר משמעותי, ייתכן שלא כל מי שקיבל הלל לבית המדרש אכן נהיה צדיק. נקל לשער את הביקורת של תלמידי שמאי על דרך זו, אך למרות זאת נוקטת הגמרא בעמדה חד משמעית: "לעולם יהא ענוותן כהלל" כהדרכה רוחנית לכולנו. בסיפורי הגיור מובאת תפיסתו של הלל כעומדת בניגוד לזו של שמאי. הלל מקבל את הגרים גם כאשר הם מציבים תנאים בלתי אפשריים. שמאי לעומתו, דוחף את הגר ב"אמת הבניין" שבידו - לשמאי יש אמת-מידה בעזרתה הוא בודק את הבאים לפניו, אם אינם מתאימים לדרישות בית המדרש הוא דוחה אותם באמת-מידה זו. הלל באמרתיו בפרקי אבות מתייחס למידה זו באומרו "ולא הקפדן מלמד" (משנה אבות ב, ה).

האמון שנותן הלל בגרים הבאים לפניו נובע מתפיסתו את העולם והאדם: האדם בתורתו של הלל אינו נבחן או מוערך מול ערכים אידאליים, אלא מתקבל כפי שהוא בהווה של חייו. ענוותנותו של הלל באה לידי ביטוי ביכולת הקבלה והקשבה שלו לזולת כפי שהוא, ללא בדיקת מניעיו וכוונותיו.

שער רבן יוחנן בן זכאי

תוכן העניינים

131	חלק א: הערות לדמותו
136	מקורות נוספים
137	חלק ב: חוברת לתלמיד עם הערות למורה
137	א. מעט על חייו
138	ב. מקורות
138	רבן יוחנן בן זכאי – אישיותו ודרכו
143	בימי מצור וחורבן
150	אמרותיו של רבן יוחנן בן זכאי
151	תקנות רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן
153	רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו
162	ג. הפנמה
163	ד. מקורות נוספים
165	חלק ג: מיקוד והארות למורה – על המקורות
165	רבן יוחנן בן זכאי – אישיותו ודרכו (מקורות 1-5)
166	בימי מצור וחורבן (מקורות 6-10)
173	אמרותיו של רבן יוחנן בן זכאי (מקורות 11-12)
175	תקנות רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן (מקורות 13-17)
176	רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו (מקורות 18-24)

הערות לדמותו

דמותו של רבן יוחנן בן זכאי האירה בעם ישראל בדור של משבר, דור של חורבן המקדש השני וסכנת הכחדת עולם התורה. לפני החורבן נאבק רבן יוחנן בצדוקים בצורה חריפה והמשיך בכך את פעלו של ר' שמעון בן שטח. לפני המצור על ירושלים ובמהלכו, הכין רבן יוחנן בן זכאי את הקרקע לחיי העם לאחר החורבן.

בפרק זה התמקדנו בשני היבטים המהווים בעינינו גולת כותרת לפועלו: תפיסתו ופעולותיו בדור החורבן ותלמידיו שהיוו ההמשך לתורה שבעל פה בתקופה שלאחריו. שנים רבות לפני החורבן זיהה רבן יוחנן בן זכאי את ההידרדרות הרוחנית של דורו ופעל בהתאם,¹ הוא אף צפה את חורבן המקדש ארבעים שנה קודם שהתרחש² ותובנה זו הובילה אותו לנקוט עמדה בשאלה האם לפתוח בפני אספסיינוס את חומות ירושלים או להילחם בו.³ רבן יוחנן בן זכאי טען כנגד המתבצרים שעליהם להיכנע, לדעתו המלחמה הייתה חסרת סיכוי, מה גם שכבר ארבעים שנה קודם לכן ידע שהבית עומד להיחרב. עמדה בפניו דילמה מרכזית שהוא יכריע בה מאוחר יותר – עד כמה אנשי אמונה יכולים לסמוך על אמונתם ולצפות לנס ומתי עליהם להתחשב במציאות ולהיכנע. אנשי ירושלים טענו שכשם שה' עזר להם בעבר כך הם ינצחו גם הפעם, אולם רבן יוחנן בן זכאי לא סבר כך.

נקודה זו כפי שתתבהר גם בהמשך, חורזת כחוט השני את סיפור-חיינו – בניגוד לסוברים שיש לצפות לישועה ולנסות ללכת על "כל הקופה",⁴ סובר רבן יוחנן בן זכאי שיש להתפשר עם המצב ולהוציא ממנו את הטוב החלקי האפשרי. דעתו זו באה לידי ביטוי בדבריו: "אם הייתה נטיעה בתוך ידך ויאמרו לך הרי לך המשיח – בוא ונטע את הנטיעה ואח"כ צא והקבילו",⁵ לאמור, העדף את המועט והבטוח על פני החלום שלא ברור אם ניתן להשגה כעת. עדיף להשלים עם מציאות חסרה מאשר לבצע טעויות קשות. דוגמא נוספת היא

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

הנחייתו שלא להרוס במות עבודה זרה (למרות שמדובר במצווה מן התורה) בגלל ההשלכות האפשריות של המעשה: "אל תסתיר (תסתור) במותיהם שלא תבנם בידך, אל תסתיר של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים"⁶.

תפיסה זו מתבטאת גם ביציאתו של רבן יוחנן בן זכאי מירושלים הנצורה לפגישה עם אספסיינוס.⁷ נראה שתושבי ירושלים היו נתונים לסחף אידיאולוגי קנאי של הבריונים הנמצאים בעיר. סחף זה גרם לכך שאפילו ראש הבריונים, אבא סיקרא, אינו יכול להוציא את רבן יוחנן בן זכאי מן העיר. לבקשתו של רבן יוחנן בן זכאי עונה אבא סיקרא: "אם אומר להם דבר יהרגוני" ומציע לו להתחזות למת. הלווייתו המדומה, נישא בידי שני בכירי תלמידיו, ר' אליעזר בראשו ור' יהושע ברגליו,⁸ הייתה בוודאי מאורע רב רושם בירושלים הנצורה. היא תוזכר שנים רבות לאחר מכן בידי רבן יוחנן בן זכאי לפני מותו, באומרו לתלמידיו: "אילו לפני מלך בשר ודם מוליכים אותי... אף על פי כן הייתי בוכה". שנים קודם לכן כבר הולכוהו לפני מלך בשר ודם, ותיאורו זה מתאר את שחש כשנישא בארון, בלוויה המדומה. רבן יוחנן בן זכאי נקט בצעד שהיה שנוי במחלוקת. הסיבה ליציאתו מפורשת בסיפור: תקוותו שמא "תהא הצלה מועטת".

רבן יוחנן בן זכאי נותן בעקיפין הסבר למעשהו זה באמרתו: "אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש שמע להם, מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין"⁹, רבן יוחנן בן זכאי ראה עצמו כבונה את ההמשך לעם ישראל ולתורתו בתקופה שלאחר המקדש ולשם כך הכין את מקדש המעט ביבנה. סביר להניח שבקרב העם הייתה גם ביקורת על מעשיו של רבן יוחנן בן זכאי ונשמעו טענות על כך שהוא מחליש את העם הנתון במצור ופוגע במורל ואולי אף מעודד את הרומאים ועוזר להריסת המקדש. באמרה הנ"ל מסביר רבן יוחנן את תפיסתו שלעיתים "סתירת זקנים בנין"¹⁰. הביקורת על בקשותיו של רבן יוחנן בן זכאי מהמצביא הרומאי נשמעה גם בדורות שלאחריו ובאה לידי ביטוי נוקב בדברי ר' עקיבא (וי"א רב יוסף), מתלמידי תלמידיו שאמר עליו: "משיב חכמים אחר". בביקורת זו שוב עולה לדיון הוויכוח בין

רבן יוחנן בן זכאי

התפיסה הפרגמאטית המבקשת לשמר את המועט אל מול האידיאה המעמידה את התביעה להשיג את המרב. רבן יוחנן בן זכאי לשיטתו, הבין שלא יקבל את מלוא מבוקשו ולכן ביקש בקשה חלקית ומצומצמת שתוכל להתקבל, אולם ר' עקיבא אינו מסכים, לא עם תשובותיו ה"עדינות" לאספסיינוס וגם לא עם הסתפקותו ביבנה וחכמיה.

על תחושתו של רבן יוחנן בן זכאי בעת החורבן מסופר באבות דרבי נתן: "באותה שעה נלכדה ירושלים והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך שהיה עלי יושב ומצפה, שנאמר: והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלוהים (שמואל א ד, ג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בית המקדש באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין".¹¹ השאלה המתעוררת עם קריאת הסיפור היא מדוע בכלל טרחו לספרו, הרי אין בו כל חידוש? וכי לא ברור שרבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו הצטערו על חורבן בית המקדש? על שאלה זו ניתן לענות תשובות בכיוונים שונים שכולם עשויים להאיר את דמותו של רבן יוחנן בן זכאי: ייתכן וחשוב היה לספר סיפור זה כנגד אנשים מבני דורו שטענו כלפי רבן יוחנן בן זכאי טענות קשות על הפקרת המקדש והחלשת רוח העם בעיר הנצורה. לאנשים אלו ולדורות אחריהם בא הסיפור ומעיד על האכפתיות הגדולה שמגלה רבן יוחנן בן זכאי ודאגתו למקדש. טעם נוסף להבאת הסיפור הוא הרצון לומר שעל-אף שרבן יוחנן בן זכאי צפה את התרחשות החורבן שנים רבות קודם לכן ואף נקט באמצעים מעשיים לכינון החיים שלאחר החורבן,¹² הוא עדיין המשיך להתפלל ולקוות שאולי יארע נס. לפי הסבר זה, רבן יוחנן בן זכאי חי בשני משורי תודעה, האחד מתכוון באופן מעשי לחורבן והשני מקווה שהחורבן לא יתרחש.¹³

כאשר אדם מחליט לפסוע בדרך מסוימת, לעולם לא ידע מה היה קורה אילו היה בוחר בדרך אחרת. רבן יוחנן בן זכאי בחר לפעול בדרך מסוימת ולצאת מן העיר, מסיפור מותו ניתן להבין שהשאלה האם פעל נכון המשיכה ללוותו כל חייו: כשנכנסו תלמידיו לבקרו "התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי – אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון – אף על פי כן הייתי בוכה; ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי – כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנום, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי – ולא אבכה?" רבן יוחנן בן זכאי רומז כאן להלווייתו המדומה, בה הובל לפני מלך בשר ודם. הוא ממשיך ומציין שאינו יודע באיזו דרך מוליכים אותו, לגן עדן או לגיהנום. חוסר ידיעה מפתיע זה עשוי ללמדנו על ייסוריו ושאלותיו לגבי נכונות מעשהו. הגמרא מסיימת סיפור זה באומרה: "בשעת פטירתו, אמר להם: פנו כלים מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא".¹⁴ חזקיהו מלך יהודה שנהג אחרת מרבן יוחנן בן זכאי ולא יצא מן העיר למרות תקיפת האשורים בא ללוותו לעולם שכולו טוב, ייתכן וזו עדות לכך שעשה את המעשה הנכון.¹⁵

גם בשעת מותו, לא שכח רבן יוחנן בן זכאי לעסוק ב"פכים הקטנים", המעשיים, של המציאות החסרה. בניגוד לבני אדם שבשעת מיתתם בעמדם לפני הקב"ה אינם מחשיבים את הבלי העולם הזה, רבן יוחנן בן זכאי מזהיר את תלמידיו: "פנו כלים מפני הטומאה" כדי שלא ייטמאו מגווייתו. גם בשעה האחרונה לחייו, ממשיך רבן יוחנן בעקביות בשיטתו – פעולה בתוך המציאות החלקית והטמאה על מנת לשפרה ולבנותה לאט לאט. דרכו המעשית, הקשורה למציאות העולם הזה באה לידי ביטוי גם בהדרכתו לתלמידיו באותה השעה: "אמרו לו: רבינו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? – אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם". תלמידיו מתפלאים, האם זו הדרכתו של רבם והברכה שהוא מעניק להם לפני

רבן יוחנן בן זכאי

מותו? אולם הוא רואה ביראה חלקית זו דבר גדול, ומיחל שלוואי ויעמדו בדרישה מציאותית ואפשרית זו ולא ביעדים נשגבים שאינם ניתנים להשגה. תפיסתו זו, באה לידי ביטוי גם כאשר הוא מבקש ללמד את תלמידיו כיצד ראוי לאדם להתנהל בעולם. לשיטתו, הדרך הראויה אינה נלמדת מתוך הספר אלא מתוך המציאות והוא שולח אותם מחוץ לבית המדרש: "צאו וראו איזו היא דרך ישרה שידבק בה האדם". גם כאן נראה כי ההתבוננות והלימוד מן המציאות כפי שהיא מהווים חלק מרכזי בדרכו של רבן יוחנן בן זכאי.¹⁶

רבן יוחנן בן זכאי סבר שלאחר החורבן, הדרך לתיקון העולם היא החסד, המשמש כפיצוי על אבדן הקרבנות. כאשר טייל עם ר' יהושע תלמידו וראה את המקדש חרב, "אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. אמר לו בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים".¹⁷ רבן יוחנן גם מתקן תקנות לאחר החורבן, תקנותיו מיועדות לשמר את זכר המקדש וכן להפיץ את עבודת ה', שעד אז נעשתה רק במקדש, לכל מרחבי הארץ.¹⁸

רבן יוחנן בן זכאי הקים במובנים רבים את עולם התורה מחדש לאחר החורבן – הוא תיקן תקנות והכשיר תלמידים שיעמדו בראש עולם התורה בדורות שאחריו. את החיסרון בעולם היהודי כתוצאה מחורבן המקדש הוא שאף למלא באמצעות הדגשת חשיבות גמילות חסדים כתחליף לעבודת הקרבנות, לימוד תורה והעברת מרכז החיים היהודיים אל בית המדרש ועשיית זכר למקדש תוך העברת חלק מחיי המקדש (לולב ושופר) למדינה.

כמייסד המרכז הרוחני ביבנה, היה רבן יוחנן בן זכאי נשיא ישראל (ומכאן התואר "רבן" השמור לנשיאים), על-אף שלא היה ממשפחתו של הלל. הוא פינה את מקומו לרבן גמליאל דיבנה¹⁹ שניצל בזכות בקשתו מאספסינוס ("שושלת של רבן גמליאל").²⁰ מפעולות אלו ניכרת מסירותו של רבן יוחנן בן זכאי לעם ישראל - הוא לא ביקש כבוד לעצמו, אלא ביקש להציל את שושלת הנשיאים ולאחר שסיים

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

את תפקידו פינה את מקומו לרשב"ג. בתקופה מאוחרת יותר, התגלעו מחלוקות משמעותיות בין תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ר' יהושע ור' אליעזר (בהם נעסוק בפרקים הבאים) לבין הנשיא רבן גמליאל דיבנה, על הדרך להנהגת עם ישראל.

בזיכרון ההיסטורי של עם ישראל נזכר רבן יוחנן בן זכאי כמכונן מחדש את עולם התורה והיהדות לאחר החורבן וכאחד מראשי מעבירי התורה שבעל פה, שקיבל את תורתם של הלל ושמאי גם יחד. הגמרא מונה את שמו בין אלו שהשלימו מאה ועשרים שנות חיים, עם משה, הלל ור' עקיבא.²¹

מקורות נוספים לקריאה ועיון:

1. הרב ש' אבינר "סיפור רבן יוחנן בן זכאי", בתוך: **מים מדליו**, תשנ"ה, 125-133.
2. הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור (אוניברסיטה משודרת), עמ' 21-26.
3. ש' ויגודה "פנו כלים מפני הטומאה", בתוך: **מעשה בחינוך**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ה, עמ' 134.
4. הרב ב' לאו **חכמים** כרך א, הסוכנות היהודית - בית מורשה, ירושלים תשס"ו, עמ' 268-276.
5. **מירושלים ליבנה**, האוניברסיטה הפתוחה, תקנות רבן יוחנן בן זכאי ביבנה: ס' 1.5 ונספח ב ליחידה 1.
6. ש' ספראי "בחינות חדשות לבעיית מעמדו של רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן", בתוך: **ספר הזיכרון לגדליהו אלון**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תש"ל, עמ' 204-208.

חוברת לתלמיד עם הערות למורה

מעט על חייו

רבן יוחנן בן זכאי חי ופעל באחת התקופות הקשות והסוערות שידע עם ישראל, תקופת חורבן בית המקדש השני.²² עוד לפני החורבן היה רבן יוחנן מן המנהיגים הבולטים בירושלים. שנים רבות לפני המצור הוא ראה את ההידרדרות הרוחנית, חזה את החורבן ופעל בהתאם.²³ במשך תקופת המצור הקשה פעלה בתוך ירושלים קבוצת קנאים קיצונית. רבן יוחנן בן זכאי ניסה בתחילה לשכנע את העם להיכנע לרומאים וכשלא הצליח יצא אל הרומאים וניסה להציל כמה שאפשר. ביקורות רבות ליוו את מעשהו, גישתו המעשית הייתה לצנינים בעיני חלק מבני דורו. לאחר שטיטוס פרץ את חומות ירושלים ושרף את המקדש, פקד משבר רוחני ופיזי קשה את עם ישראל. מלבד רבבות ההרוגים והריסת המקדש, מת במצור נשיא ישראל, רבן שמעון בן גמליאל הזקן. אולם בזכות ראייתו המפוכחת את המציאות של רבן יוחנן בן זכאי ויציאתו אל רומאים עבר המרכז הרוחני מירושלים ליבנה. בתקופה זו שימש רבן יוחנן בן זכאי כנשיא ולאחריו התמנה רבן גמליאל דיבנה, נכדו של רבן גמליאל הזקן. כמנהיג ניווט רבן יוחנן את דרכו של העם בשעה של התמודדויות קשות ביותר. אישיותו המרתקת תתגלה לנו בפרק הקרוב.

ב. מקורות

רבן יוחנן בן זכאי – אישיותו ודרכו

1. תנו רבנן: שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן... גדול שבכולן – יונתן בן עוזיאל, קטן שבכולן – רבן יוחנן בן זכאי. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה, תלמוד, הלכות ואגדות, דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, קלים וחמורים וגזרות שוות, תקופות וגימטריאות, שיחת מלאכי השרת ושיחת שדים ושיחת דקלים, משלות כובסין, משלות שועלים, דבר גדול ודבר קטן. דבר גדול – מעשה מרכבה, דבר קטן – הוית דאביי ורבא. לקיים מה שנאמר להנחיל אהבי יש ואצרתיהם אמלא (משלי ח).

בבלי סוכה, כח ע"א²⁴

שאלה לעיון במקור:

1 מה מפתיע בדברים שלמד רבן יוחנן בן זכאי? כיצד תסביר זאת?

רבן יוחנן בן זכאי

2. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי: מימיו לא שח שיחת חולין, ולא הלך ארבע אמות בלא תורה ובלא תפילין, ולא קדמו אדם בבית המדרש ולא ישן בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הרהר במבואות המטונפות, ולא הניח אדם בבית המדרש ויצא, ולא מצאו אדם יושב ודומם אלא יושב ושונה, ולא פתח אדם דלת לתלמידיו אלא הוא בעצמו, ולא אמר דבר שלא שמע מפי רבו מעולם, ולא אמר הגיע עת לעמוד מבית המדרש חוץ מערבי פסחים וערבי יום הכפורים.
בבלי סוכה דף כח עמוד א

שאלות לעיון במקור:

① מה ניתן ללמוד על מידותיו של רבן יוחנן בן זכאי מתיאור זה? (ציין לפחות שלושה דברים).

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

3. זה אחד מארבעה שמתו בן מאה ועשרים שנה ואלו הם משה והלל הזקן ורבן יוחנן בן זכיי ורבי עקיבה... שש זוגות ששנותיהם שוות רבקה וקהת, לוי ועמרם, יוסף ויהושע, שמואל ושלמה, משה והלל הזקן, ורבן יוחנן בן זכיי ורבי עקיבה.
ספרי דברים פסקא שנז ד"ה "ומשה"

שאלות לעיון במקור:

- 1 מה משותף לאנשים שהמקור מציין שמתו בגיל מאה ועשרים?
- 2 שים-לב, מיהו בן הזוג של רבן יוחנן בן זכאי? (כדאי לזכור השוואה זו, היא פתח להבנת דברים נוספים בהמשך הפרק).
- 3 מה הסתירה בין שני חלקי המדרש? נסה למצוא תשובה לכך.

רבן יוחנן בן זכאי

4. ויספו השוטרים לדבר אל העם ואמרו מי האיש הירא ורך הלבב... מפני מה נאמרו כל הדברים האלו שלא יהיו ערי ישראל נשמות דברי רבי. רבן יוחנן בן זכאי אומר בוא וראה כמה חס המקום על כבוד הבריות מפני הירא ורך הלבב כשיהא חוזר יאמרו שמא בית בנה? שמא כרם נטע? שמא אשה ארש? וכולן היו צריכין להביא עדים חוץ מן הירא ורך הלבב שעידיו עמו:^א

מדרש תנאים לדברים כ, ח

שאלות לעיון במקור:

- 1 מדוע מי שבנה בית, ארס אישה ונטע כרם אינו יוצא למלחמה (לפי הטעם הראשון)?
- 2 מה ניתן ללמוד על רבן יוחנן בן זכאי ממקור זה?
- 3 מה על הירא ורך הלבב להוכיח כדי להשתחרר מהמלחמה?

א הסבר המשפט "שעידו עימו" נמצא בספרי: "וכלם היו צריכים להביא עדותם חוץ מן הירא ורך הלבב שעידו עמו שמע קול הגפת תריסים ונבעת קול צהלת סוסים ומרתת קול ליעוז קרנים ונבהל רואה שימוט סייפים ומים יורדים בין ברכיו". ספרי דברים פסקא קצב ד"ה "מי האיש".

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

5. אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הקדימו

אדם שלום מעולם ואפילו נכרי בשוק.

בבלי ברכות, יז ע"א

שאלות לעיון במקור:

① האם אתה נוהג כרבן יוחנן בן זכאי? הרחב.

② מהו הקשר שבין מקור זה למקורות מס' 4 ו-2?

בימי מצור וחורבן²

6. תנו רבנן: ארבעים שנה קודם חורבן הבית לא היה גורל עולה בימין, ולא היה לשון של זהרית מלבין¹, ולא היה נר מערבי דולק, והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי. אמר לו: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני כך שסופך עתיד ליחרב, וכבר נתנבא עליך זכריה בן עדוא (זכריה יא) פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך.²⁵
בבלי יומא, לט ע"ב²⁶

שאלות הרחבה והתבוננות:

שאלות לעיון במקור:

1 שים-לב לכך שכבר בתקופה מוקדמת, צפה רבן יוחנן בן זכאי את העתיד להתרחש. כיצד השפיע הדבר על פעולותיו המתוארות במקור מס' 8? 2 מהם הבדלי התפיסות שבין ר' עקיבא לרבן יוחנן בן זכאי? (ראה גם מקור 8)	1 שים-לב לכך שכבר בתקופה מוקדמת, צפה רבן יוחנן בן זכאי את העתיד להתרחש. כיצד השפיע הדבר על פעולותיו המתוארות במקור מס' 8? 2 נסה להעלות את טענות המתנגדים לאמרתו של רבן יוחנן בן זכאי.

ב עדות נוספת להתרחשויות אלו, של יוסף בן מתתיהו, מופיעה להלן בפרק "מקורות נוספים" (מקור 1).

ג כל אלו נחשבים לסימנים רעים: "לא היה גורל עולה בימין" – כאשר בהגדלת שיערי יום הכיפורים היה עולה הגורל של השעיר לה' בימין, היה הדבר נחשב לסימן טוב; "ולא היה לשון של זהרית מלבין" – פיסת צמר אדום שהייתה קשורה על פתח ההיכל והייתה מלבינה כאשר השתלח השעיר לעזאזל. הדבר סימל את כפרת העוונות; "ולא היה נר מערבי דולק" – הנר המערבי של מנורת המקדש היה דולק גם לאחר שכבו שאר הנרות.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

7. וכשבא אספסינוס להחריב את ירושלים אמר להם שוטים מפני מה אתם מבקשים להחריב את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחת ואלך לי מכם.²⁷ אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים²⁷ שהם לפניך והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שלח וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם בני מפני מה אתם מחריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו והרגנום כך נצא עליו ונהרגהו.²⁷

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ד ד"ה "וכשבא אספסינוס".

שאלות לעיון במקור:	שאלות הרחבה והתבוננות:
1 מהי טענת רבן יוחנן בן זכאי כלפי אנשי ירושלים?	1 עם איזו דעה אתה מסכים? הרחב.
2 מה טענו אנשי ירושלים כלפי רבן יוחנן בן זכאי?	2 מה לדעתך טענו החולקים על רבן יוחנן בן זכאי ביחס להשפעת דבריו על הציבור?
3 מה עמד בבסיס תפיסתו של רבן יוחנן בן זכאי (ראה מקורות 6 ו-7)?	

ד פירושו: "היכנעו לפני", ביטוי סמלי שפירושו שאין בידם אלא רק קשת אחת או חץ אחד ואינם מתכוננים למלחמה (בניין יהושע).
ה כשם שנלחמנו במלכים הראשונים והרגנום.

8. אבא סיקרא ראש הבריונים של ירושלים, בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי היה. שלח לו (ריב"ז):
בו בצנעא אלי. בא, אמר לו: עד מתי אתם עושים כך והורגים את כל העולם ברעב? אמר לו (אבא סיקרא): מה אעשה? אם אומר להם דבר, יהרגוני! אמר לו: הראה לי תקנה שאצא, אפשר שתהיה הצלה מועטת. אמר לו: עשה עצמך חולה, ויבואו כל העולם לשאול בשלומך, והבא דבר מסריח ושים אצלך, ויאמרו שמתת. ויכנסו אליך תלמידיך ולא יכנסו אליך אנשים אחרים, שלא ירגישו שאתה קל, שאנו יודעים שהחי קל מן המת. עשה כך. נכנס בו ר' אליעזר מצד אחד ור' יהושוע מצד אחר, שבאו לפתח (שער העיר) ביקשו (שומרי העיר) לדקרו. אמר להם (רש"י: אבא סיקרא) יאמרו: רבם דקרו! בקשו לדחפו, אמר להם: יאמרו רבם דחפו! פתחו לו את השער, יצא.
כשהגיע לשם, אמר: שלום עליך מלך, שלום עליך מלך! אמר לו (אספסיינוס): נתחייבת שתי מיתות, אחת שאינני מלך וקראת לי מלך! ועוד אם מלך אני עד עכשיו, מדוע לא באת אלי? אמר לו: שאמרת "לא מלך אני", אכן מלך אתה, שאם אינך מלך לא נמסרה ירושלים בידך, שכתוב "והלבנון באדיר יפול" (ישעיהו י) ואין אדיר אלא

מלך, שכתוב "והיה אדירו ממנו וגו'" (ירמיהו ל) ואין לבנון אלא בית המקדש שנאמר "ההר הטוב הזה והלבנון". ושאמרת "אם מלך אני מדוע לא באת לפני עד עכשיו", בריונים שבנו לא הניחוני. אמר לו (אספסיינוס): חבית של דבש ודרקון עליה, לא היו שוברים את החבית בשביל דרקון? שתק (ריב"ז). קרא רב יוסף ואם תאמר ר' עקיבא: "משיב חכמים אחר ודעתם יסכל" (ישעיהו מד) היה עליו לומר לו: לוקחים צבת, מסלקים את הדרקון והורגים אותו ואת החבית משאירים.²⁸

בינתיים בא שליח מרומי, אמר (לאספסיינוס) קום שמת הקיסר, ואומרים חשובי רומי להושיבך בראש. היה נעול נעל אחת, רצה לנעול השנייה ולא נכנסה, רצה להוציא השנייה, לא יצאה. אמר (לריב"ז): מה זה? אמר לו: אל תצטער שמועה טובה באה לך, שכתוב: "שמועה טובה תדשן עצם" (משלי טו) אלא מה תקנתה? יבוא איש שאין דעתך מיושבת ממנו ויעבור לפניך, שכתוב: "ורוח נכאה תיבש גרם" (משלי יז) עשה כך ונכנסה (הרגל).

אמר לו ומאחר חכם אתה כל כך, עד עכשיו מדוע לא באת לפני? אמר לו: ולא אמרתי לך? אמר לו: אני גם אמרתי לך! אמר לו (אספסיינוס) אני הולך

רבן יוחנן בן זכאי

מכאן ואשלח איש אחר (במקומי) אלא בקש ממני דבר ואתן לך. אמר לו (ריב"ז): תן לי יבנה וחכמיה, ושושלת של רבן גמליאל ורופא שירפא את רבי צדוק. קרא עליו רב יוסף ואם תאמר רבי עקיבא: "משיב חכמים אחר ועצתם יסכל" (ישעיהו מד) צריך היה לומר לו, לעזוב את ירושלים הפעם. והוא (ריב"ז) סבר: שמא את כל זה לא יעשה, וגם הצלה מועטת לא תהיה.

תרגום מבבלי גיטין, נו ע"א²⁹

- שאלות לעיון במקור:
- שאלות הרחבה והתבוננות:
- מדוע, למרות שהיה ראש הבריונים, לא הוציא אבא סיקרא את רבן יוחנן בן זכאי מן העיר בצורה הרגילה?
 - מהי המשמעות של משל הדרקון והחבית? (מיהו הדרקון? מי החבית?)
 - מדוע ר' עקיבא/רב יוסף אינו מסכים עם רבן יוחנן בן זכאי (עמוד על ההבדל בין שתי הפעמים)?
 - מהו שורש המחלוקת בין ר' עקיבא \ ר' יוסף לרבן יוחנן בן זכאי (עקרונית או מציאותית)?
- איזו תמונה נותרה בדמיון לאחר סיום קריאת הסיפור?
 - נסה להסיק מסקנה ערכית מכך שאבא סיקרא רצה להוציא את רבן יוחנן בן זכאי אולם לא היה מסוגל?
 - עם איזו מהדעות (ר"ע – ריב"ז) אתה מזדהה? הרחב.
 - א. נסה לתאר, מה טענו תושבי ירושלים כלפי רבן יוחנן בן זכאי כשנודע להם שיצא?
ב. מה לדעתך השיבו תלמידי רבן יוחנן בן זכאי על טענה זו?

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

9. באותה שעה נלכדה ירושלים והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א ד, יג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחריב את ירושלים ושרף את בית המקדש באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין.

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ד"ה "וכשבא אספסינוס"³⁰

שאלות לעיון במקור:

- ① מדוע השוו את רבן יוחנן בן זכאי דווקא לעלי הכהן (עיין שמואל א פרקים ב-ד)?
- ② מדוע רבן יוחנן בן זכאי התעצב כל כך, הרי ידע שנגזר הדין זמן רב קודם לחורבן? (ראה מקור מס' 6)
- ③ מדוע המדרש מדגיש כל כך את האבל של רבן יוחנן בן זכאי על חורבן הבית, וכי אין זה פשוט שהתעצב?

רבן יוחנן בן זכאי

10. על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו) העולם מתחלה לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך בהם (תהלים פט). פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה בית המקדש חרב אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב מקום שמכפרים בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו).
אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ד ד"ה "על גמילות"³¹

שאלות לעיון במקור: שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① במה מתכפרים העוונות ① השווה בין הסיפור המובא כאן לדעת רבן יוחנן בן זכאי לאחר חורבן בית המקדש?
- ② מדוע דווקא בכך? א. מה ההבדל בין תגובת רבן יוחנן בן זכאי לתגובת ר' עקיבא לנוכח צערם של חכמים?
- ב. האם להבדל זה יש קשר למחלוקת ביניהם (מקור מס' 8) ולדרכו של רבן יוחנן בן זכאי במקור מס' 7?
- ② גם רבן יוחנן בן זכאי (מקור מס' 6) וגם ר' עקיבא (בסוף מסכת מכות) מתבססים על נבואת זכריה – מה מסיק ממנה כל אחד מהם?

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

אמרות ין³²

11. רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת. שלא נוצרו הבריות על דברי הבטלה אלא על דברי תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימך (דברים ל) חייך בעולם הזה ואורך ימך לעולם הבא:

12. הוא היה אומר אל תסתיר (תסתור) במותיהם (מזבחותיהם של גויים) שלא תבנם בידך. אל תסתיר [של לבנים שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים]. אם היתה נטיעה בתוך ירך ויאמרו לך הרי לך המשיח. בוא ונטע את הנטיעה ואח"כ צא והקבילו. אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין. ראייה לדבר רחבעם בן שלמה.

אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק לא³³

שאלות להרחבה והתבוננות:

- 1 אמרתו של רבן יוחנן בן זכאי על הנטיעה הדוחה את קבלת פני המשיח משקפת עיקרון המלווה אותו לאורך כל חייו. הסבר את העיקרון והבא מקורות נוספים בהם הוא בא לידי ביטוי.
- 2 רבן יוחנן בן זכאי עצמו נהג בהתאם לעצתו "בנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין", היכן?

רבן יוחנן בן זכאי

תקנות רבן יוחנן בן זכאי לאחר החורבן³⁴

13. בראשונה היה לולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש ושיהא יום הנף כולו אסור:

משנה סוכה ג, יב

14. יום טוב של ראש השנה שחל להיות בשבת במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה. משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו תוקעין בכל מקום שיש בו בית דין. אמר רבי אלעזר לא התקין רבן יוחנן בן זכאי אלא ביבנה בלבד אמרו לו אחד יבנה ואחד כל מקום שיש בו בית דין:

משנה ר"ה ד, א

15. ועוד זאת היתה ירושלם יתירה על יבנה שכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה לבא תוקעין וביבנה לא היו תוקעין אלא בבית דין בלבד:

שם, ב

ו בזמן בית המקדש היה מותר לאכול מהתבואה החדשה לאחר הקרבת מנחת העומר בט"ו ניסן. משחרב הבית מותר לאכול רק מיום ט"ז בניסן
ז שמא יטלטל השופר ד' אמות ברשות הרבים.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

16. בראשונה היה הלולב ניטל במקדש שבעה ובמדינה יום אחד משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהא לולב ניטל במדינה שבעה זכר למקדש ושיהא יום הנף כולו אסור:

שם, ג

17. בראשונה היו מקבלין עדות החדש כל היום פעם אחת נשתהו העדים מלבוא ונתקלקלו הלויים בשיר התקינו שלא יהו מקבלין אלא עד המנחה ואם באו עדים מן המנחה ולמעלה נוהגין אותו היום קדש ולמחר קדש משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי שיהו מקבלין עדות החדש כל היום אמר רבי יהושע בן קרחה ועוד זאת התקין רבן יוחנן בן זכאי שאפילו ראש בית דין בכל מקום שלא יהוא העדים הולכין אלא למקום הוועד:

שם, ד³⁵

שאלות לעיון במקור:

① תקנות רבן יוחנן בן זכאי היו מיועדות בחלקן ליצירת "זכר למקדש" ובחלקן – לחידוש החיים הרוחניים לאחר חורבן המקדש. ציין לגבי כל תקנה לאיזו מטרה נועדה.

② פרט, כיצד כל תקנה מקיימת את הייעוד שעמדת עליו?

רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו

18. כשחלה רבי יוחנן בן זכאי, נכנסו תלמידיו לבקרו. כיון שראה אותם התחיל לבכות. אמרו לו תלמידיו: נר ישראל, עמוד הימיני, פטיש החזק, מפני מה אתה בוכה? אמר להם: אילו לפני מלך בשר ודם היו מוליכין אותי, שהיום כאן ומחר בקבר, שאם כועס עלי – אין כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – אין איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – אין מיתתו מיתת עולם, ואני יכול לפייסו בדברים ולשחדו בממון – אף על פי כן הייתי בוכה; ועכשיו שמוליכים אותי לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שהוא חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, שאם כועס עלי – כעסו כעס עולם, ואם אוסרני – איסורו איסור עולם, ואם ממיתני – מיתתו מיתת עולם, ואיני יכול לפייסו בדברים ולא לשחדו בממון; ולא עוד, אלא שיש לפני שני דרכים, אחת של גן עדן ואחת של גיהנם, ואיני יודע באיזו מוליכים אותי – ולא אבכה? אמרו לו: רבינו, ברכנו! אמר להם: יהי רצון שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. אמרו לו תלמידיו: עד כאן? – אמר להם: ולוא! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם. בשעת פטירתו,

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

אמר להם: פנו כלים מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא.

בבלי ברכות, כח ע"ב³⁶

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 ממה חושש רבן יוחנן בן זכאי? כיצד ייתכן שהוא חושש מכך?
- 2 מהי ברכתו לתלמידיו? כיצד תסביר ברכה זו?
- 3 לעיתים אנשים הניצבים בפני המוות אינם מיחסים חשיבות להבלי העולם הזה, אולם רבן יוחנן בן זכאי נוהג אחרת. הסבר את דבריו "פנו כלים... והכינו כסא לחזקיהו..." , ראה את דברי הראי"ה קוק (להלן בפרק "מקורות נוספים" - מקור מס' 3).
- 4 האם בשעת פטירתו נפתרה שאלתו באיזו דרך יוליכוהו? הרחב והסבר דבריך.
- 5 רבן יוחנן בן זכאי מנחה את תלמידיו "יהי מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם", כיצד משקפת הנחיה זו את דרכו של רבן יוחנן בן זכאי? (ראה למשל מקור מס' 12)

- 1 איזו תמונה נותרה בדמיוןך לאחר קריאת סיפור זה?
- 2 לו חלילה, היית עומד במצבו של רבן יוחנן בן זכאי אילו שתי ברכות היית מברך את תלמידך?
- 3 דברי רבן יוחנן בן זכאי "אילו לפני מלך בשר ודם" מתארים מצב שרבן יוחנן בן זכאי כבר עמד בו, האם לדעתך יש לכך קשר לחששו באיזו דרך יוליכוהו?
- 4 הנחייתו של רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו (על מורא אדם) הפוכה ממה שהעיד על עצמו בתחילת המאמר ("אילו לפני מלך בשר ודם"), כיצד ניתן להסביר זאת?

רבן יוחנן בן זכאי

19. רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי... חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס ורבי יהושע בן חנניה ורבי יוסי הכהן ורבי שמעון בן נתנאל ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחן: רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה. רבי יהושע אשרי יולדתו. רבי יוסי חסיד. רבי שמעון בן נתנאל ירא חטא. ורבי אלעזר בן ערך מעין המתגבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם. אבא שאול אומר משמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בכף שניה מכריע את כולם.

משנה אבות ב, ח-ט

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 אלו תכונות מעריך רבן יוחנן בן זכאי יותר מהאחרות?
- 2 עמוד על שמות תלמידי רבן יוחנן בן זכאי והסבר את תכונותיהם (חלקם יוזכרו להלן בהמשך הלימוד).
- 1 תיאור מידתו של ר' יהושע שונה מתיאור מידותיהם של שאר חבריו, במה?
- 2 נסה להסביר את תכונתו של ר' יהושע מתוך קריאת מקור מס' 21.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

20. אמר להם: צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה, רבי יהושע אומר חבר טוב, רבי יוסי אומר שכנ טוב, רבי שמעון אומר הרואה את הנולד, רבי אלעזר אומר לב טוב. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם. אמר להם צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. רבי אליעזר אומר עין רעה, רבי יהושע אומר חבר רע, רבי יוסי אומר שכנ רע, רבי שמעון אומר הלוח ואינו משלם אחד הלוח מן האדם כלוח מן המקום ברוך הוא שנאמר (תהלים לז) לוח רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן, רבי אלעזר אומר לב רע. אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם.

(משנה אבות ב, י)

שאלות לעיון במקור: ?

- 1 הסבר כל אחת מתשובות תלמידי רבן יוחנן בן זכאי.
- 2 א. איזו היא התכונה החשובה ביותר שעל האדם לסגל לעצמו לפי רבן יוחנן בן זכאי?
ב. כיצד ניתן לסגל תכונה כזו? (פרט ותן דוגמאות).
- 3 מה ההבדל בין דברי ר' אלעזר בן ערך לדברי ר' אליעזר?
- 4 האם ניתן לקשר בין תכונות התלמידים שתוארו לעיל, לבין דבריהם כאן?
- ? שאלות הרחבה והתבוננות:
- 1 מהי לדעתך התכונה או 'הדרך' הטובה שעל האדם לדבוק בה? הרחב.
- 2 מה על האדם לעשות, לדעת רבן יוחנן בן זכאי, כדי לגלות את הדרך הטובה והרעה?
- 3 כל התלמידים מציינים ב"דרך הרעה" מידה הפוכה מן המידה של הדרך הטובה מלבד ר' שמעון, כיצד דבריו קשורים להגדרתו את ה"מידה הטובה"?
- 4 איזו תכונה מייחדת אותך?

גדולת תלמידי רבן יוחנן בן זכאי

21. תנו רבנן: מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה רוכב על החמור, והיה מהלך בדרך, ורבי אלעזר בן ערך מחמר אחריו. אמר לו: רבי! שנה לי פרק אחד במעשה מרכבה! אמר לו: לא כך שניתי לכם: ולא במרכבה ביחיד אלא אם כן היה חכם מבין מדעתו? אמר לו: רבי, תרשיני לומר לפניך דבר אחד שלמדתני. אמר לו: אמור. מיד ירד רבן יוחנן בן זכאי מעל החמור, ונתעטף וישב על האבן תחת הזית. אמר לו: רבי, מפני מה ירדת מעל החמור? אמר: אפשר אתה דורש במעשה מרכבה, ושכינה עמנו, ומלאכי השרת מלויין אותנו, ואני ארכב על החמור?

מיד פתח רבי אלעזר בן ערך במעשה המרכבה ודרש, וירדה אש מן השמים וסיבבה כל האילנות שבשדה, פתחו כולן ואמרו שירה. מה שירה אמרו – (תהלים קמח) הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהמות... עץ פרי וכל ארזים הללויה. נענה מלאך מן האש ואמר: הן הן מעשה המרכבה.

עמד רבן יוחנן בן זכאי, ונשקו על ראשו, ואמר: ברוך ה' אלהי ישראל שנתן בן לאברהם אבינו שידע להבין ולחקור ולדרוש במעשה מרכבה. יש נאה דורש ואין נאה מקיים, נאה מקיים ואין

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

נאה דורש, אתה נאה דורש ונאה מקיים.
אשריך אברהם אבינו שאלעזר בן ערך יצא
מחלציק.

וכשנאמרו הדברים לפני רבי יהושע היה הוא ורבי
יוסי הכהן מהלכים בדרך, אמרו: אף אנו נדרוש
במעשה מרכבה. פתח רבי יהושע ודרש. ואותו
היום תקופת תמוז היה, נתקשרו שמים בעבים
ונראה כמין קשת בענן, והיו מלאכי השרת
מתקבצין ובאין לשמוע, כבני אדם שמתקבצין
ובאין לראות במזמוטי חתן וכלה. הלך רבי יוסי
הכהן וסיפר דברים לפני רבן יוחנן בן זכאי, ואמר:
אשריכם ואשרי יולדתכם, אשרי עיני שכך ראו.
ואף אני ואתם בחלומי מסובין היינו על הר סיני,
ונתנה עלינו בת קול מן השמים: עלו לכאן, עלו
לכאן! טרקלין גדולים ומצעות נאות מוצעות לכם,
אתם ותלמידיכם ותלמידי תלמידיכם מזומנין לכת
שלישית.

בבלי חגיגה, יד ע"ב³⁷

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 מהו ההבדל המהותי בין המסופר על ר' יהושע לבין המסופר על ר' אלעזר בן ערך?
- 2 הסבר את ההבדל בין הדברים שאמר רבן יוחנן בן זכאי לר' יהושע ור' יוסי לבין הדברים שאמר לר' אלעזר בן ערך.

רבן יוחנן בן זכאי

22. שאלו תלמידיו את רבן יוחנן בן זכאי פרה במה נעשית? אמר להם בבגדי זהב. אמרו לו למדתנו בבגדי לבן? אמר להם יפה אמרתם, ומעשה שעשו ידי וראו עיני ושכחתי, וכששמעו אזני על אחת כמה וכמה. לא שלא היה יודע, אלא שהיה מבקש לזרז את התלמידים. ויש אומרים הלל הזקן שאלו לא שלא היה יודע אלא שהיה מבקש לזרז את התלמידים.

תוספתא פרה ד, ז

שאלה לעיון במקור:

מה היתרונות ומה החסרונות בשיטת ההוראה המתוארת במקור?

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

23. גוי אחד שאל את רבן יוחנן בן זכאי: אמר הדברים הללו שאתם עושים נראים כמין כשפים, מביאים פרה ושורפים אותה וכותשים אותה ונוטלים אפרה. אחד מכם מטמא למת, ומזין עליו שתים ושלוש טיפין ואומר טהרת. אמר לו: לא נכנסה רוח תזוית כך מימיך? אמר לו לא. ולא ראית מה עושים לו (למי שאחזה בו תזוית)? מביאין עיקרין ומעשנים תחתיו ומרביצין עליו מים והיא בורחת. אמר לו (ריב"ז): ולא ישמעו אנך מה שפיך מדבר? כך רוח הזו רוח טומאה היא דכתיב "וגם את הנביאים ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ" (זכריה יג). וכיון שיצא, אמרו לו תלמידיו ר' לזה דחית בקנה ולנו מה אתה משיב? אמר להם: לא המת מטמא ולא המים מטהרים אלא גזירתו של מקום היא, אמר הקב"ה חוקה חקקתי וגזירה גזרתי אין אתה רשאי לעבור על גזירתי.

תרגום מפסיקתא רבתי, פרשה יד ד"ה "א"ר יוסי"

שאלה לעיון במקור:

① מהו היסוד העקרוני אותו ניתן ללמוד מתשובת רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו?³⁸

רבן יוחנן בן זכאי

24. ושוב מעשה ברבי חנינא בן דוסא שהלך ללמוד תורה אצל רבי יוחנן בן זכאי, וחלה בנו של רבי יוחנן בן זכאי. אמר לו: חנינא בני, בקש עליו רחמים ויחיה. הניח ראשו בין ברכיו ובקש עליו רחמים – ויחיה. אמר רבי יוחנן בן זכאי: אלמלי הטיח בן זכאי את ראשו בין ברכיו כל היום כולו – לא היו משגיחים עליו. אמרה לו אשתו: וכי חנינא גדול ממך? אמר לה: לאו, אלא הוא דומה כעבד לפני המלך, ואני דומה כשר לפני המלך.³⁹
בבלי ברכות, לד ע"ב

שאלה לעיון במקור:

① מה ניתן ללמוד על מידותיו של רבן יוחנן בן זכאי ממקור זה?

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

ג. הפנמה

היציאה מן העיר:

- היו אנשים שחשבו שיציאתו של רבן יוחנן מן העיר פוגעת במורל התושבים ומחזקת את הרומאים.
- א. הצג ביחד עם חבר ויכוח שנערך בין מצדד במעשהו של רבן יוחנן בן זכאי לחברו השולל אותה.
- ב. במי אתה תומך? הרחב והסבר דעתך.
- ג. טענות כאלו נשמעות בדורות רבים כלפי אנשים שונים. כלפי מי הן נשמעות כיום? האם ניתן לערוך השוואה למעשיו של רבן יוחנן בן זכאי? הסבר דבריך.

האם מותר לשקר?

- ר' אליעזר ור' יהושע נשאו את רבן יוחנן בן זכאי בארון ושיקרו לשומרי העיר.
- א. האם היה מותר להם לשקר? הסבר.
- ב. העלה על הכתב את שיחתם של ר' אליעזר ור' יהושע לאחר שחזרו לעיר ללא רבן יוחנן בן זכאי? מה הייתה תחושתם? הרחב.

דרוג תכונות התלמידים:

- רבן יוחנן בן זכאי מתאר תכונות תלמידיו (מקור מס' 19) ומתאר מי מהם "מכריע" את חבריו.
- א. כתוב שיחה בין רבן יוחנן בן זכאי לאשתו כאשר היא שמעה שהוא מתכוון לומר לתלמידיו את הדירוג ביניהם.
- ב. מה לדעתך הביא את רבן יוחנן בן זכאי לערוך אפיון זה?
- ג. כתוב שיחה שהתרחשה בין תלמידי רבן יוחנן בן זכאי לאחר דירוג זה.

ד. מקורות נוספים

חלפה שלוות ההיכל

"וגם שער הקדים להיכל לפניו, אשר היה עשוי כולו נחושת וכבד מאד, עד כי בעמל רב מצאה יד עשרים איש לסוגרו בערב, ואשר נשען במסגרותיו על קורות מצופות ברזל... נראה פתאום פתוח לרווחה מאיליו בשש שעות בלילה, ושומרי המקדש רצו להודיע את הדבר לפקיד המשמר, והוא עלה למעלה ורק אחרי עמל רב ועבודה קשה עלה בידו לסגור את השער. וגם בדבר הזה ראו ההדיוטות אות לטובה, כי יפתח להם הא-לוהים את שער הברכה, אולם המשכילים הבינו כי חלפה פתאום שלוות ההיכל, והשער הסגור הזה נפתח למען האויב".

יוסף בן מתתיהו, תולדות מלחמת היהודים ברומאים, מהדורת שמחוני עמ' 360

מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי

"בו ביום דרש ר' יהושע בן הורקנוס לא עבד איוב את הקדוש ברוך הוא אלא מאהבה שנאמר (איוב יג) הן יקטלני לו איחל ועדיין הדבר שקול לו אני מצפה או איני מצפה תלמוד לומר (שם כו) עד אגוע לא אסיר תומתי ממני מלמד שמאהבה עשה אמר רבי יהושע מי יגלה עפר מעיניך רבן יוחנן בן זכאי שהיית דורש כל ימיך שלא עבד איוב את המקום אלא מיראה שנאמר (שם א) איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע והלא יהושע תלמיד תלמידך למד שמאהבה עשה".

משנה סוטה ה, ה

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

ליסד שלמות התורה בישראל

”בשעת פטירתו אמר להם, פנו כלים מפני הטומאה והכינו כסא לחזקיה מלך יהודה שבא (מקור מס' 18) – כאשר יש אדם שהוא מנהיג הכלל ושואף רק אל השלימות הרוחנית, לפעמים לא יזים לב לחסרונות הגשמיים שבמצב האומה, והוא חסרון נמרץ... אבל אם רואה שמהלך השלימות מחייב כעת לוותר על הדברים הגשמיים מפני תכלית נכבדת, ודאי שצריך ללכת בדרכו ולהוקיר הדרכתו עד מאד. והנה רבן יוחנן בן זכאי ביטל את השלימות הגשמית המדינית, ולא ביקש כי אם יבנה וחכמיה ליסד שלימות התורה בישראל... 'פנו כלים מפני הטומאה'... להראות שלא העלים עיניו גם כן מדבר קל וקטן של צרכים הגשמיים להכירם כמדתם וערכם”

ראי"ה קוק, **עין-איה** ברכות, כח ע"א.

חשיבה גם על "דברים נקלים" בשעת המיתה

דר' יוחנן בן זכאי אמר בשעת פטירתו פנו כלים מפני הטומאה, והכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא. דקשה מאד דגם לאיש ההמוני יפלא מאד אם יחשוב בשעת מיתה בהבלי עולם ובדברים נקלים, ומכל שכן לאיש קדוש כמוהו שאז העת לקשר עצמו לעילא ולעילא. והנ"ל דעיקר המצוה שאחז הצדיק הזה, הוא מה שריבץ תורה ללמד לתלמודים תורת ה', והנה איתא כל המקיים מצוה אחת לפני מותו כאלו קיים כל התורה כולה, לכך גם עכשיו אחז הצדיק דרכו בהמצוה שהחזיק בה ללמד לתלמודיו דינא דאורייתא”

ישמח משה, פרשת שמיני דף י ע"ב

מיקוד והארות למורה - על המקורות

אישיותו ודרכו

מקורות 1-5

נקודות מרכזיות

- התמדתו של רבן יוחנן בן זכאי ולימוד כל מקצועות התורה.
- לימוד חכמות חיצוניות (אפילו שיחות שדים, משלות כובסים וכד').
- הקפדה על כבוד הבריות.

הערות עיוניות וחינוכיות

- רבן יוחנן בן זכאי למד דברים הנראים לנו לכאורה מיותרים - מה הצורך בלימוד משלי כובסים למשל? ניתן לפתח דיון בנושא האם חשוב לתלמיד חכם "לבטל" זמנו על לימוד דברים כאלו? האם זו הדרכה מתאימה לכל אדם? וכד'.
- רבן יוחנן בן זכאי היה עסוק כל הזמן בתורה. יחד עם זאת מציינת הגמרא שהצליח למנוע עצמו מלימוד במבואות המטונפות - על-אף דבקותו בתורה, הוא מסוגל למנוע עצמו ממחשבה עליה. ניתן לפתח דיון בנושא השליטה על מחשבות האדם כאשר הן פונות לכיוונים שאינם רצויים.⁴⁰ ניתן להרחיב ולדון בנושא שליטה עצמית בכלל.
- רבן יוחנן בן זכאי סובר שגם בעת מלחמה אין לפגוע בכבודו של הירא ורך הלבב. דבר זה מצטרף לעובדה שהיה מקדים שלום לכל אדם. לכאורה בעת מלחמה יש עניין גדול שאדם

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

שמפחד יתבייש ולא יברח מן הקרב אלא יעזור לחבריו.⁴¹
ניתן לערוך דיון בכיתה על יחסי כלל ופרט בתקופת מלחמה,
האם מותר לפגוע בפרט וברגשותיו למען הכלל והמלחמה.⁴²
כדאי לעמת את התלמידים עם דעתו של רבן יוחנן בן זכאי
בנושא.⁴³

- רבן יוחנן בן זכאי במקור מס' 3 הוא בן זוגו של ר' עקיבא תלמידו, למרות שבמקורות הבאים נראה שר' עקיבא יחלוק עליו. כדאי להפנות דעת התלמידים לנקודה זו. כמו כן ישנו קושי הנובע מהשוואת שני חלקי המקור. בתחילה כתוב שכולם מתו בני מאה ועשרים, לאחר מכן "שש זוגות ששנותיהם שוות..." – והלא כבר נאמר ששנותיהם היו מאה ועשרים.

הרחבה ותוספת מקורות

- לימוד מדוקדק של מקורות אלו מעורר שאלות רבות שאינן מעניינות. בהערת השוליים הוספנו מעט עיונים⁴⁴ ומורה הרוצה להרחיב יוכל לעיין במפרשים השונים.

בימי מצור וחורבן

מקור 6

נקודה מרכזית

- רבן יוחנן בן זכאי חוזה את החורבן ארבעים שנה לפני התרחשותו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח דיון בכיתה דיון על השפעת הבנה זו על התנהגותו של רבן יוחנן בן זכאי המתוארת במקור מס' 8. ניתן אף לדון בשאלה האם נכון היה "להתייאש" כבר בשלב מוקדם זה מן היכולת להציל.

- רבן יוחנן בן זכאי לא רק חזה את החורבן אלא אף פעל בהתאם לירידה הרוחנית שהביאה למצב זה: המשנה מעידה ש"משרבו המנאפים פסקו המים המרים ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקן שנאמר (הושע ד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם וגו'" (משנה סוטה ט, ט).⁴⁵ לרבן יוחנן בן זכאי הייתה גם דעה מגובשת לגבי הסיבות שהביאו למצב זה של העם:

אמר להם רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו, כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה, והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא. אם לא תדעי לך היפה בנשים. לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משועבדים לפגומי גוים ערביים; לא רציתם לשקול לשמים בקע גולגולת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם; לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים, הרי אתם מתקנין את הבורגסין ואת הבורגנין לעולי לכרכי מלכים... ועבדת את אויביך בחוסר כל. מהו בחוסר כל? שניטלה דעת מהם. – ד"א ובחוסר כל, שיהו חסרים מתלמוד תורה."

מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה א, ד"ה "כבר היה"

- מה מסמלת פתיחת דלתות ההיכל? כביכול מזמין בית המקדש את האויבים להיכנס אליו. מה פשר הביטוי: "מפני מה אתה מבעית עצמך?"

- ניתן לפתח דיון בכיתה על תפיסתו של רבן יוחנן בן זכאי, האם אין בתפיסה זו ייאוש מן הרחמים, התשובה והציפייה לנס? (ראה את הפירוש בש"ס מהדורת שוטנשטיין על אתר, הערה 14)⁴⁶

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

הרחבה ותוספת מקורות

- הניסים שאירעו בבית המקדש ביטאו את השראת השכינה. תהליך ביטולם היה הדרגתי – עד מות שמעון הצדיק אירעו הניסים. לאחר מכן התרחשו באופן חלקי – לעיתים אירעו ולעיתים לא וארבעים שנה קודם החורבן פסקו. האם יש חוט מקשר בין הניסים?
- מהו הנר המערבי? איזה נס נעשה בו? (על כך בהרחבה ראה: ש"ס מהדורת שוטנשטיין, לט ע"א, הערה 28).

מקור 7

נקודה מרכזית

- רבן יוחנן בן זכאי מציאותי, לעומת בני דורו המאמינים שיוכלו לגבור על הרומאים.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח דיון על אמונה וציפייה מול ריאליזם – האמונה של בני דורו שינצחו מול תפיסתו הריאליסטית שמוטב לוותר ולהציל את מה שניתן.
- רבן יוחנן בן זכאי מאמין לאספסיינוס שלא ישמיד את העיר, ייתכן ובני דורו טענו נגדו (דבר שאינו מובא במקור) שאין להאמין להבטחה זו. ניתן להעלות טיעון זה בכיתה ולשאול כיצד רבן יוחנן בן זכאי התמודד עם טיעון זה. (שהרי לכאורה הוא כבר צפה את החורבן שנים רבות קודם לכן). כדאי לבקש מן התלמידים לייצג את שני הצדדים ולנסות לשכנע זה את זה.

מקור 8

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי פועל לבדו ומוכן להחליש את המאבק ובלבד שיוכל להציל את מה שאפשר.
- אבא סיקרא אינו יכול לכפות את דעתו על בריוניו.
- רבן יוחנן בן זכאי, בהתאם לגישתו, סבר שיש לבקש את המעט שיש סיכוי לקבל ולא להסתכן באפשרות שלא יקבל דבר, ר' עקיבא/ר' יוסף חולק על גישתו זו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- אבא סיקרא מבטא את חוסר שליטתו באנשיו בצורה חריפה: "אם אומר להם דבר יהרגוני". דבר זה ממחיש את התוצאות שעלולות להיגרם כתוצאה מאחיזה בתפיסות קיצוניות. לעיתים תפיסות קיצוניות שוללות את ההקשבה לזולת וסופן שהן מונעות את ההקשבה גם לאנשים "מתוך המחנה" הסוברים אחרת ואף למנהיגי המחנה. שלילת הזולת מסתיימת בשלילת הרע.
- חוסר היכולת של אבא סיקרא לעמוד בפני בריוניו מדגיש גם את העדר המנהיגות מכל סוג שהוא בירושלים. ניתן לפתח דיון חינוכי על החשיבות שבקיום הנהגה מסודרת ועל ההרס שנגרם בהיעדרה.⁴⁷ כדאי להוסיף לנושא זה את דבריו של רבן יוחנן בן זכאי על סתירת זקנים מול בניינם של ילדים (מקור מס' 12).
- סביר להניח שבתוך העיר הנצורה נשמעה ביקורת על החלטתו של רבן יוחנן בן זכאי. ייתכן אף שהיו שראו במעשיו בגידה במאמץ המלחמתי, החלשת המאבק, פגיעה במורל העם וכד'. יש לאפשר לתלמידים להעלות טענות לשני הכיוונים (בתנאי כמובן שינמקו את דעתם). בנושא זה ניתן

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

לפתח דיון משמעותי על החלטות פרגמאטיות במציאות הפוליטית בישראל. יש לשים לב לכך שכמו בכל השוואה היסטורית אין הקבלה מוחלטת בין המציאות בתקופתו של רבן יוחנן בן זכאי למציאות בימינו.⁴⁸

- "משיב חכמים אחר ודעתם יסכל". בשני המקרים שבהם קראו פסוק זה על רבן יוחנן בן זכאי בולטת התנהגותו הריאליסטית. לדעת ר' עקיבא/ר' יוסף היה על רבן יוחנן בן זכאי לומר לקיסר שניתן ליטול את הדרקון (הבריונים) בצבת ולהציל את העיר. שאלה משמעותית היא האם הביקורת שמשמיע ר' עקיבא/ר' יוסף היא רק על כך שניתן היה להשיג יותר מן הקיסר, או על עצם ההתנהלות של רבן יוחנן בן זכאי? - ניתן לפתח דיון בכיתה על שאלה זו.

הרחבה ותוספת מקורות

- לפירוש נרחב על הסיפור ראה: מהר"ל מפראג, **נצח ישראל**, פרק ה.

מקור 9

נקודה מרכזית

- רבן יוחנן בן זכאי קשור בכל נימי נפשו לבית המקדש.

הערות עיוניות וחינוכיות

- שאלה שניתן להעלות בכיתה: מדוע מודגש כאן הקשר בין רבן יוחנן בן זכאי למקדש, האם אין הדבר מובן מאליו? מה החידוש במדרש זה?

ניתן להעלות תשובות בכמה כיוונים:

1. הדבר בא להראות לנו שעל-אף שרבן יוחנן בן זכאי ידע שהמקדש עומד להיחרב ואף נקט בצעדים לשימור היהדות לאחר החורבן, הוא לא חדל מלקוות שאולי הדבר לא יתרחש. ניתן לומר שהוא חי בשתי תודעות: האחת - הצורך להכין את העם למצב בו אין מקדש, והשנייה - שייתכן ותתחולל חזרה בתשובה, אולי ה' יעזור לעם ישראל על-אף המציאות הקשה. (רבן יוחנן בן זכאי ודאי היה שמח לחזות בהתבדות תחזיתו).
2. בדורו של רבן יוחנן בן זכאי היו שטענו כלפיו שאינו נאמן לגמרי למקדש ולכן היה צורך להדגיש את נאמנותו.
3. ההשוואה לעלי (שמואל א פרקים ב-ד) מלמדת אותנו עד כמה רבן יוחנן בן זכאי היה קשור לבית המקדש: הוויתור של רבן יוחנן בן זכאי לא נעשה כתוצאה מחוסר קשר נפשי למקדש אלא מחוסר ברירה, כפי שעלי מת כתוצאה מהבשורה על נפילת ארון ה' בידי פלשתים. אע"פ שבאותו מעמד התבשר גם בבשורות אישיות קשות, האירוע שהכאיב לו ביותר היה נפילת הארון.⁴⁹

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

מקור 10

נקודה מרכזית

- חשיבות גמילות חסדים כתחליף לעבודת ה' במקדש.

הערות עיוניות וחינוכיות

- נראה לכאורה מן המקור שבראשית הבריאה לא היה אמור להיות זבח (קרבן) אלא חסד שיש לו עדיפות על הזבח.
- קיים סיפור דומה בבבלי מכות כד ע"ב. בסיפור זה מגיעים ר' עקיבא, ר' יהושע, רבן גמליאל ור' אלעזר בן עזריה למקום המקדש החרב. הם בוכים ור' עקיבא משחק. בניגוד לסיפור כאן בו רבן יוחנן בן זכאי מנחם את ר' יהושע בכך שישנו תחליף למקדש – גמילות חסדים, בסיפור שבמסכת מכות ר' עקיבא צוחק כי הוא בטוח שהמקדש ייבנה. ייתכן וההבדל בתגובותיהם נובע מהבדלי הגישה שבין ר' עקיבא ורבן יוחנן בן זכאי הבאים לידי ביטוי בביקורת שמשיע ר' עקיבא על מעשהו של רבן יוחנן בן זכאי (מקור מס' 8).

אמרותיו של רבן יוחנן בן זכאי

מקור 11

נקודה מרכזית

- העיסוק בתורה כערך מרכזי למענו נוצר האדם.

מקור 12

נקודות מרכזיות

- התחשבות במציאות לפני שמחליטים לנקוט פעולה (אפילו פעולה הכרחית כהריסת במות הגויים).
- חשיבות העשייה בהווה לעומת הציפייה למשיח.

הערות עיוניות וחינוכיות

- קביעתו של רבן יוחנן בן זכאי שאין לסתור במות גויים על מנת שלא תאלץ לבנותם מחדש בעצמך לאחר מכן, מלמדת שלדעתו לפני נקיטת כל מעשה, גם של מצווה (הריסת במות), יש לבחון מה תהיינה תוצאותיו. אם עשיית המצווה תביא בסופו של דבר למציאות בעייתית יותר – יש להתחשב בכך לפני העשייה.
- ניתן לפתח נושא זה לכדי דיון בכיתה תוך העלאת דוגמאות למעשה חיובי העשוי לגרום לקלקול.
- האמירה הנוקבת: "בא ונטע את הנטיעה ואח"כ צא והקביל" מתאימה לאישיותו של רבן יוחנן בן זכאי בה נפגשנו במקורות הקודמים. רבן יוחנן בן זכאי מעריך מאד את הדברים הקטנים, גם אם הם חלקיים. הוא מעדיף את המועט

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

הבטוח על האפשרות המסופקת של רווח רב, כך הוא ביקש להציל את יבנה ולא את ירושלים כולה (בניגוד לדעת ר' עקיבא – מקור מס' 8), וכך הוא חשב שיש להיכנע לאספסיינוס ולא לנסות להלחם בו (מקור מס' 7). ניתן לפתח דיון חינוכי על תפיסת "הכול או לא כלום" המתגלה לעיתים בקרב בני נוער החווים את החיים כ"שחור-לבן" ומתקשים לראות מורכבות.

- רבן יוחנן בן זכאי רואה עצמו כזקנים האומרים לסתור על מנת שייבנה. כך הוא הציג במקור מס' 7 להיכנע לרומאים ובמקור מס' 8 להציל מעט. בכך הוא הציל את עולם התורה ושמר על המשכיותו ביבנה. ניתן לפתח דיון על ההבדלים בין תפיסת הילדים לתפיסת הזקנים. ניתן גם לדון בנושא הכבוד הניתן לזקנים ביהדות בניגוד לתפיסה הרווחת בתרבות העכשווית הגורסת כי "העולם שייך לצעירים".

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה בהערת השוליים.⁵⁰

תקנות רבן יוחנן בן זכאי

מקורות 13-17:

נקודה מרכזית

- רבן יוחנן בן זכאי מתקן תקנות המשמרות את "חיי המקדש" לאחר החורבן. תקנות אלו גם מרחיבות את "עולם המקדש" אל המדינה, וגם משמשות כזכר למקדש.

הערות עיוניות וחינוכיות

- נטילת הלולב במדינה כל שבעה ותקיעת שופר בשבת במקום שיש בו בית דין משמרות דינים ומנהגים שנהגו במקדש. זיכרון המקדש מתגבש תוך כדי הרחבת מנהגי המקדש לקצווי המדינה.
- ניתן לפתח דיון בכיתה על התמודדות עם משברי אמונה. רבים בעם ישראל האמינו שלא יתכן שבית המקדש יחרב, והנה הוא נחרב. כיצד ממשיכים כעת? ניתן לפתח נושא זה לדיון בצורות ההתמודדות עם השואה, עם התמוטטותם של ערכים ואמונות ועוד.

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה פירוש הרב פנחס קהתי למשניות אלו.

רבן יוחנן בן זכאי ותלמידיו

מקור 18:

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי מתלבט לאיזו דרך יוליכוהו, הוא מתלבט כל ימיו האם נהג כראוי.⁵¹
- יהי מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם.
- רבן יוחנן בן זכאי מקדיש תשומת לב לדברים הקטנים לפני המוות ("פנו כלים מפני הטומאה").

הערות עיוניות וחינוכיות

- כאשר רבן יוחנן בן זכאי אומר לתלמידיו "אילו לפני מלך בשר ודם מוליכים אותי" הוא מתאר מצב שכבר התנסה בו, כאשר ר' אליעזר ור' יהושע הוציאוהו בארון אל מחוץ לעיר (המתואר במקור מס' 8). ייתכן שהתלבטותו באיזו דרך יוליכוהו קשורה למעשהו זה. אם כך הוא הדבר, נראה שרבן יוחנן בן זכאי התייסר שנים רבות בשאלה האם פעל נכון ביציאתו מן העיר או בשאלה האם היה יכול להשיג יותר בבקשתו מן הקיסר (כדברי ר' עקיבא). ייתכן והגעתו של המלך חזקיהו פותרת את השאלה (עיין בנקודות לדמותו של רב יוחנן בן זכאי בתחילת פרק זה).
- רבן יוחנן בן זכאי אומר לתלמידיו "שתהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם". האם תפיסה כזו אינה "מורידה" כביכול מערכה של יראת-שמים? (זו גם הייתה שאלת תלמידיו). (כיצד היא מסדרת עם אמירתו: "אילו לפני מלך בשר ודם...")

רבן יוחנן בן זכאי

- ניתן לערוך דיון בכיתה בשאלה איזו יראה רצויה יותר? הן כהוראה עקרונית והן כהוראה מעשית לתלמידים. גם כאן באה לידי ביטוי תפיסתו הפרגמטית של רבן יוחנן בן זכאי המתחשבת בחולשות ובמציאות.
- "פנו כלים מפני הטומאה". בני-אדם העומדים לפני מותם או במצבים קריטיים של איום על חייהם אינם נוטים למצוא ערך ב"פכים הקטנים". לעומת זאת, רבן יוחנן בן זכאי דואג לטומאה של הכלים שיוותרו לאחר מותו.

הרחבה ותוספת מקורות

- ראה: עין איה ברכות כח ע"א.
- ראה: ספר ישמח משה – פרשת שמיני דף י ע"ב

מקור 19

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי קיבל תורה מהלל ומשמאי יחדיו.
- רבן יוחנן בן זכאי שם לב במדויק לאופיו של כל אחד מתלמידיו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- בהבאת מקור זה כוונתנו הייתה להראות את גדולתם של תלמידי רבן יוחנן בן זכאי (לקראת המשך הלימוד).
- שאלה קשה היא מדוע רבן יוחנן בן זכאי עורך השוואות בין תלמידיו ("אם יהיו כל חכמי ישראל על כף המאזניים...").
- כדי להבין את אפיונו של ר' יהושע (אשרי יולדתו) ראה מקור מס' 21, בחלקו השני.
- חשוב לשים לב לכך שר' אלעזר בן ערך שנראה מן המשנה כגדול התלמידים אינו מוזכר כמעט בש"ס (בניגוד לר' יהושע ור' אליעזר).
- חשוב לזכור את אפיוניהם של ר' יהושע ור' אליעזר לפרקים הבאים.

מקור 20

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי מבקש מתלמידיו לצאת מבית המדרש על מנת להבין מה הדרך הישרה שצריך לדבוק בה. ('צא וראה' משמש בלשון התנאים גם בהוראה אחרת, 'צאו וראו' משמש בדרך כלל כהדרכה מעשית, ראה משנה תענית ג, ח יומא ג, א)
- רבן יוחנן בן זכאי שואל את תלמידיו מהי הדרך הישרה לפיה צריך להתנהג, זוהי שאלה ערכית יותר מאשר הלכתית.

הערות עיוניות וחינוכיות

- רבן יוחנן בן זכאי מאפשר לתלמידיו למצוא את התשובה ורק לאחר מכן הוא מכריע.
- ניתן לפתוח את השיעור בשאלה כללית לתלמידים מהי לדעתם הדרך הישרה בה צריך האדם לבחור (לא מבין האופציות האמורות) ולאחר מכן להיכנס לדיון על דברי התנאים.
- כדאי לפתח דיון עם התלמידים סביב דברי התנאים - עם איזו דעה הם מסכימים, כיצד הם מסבירים את הדעות האחרות וכו'.
- ניתן לדון על ההבדלים בין הדרך הטובה והרעה שמציין כל תנא - לא תמיד מדובר בהפכים.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

מקור 21

נקודה מרכזית

- גדולת תלמידי רבן יוחנן בן זכאי ושמחתו בתלמידיו.

מקור 22

נקודה מרכזית

- דרכו של רבן יוחנן בן זכאי בהוראה לתלמידיו.

מקור 23 – טעמה של פרה אדומה

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי יודע להשיב תשובה המתאימה לשואל.
- הציות לגזרתו של מקום הוא המחייב גם כאשר אין מבינים טעם או כשנראה שיש חוסר הגיון במצוה.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח דיון בכיתה בשאלה המשמעותית מדוע מקיימים מצוות – בגלל הערך שהן מבטאות? לשם תכלית מסוימת? או שהציות המוחלט לדבר ה' הוא היסוד המרכזי בקיום המצוות. בהערת שוליים הבאנו מספר מקורות לדיון בנושא.⁵²

הרחבה ותוספת מקורות

- משמעות פרה אדומה – ראה: הרב י' נחשוני הגות בפרשיות התורה לפרשת חוקת, ובמקורות המובאים שם.

מקור 24

נקודות מרכזיות

- רבן יוחנן בן זכאי כשר לפני המלך.
- ענוותנותו של רבן יוחנן בן זכאי, המבקש מתלמידו להתפלל על בנו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- את האפיון של רבן יוחנן בן זכאי כשר, ניתן לפרשו כעיסוק בצרכי ציבור המונע ממנו לבקש על ענייניו הפרטיים (מהרש"א שם). משמעויות אחרות לתיאור זה מופיעות בעין-יעקב על אתר ובמפרשים שם.

הערות למורה:

- 1 "משרבו המנאפים פסקו המים המרים ורבן יוחנן בן זכאי הפסיקן שנאמר (הושע ד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם וגו'" (משנה סוטה ט, ט), וראה עוד: תוספתא סוטה יד, א-ה.
- 2 להלן מקור מס' 6: "והיו דלתות ההיכל נפתחות מאליהן, עד שגער בהן רבן יוחנן בן זכאי. אמר לו: היכל היכל! מפני מה אתה מבעית עצמך? יודע אני בך שסופך עתיד ליחרב" (בבלי יומא, לט ע"ב).
- 3 אספסיינוס הבטיח שלא ישמיד את ירושלים אם תיכנע (ראה להלן מקור מס' 7).
- 4 כך חשב ר' עקיבא/רב יוסף (ראה להלן מקור מס' 8).
- 5 ראה להלן מקור מס' 12.
- 6 שם.
- 7 ראה להלן מקור מס' 8.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

- 8 ולא בכדי ר' אליעזר אחז בראשו ור' יהושע ברגליו – ראה בפרק העוסק בר' אליעזר.
- 9 ראה להלן מקור מס' 12.
- 10 אמרה זו מובאת במקומות אחרים בשם ר' שמעון בן אלעזר.
- 11 ראה להלן מקור מס' 7, ובמקבילה: אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ז ד"ה "אמר רבי"; על הסיבות הערכיות לחורבן לדעת ריב"ז ראה: מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה א, "ד"ה כבר היה".
- 12 בקשת יבנה וחכמיה, ושושלת רבן גמליאל.
- 13 הסבר זה עשוי ללמד על אישיותו של ריב"ז: הוא לא החשיב את עצמו ודעותיו ואכן קיווה שהבית לא יחרב למרות שהדבר היה בהכרח גורר ביקורת נוקבת כלפיו, לו הייתה תחזיתו מתבדה.
- 14 בבלי ברכות, כח ע"ב.
- 15 מהרש"א: "כדי שלא יהרהרו אחרי מיתתו". ראה: הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, עמוד 21 ואילך; ייתכן כמובן להסביר זאת גם באופן הפוך: בשעת מותו מתברר שהוא מכין את הדרך למשיח (חזקיהו היה מיועד להיות משיח כדברי האגדה).
- 16 שאלה נוספת שמפנה ריב"ז לתלמידיו נמצאת בבבלי בבא-בתרא, י ע"ב; שני התלמידים הגדולים ר' אליעזר ור' יהושע מייצגים שני סוגי אישיות וצורות שונות של עבודת ה'. הם מופיעים פעמים רבות בש"ס ואנו נדון בהם בפרקים הבאים. מעניין הדבר שתלמיד מרכזי שריב"ז העריכו ביותר, ר' אלעזר בן ערך, כמעט אינו מופיע בש"ס, ומצוין כמי שתורתו נשתכחה (לפחות בצורה זמנית).
- 17 בספור דומה בו ר' עקיבא מטייל עם חכמים (בבלי מכות, כד ע"ב) הם עצבים והוא צוחק: "כבר היה ר"ג ורבי אלעזר בן עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא מהלכין בדרך ... שוב פעם אחת היו עולין לירושלים, כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם. כיון שהגיעו להר הבית ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים התחילו הן בוכין ור"ע מצחק. אמרו לו: מפני מה אתה מצחק, אמר להם: מפני מה אתם בוכים, אמרו לו: מקום שכתוב בו והזר הקרב יומת ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להן: לכך אני מצחק דכתיב: ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: לכן בגללכם ציון שדה תחרש וגו' בזכריה כתיב: עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים. עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת בלשון הזה אמרו לו עקיבא ניחמתנו עקיבא

רבן יוחנן בן זכאי

ניחמתנור. ניתן לראות שאותו הנביא עליו מבסס ר' עקיבא את תחזיתו שתבוא גאולה, משמש את ריב"ז כדי לבסס את תחזית החורבן המתקרב (בבלי יומא, לט ע"ב - מקור מס' 6).

18 ראה מקורות 13-17.

19 רבן גמליאל השני, נכדו של רבן גמליאל הזקן.

20 רבן גמליאל גם קיבל על עצמו את תקנותיו של ריב"ז ולא חלק עליהם, דוגמה לכך נמצאת במשנה עדויות ח, ג: "אמר רבן שמעון בן גמליאל קיבלנו עדותכם, אבל מה נעשה שגזר רבן יוחנן בן זכאי" נוסח אחר של הדברים גורס: רבן גמליאל ולא רשב"ג (ראה את פירוש אלבק שם. כך גם הגרסא בכל כתבי היד המדויקים של המשנה).

21 זאת על-אף גישותיהם השונות של ריב"ז ור' עקיבא (ראה להלן מקור מס' 3).

22 הורדוס מת 74 שנים לפני חורבן בית המקדש השני, בנו ארכילאוס הודח ע"י הרומאים כעשר שנים לאחר מותו, וכך נפסק השלטון העצמי (בחסות הרומאים) ביהודה והיא הפכה לפרובינציה רומאית. במשך שישים שנה התחלפו ביהודה 14 נציבים רומיים. בתקופה זו החלה לפעול קבוצת "קנאים" יהודים במטרה להסיר את שלטון הרומאי מעל הארץ. החברה היהודית הייתה מפוצלת לקבוצות מכל מגוון הקשת, החל מהתובעים להשלים עם הרומאים וכלה בתובעים להילחם איתם בכל מחיר. בשנת 66 לסה"נ החל המרד הגדול, ירושלים הייתה נצורה במשך תקופה ארוכה וחילוקי הדעות בין הקבוצות התחדדו בה עוד יותר. לאחר מצור ארוך, בשנת 70 לסה"נ, פרץ טיטוס את חומת ירושלים ושרף את המקדש. משבר רוחני ופיזי קשה מאד פקד את עם ישראל. מלבד רבבות ההרוגים והריסת המקדש, בחורבן ירושלים מת כנראה גם נשיא ישראל, רבן שמעון בן גמליאל הזקן. בזכות יוזמת רבן יוחנן בן זכאי עבר המרכז הרוחני מירושלים ליבנה. רבן יוחנן בן זכאי ייסד את המרכז ביבנה וכיהן כנשיא, אחרי התמנה לנשיא רבן גמליאל דיבנה, נכדו של רבן גמליאל הזקן ובנו של רבן שמעון.

23 משנה סוטה ט, ט.

24 עוד על גדולת ריב"ז ראה: בבלי פסחים, כו ע"א, פסיקתא דרב כהנא פרשה ד, ד"ה "ד"א פרה".

25 גרסה אחרת: ירושלמי יומא, פרק ו ה"ג: "תני ארבעים שנה עד שלא חרב בית המקדש היה נר מערבי כבה, ולשון של זהורית מאדים וגורל של שם עולה בשמאל, והיו נועלין דלתות ההיכל מבערב ומשכימין ומוציאין אותן פתוחין. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: היכל למה אתה מבהלינו יודעין אנו שסופך ליחרב שנאמר פתח לבנון דלתיך ותאכל אש בארזיך".

ריב"ז לא רק ראה את הירידה הרוחנית של דורו אלא אף פעל מתוך הבנה זו, וכך מעידה המשנה: "משרבו המנאפים פסקו המים המרים ורבן יוחנן בן זכאי הפסיק שנאמר (הושע ד) לא אפקוד על בנותיכם כי תזנינה ועל כלותיכם כי תנאפנה כי הם וגו'" (משנה סוטה ט, ט) וראה עוד: תוספתא סוטה יד, א-ה.

26 את תפיסת ריב"ז על מהות הירידה הרוחנית בתקופת החורבן והסיבות שהובילו אליו ניתן ללמוד מן המכילתא: "היה רבן יוחנן בן זכאי עולה למעון יהודה; ראה ריבה אחת מלקטת שעורים מתחת גללי הסוס, אמר להם רבן יוחנן בן זכאי, ראיתם ריבה זו מה היא, אמרו לו, עברית, סוס זה של מי הוא, אמרו לו, של פרש ערבי אחד. אמר להם רבי יוחנן בן זכאי לתלמידיו, כל ימי הייתי מצטער על הפסוק הזה, והייתי קורא אותו ולא הייתי יודע מה הוא. אם לא תדעי לך היפה בנשים. לא רציתם להשתעבד לשמים, הרי אתם משועבדים לפגומי גוים ערביים; לא רציתם לשקול לשמים בקע לגולגולת, הרי אתם שוקלים חמשה עשר שקלים במלכות אויביכם; לא רציתם לתקן הדרכים והרחובות לעולי רגלים, הרי אתם מתקנין את הבורגסין ואת הבורגנין לעולי לכרכי מלכים. וכן הוא אומר, תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך באהבה, ועבדת את אויביך בשנאה; תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשובע, ועבדת את אויביך ברעב ובצמא; [תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך מלובש, ועבדת את אויביך בעירום; תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך מרוב כל, ועבדת את אויביך בחוסר כל]; מהו בחוסר כל, שניטלה דעת מהם. - ד"א ובחוסר כל, שיהיו חסרים מתלמוד תורה." מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה א, ד"ה "כבר היה".

27 גרסה אחרת: "וכשבא אספסיאנוס והקיף את ירושלים שרה כנגד חומת ירושלים אמר (ריב"ז) לאנשי ירושלים שברו ממנו קשת אחת וחץ אחד ואלך מעליכם בשלום. אמר להם פעם ראשונה ופעם שנייה ולא קבלו. אמר להם ריב"ז גורמין אתם לעיר הזאת שתחרב ולבית הזה שישרף. אמרו לו כשם שיצאנו על השרים הראשונים והרגנום כך נצא על (אלו ונהרגם)" (אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ו).

28 רש"י: משאירים את החבית - כך היינו מצפים אולי נוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמן.

29 ראה מקבילות: אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק ו, שם נוסחא א, פרק ד ד"ה "וכשבא אספסיאנוס", איכה רבה פרשה א, ד"ה "גלתה יהודה"; לניתוח של סיפור זה ראה: י' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב 2001, עמ' 212.

30 גרסה אחרת: אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק ז ד"ה "אמר רבי": היה רבן יוחנן יושב ומצפה **כנגד חומת ירושלים** לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי [והנה עליו יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א ד, יג). כיון שראה ריב"ז שחרב

רבן יוחנן בן זכאי

ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמד וקרע את בגדיו וחלץ את תפליו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. על הסיבות הערכיות לחורבן לדעת ריב"ז ראה: מכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה א, ד"ה "כבר היה".

31 על השפעת גמילות חסדים לדעת ריב"ז ניתן ללמוד מן הגמרא: "אמר רב יונתן: מנין לגזר דין שיש עמו שבועה שאינו נקרע - שנאמר (שמואל א ג) ולכן נשבעתי לבית עלי אם יתכפר עון בית עלי בזבח ובמנחה. אמר רבא: בזבח ובמנחה - אינו מתכפר, אבל מתכפר בתורה. אביי אמר: בזבח ומנחה - אינו מתכפר, אבל מתכפר בתורה ובגמילות חסדים. רבה ואביי מדבית עלי קאתו, רבה דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים - חיה שיתין שנין. תנו רבנן: משפחה אחת היתה בירושלים שהיו מתיה מתין בני שמונה עשרה שנה. באו והודיעו את רבן יוחנן בן זכאי. אמר להם: שמא ממשפחת עלי אתם, דכתיב ביה (שמואל א ב) וכל מרבית ביתך ימותו אנשים - לכו ועסקו בתורה וחיו. הלכו ועסקו בתורה וחיו, והיו קורין אותה משפחת רבן יוחנן על שמו" (בבלי ראש-השנה יח, ע"א).

32 עוד אמרות ראה במקור.

33 אמרה זו מובאת גם בשם ר' שמעון בן אלעזר בתוספתא ע"ז א, ג ובבלי נדרים, מ ע"א. שם מדובר על סתירה סתם ואילו כאן מדובר על סתירת המקדש, ודומני שאין זה במקרה.

34 "לאחר החורבן פעל רבן יוחנן בן זכאי בשני מישורים שונים: במישור האחד הוא בנה מסגרות חדשות בתוך העולם היהודי כדי שלא יתמוטט כולו עם חורבן בית המקדש... ובמישור נוסף היה... אחד הראשונים שהעמיד את העיקרון של "לעשות זכר למקדש" ... מצד אחד לבנות אלטרנטיבות כפתרון ביניים להיעדר המקדש, ומצד שני לדאוג שלעולם יישאר המרכז - של ירושלים והמקדש חשוב כמו שהיה קודם." (הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, עמ' 26-21).

35 על תקנות נוספות של ריב"ז ראה: משנה מנחות י, ה, בבלי ראש-השנה, לא ע"ב ובבלי סוטה, מ ע"א.

36 הרב ע' אבן-ישראל (**אישים בתלמוד** עמ' 16-21) מסביר שלמרות שחזקיהו לא יצא מהעיר בשעת המצור (בשונה מריב"ז), הוא בא אל ריב"ז לפני מותו כמסכים עם מעשיו. להסבר נוסף ראה: ש' ויגודה "פנו כלים מפני הטומאה", בתוך: **מעשה בחינוך**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ה, עמ' 134 ואילך. ניתוח שלבי הסיפור תוך הקשבה למילותיו מובא אצל: י' פרנקל **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 1996, החל מעמ' 52. לדעתו, סימומו של הסיפור פתוח וניתן לפרשו בכמה כיוונים.

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

37 לניתוח של סיפור זה ומקבילתו ראה: י' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 2001, עמ' 317.

38 על פולמוסים של ריב"ז עם הצדוקים ראה: בבלי בבא-בתרא, קטו ע"ב, וכן: תוספתא פרה ג, ח. דוגמה לכך מובאת במשנה ידים ד, ו: "אומרים צדוקים קובלין אנו עליכם פרושים שאתם אומרים כתבי הקודש מטמאין את הידים וספרי הומרים אינו מטמא את הידים. א"ר יוחנן בן זכאי: וכי אין לנו על הפרושים אלא זו בלבד הרי הם אומרים עצמות חמור טהורים ועצמות יוחנן כהן גדול טמאים. אמרו לו: לפי חבתן היא טומאתן שלא יעשה אדם עצמות אביו ואמו תרוודות. אמר להם: אף כתבי הקדש לפי חבתן היא טומאתן וספרי הומרים שאינן חביבין אינן מטמאין את הידים". על הביקורת שמותח ריב"ז על הכהנים ראה: משנה שקלים א, ד: "אמר רבי יהודה העיד בן בוכרי ביבנה כל כהן ששוקל אינו חוטא. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי: לא כי אלא כל כהן שאינו שוקל חוטא, אלא שהכהנים דורשים מקרא זה לעצמן (ויקרא ו) כל מנחת כהן כליל תהיה לא תאכל הואיל ועומר ושתי הלחם ולחם הפנים שלנו האיך נאכלים".

39 סיפור אחר מסופר לנו על מות בנו: אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחא א, פרק ה ד"ה "כשמת בנו":

כשמת בנו של ריב"ז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אליעזר וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנ' וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתיני צערו של אדה"ר. נכנס ר' יהושע א"ל רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ' ה' נתן וה' לקח וגו' רבי קביל עליך תנחומין. א"ל בני לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתיני צערו של איוב. נכנס ר' יוסי הכהן אמ' רבי רצונך אומ' לך דבר אחד. א"ל אמור. א"ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב' מהן ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שנ' וידום אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קביל עליך תנחומין. א"ל לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתיני צערו של אהרן. נכנס שמעון א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחד. א"ל אמור. אמ' דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא דיי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתיני צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערך ישב לפ'. כיון שראהו אמר לשמש טול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואיני יכול לעמוד. א"ל רבי אמשול לך משל למה"ד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אימתי אצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא

רבן יוחנן בן זכאי

- מקרא תנ"ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א"ל אלעזר בני אמת נחמתני כדרך שבני אדם מנחמין.
- 40 מסופר על אחד מגדולי ישראל שקירות בית הכסא שלו היו מכוסים בעיתונים כדי שלא יהרהר בדברי תורה. על אותו גדול מסופר שלמד בתשעה באב תורה, ואמר שהלוואי וייתפס רק בעוון זה. להרחבה בעניין זה ראה: מהרש"א חידושי אגדות על אתר.
- 41 דיון בנושא זה נערך בין רב-אלוף משה (בוגי) יעלון לבין האלוף יום-טוב סמיה. הראשון סבר שאדם נלחם בקרב בגלל ערכיו. האחרון סובר שאדם נלחם בגלל הבושה שלו מחבריו (כך גם כתב רב אלוף רפאל איתן (רפול). מכך נובע שיתכן ויש צורך שאדם יתבייש לפחד במלחמה! וראה דיון גם בספרו של הרב ע' וולנסקי **אבן ישראל ג**.
- 42 ניתן להרחיב את היריעה בנושא הפגיעה בזכויות הפרט בזמן מלחמה.
- 43 מקור נוסף בו ניתן לראות את חשיבות כבוד הבריות אצל ריב"ז הוא דבריו שהגונב שה וטבחו או מכרו משלם ארבעה ולא חמישה מכיוון שהתבזה בנשיאת השה (בבלי בבא-קמא, עט ע"ב). המלבי"ם, בפירושו מקשר את דברי ריב"ז אלו לדבריו בסוגיית הירא ורך הלבב. מן המקור העוסק בגנב ניתן לראות שריב"ז מפרש את התורה כחסה על כבודם של עובדי עבירה.
- 44 א. בבבלי ראש-השנה, לא ע"ב, מסופר שריב"ז עסק בפרקמטיא 40 שנה, למד 40 שנה ולימד 40 שנה. עיין אוצר מפרשי התלמוד על אתר.
- ב. מדוע נקראים הוויות אביי ורבא בשם "דבר קטן"? ניתן לפתח בכיתה דיון סביב נושא זה. בהקשר זה ראה מחלוקת רמב"ם וכסף-משנה במשנה תורה, הלכות יסודי התורה פרק ד ה"ג. עיין בריטב"א ובר"ן.
- ג. מדוע פתח ריב"ז את דלתות בית המדרש בעצמו? המהרש"א רואה כאן הד לדרכו של הלל הזקן שאפשר לכל הרוצה להיכנס וללמוד.
- ד. על ר' עקיבא נאמר גם שהפסקת לימוד הייתה רק בערבי פסחים מפני התינוקות שיישנו ובערבי י"כ שצריך לאכול בהם. (עיין בבלי פסחים, קט).
- 45 וראה עוד: תוספתא סוטה יד, א-ה.
- 46 בפירוש שבש"ס מהדורת שוטנשטיין מוסברת גערת ריב"ז בשערים כאמירה ש"דיה לצרה בשעתה" - אמנם נכון שאויבים ייכנסו בשערי המקדש, אולם השערים אינם צריכים להיבהל ולהיפתח כבר כעת. לפי פירוש זה מתגלות בריב"ז שתי תכונות: האחת - היכולת לראות את הנולד - החורבן, השנייה - למרות זאת, לדעתו יש להמשיך ולעבוד בבית המקדש באופן רגיל עד כמה שניתן ול"נצל" כל רגע. ניתן כמובן לפרש זאת גם בדרכים אחרות. ראה בהקשר זה את עדותו של יוסף בן מתתיהו שהובאה בפרק "מקורות נוספים".

נטע הנטיעה ואחר כך צא והקביל פני משיח

47 בנוסף, ניתן להביא את המקורות הבאים: "... הוי מתפלל בשלומה של מלכות...". (משנה אבות ג, ב); "ותקרבון אלי כולכם" (ביחס לעניין המרגלים) לעומת: "ותקרבון אלי כל ראשי זקניכם ושוטריכם" (שנאמר ביחס למתן-תורה). חז"ל מסבירים שבפעם הראשונה נעשה הדבר בערבוביא - ילדים דוחפים זקנים וזקנים דוחפים ראשים. (עין רש"י לדברים א, כב); ראה גם: משנה סוטה ט, טו: "פני הדור כפני הכלב" - אחד הפירושים הוא שמנהיגי הדור דומים לכלב ההולך לפני בעליו אולם מסתכל מדי פעם לאחור כדי לראות לאן הולך בעליו. כך המנהיגים מסתכלים לאן "נושבת הרוח" ולפי זה קובעים את דרכם (בהקשר זה ניתן לדון גם בתרבות ה"רייטינג").

48 למשל: השאלה האם ניתן להחזיק בכל גבולות א"י או שיש לנהל משא ומתן על חלק מגבולות אלו משיקולים פרגמטיים כאלו או אחרים. דיון מקביל יכול להיעשות גם בשאלה האם עלינו להתפשר בשאלות דת ומדינה על מנת לשפר את המצב. (דוגמא אמנת גביזון - מדין) וראה מאמרו של הרב שרלו בנוגע להסדרת ענייני דת ומדינה, צהר, גליון ג', קיץ תש"ס.

49 ראה: שמואל א ד, יז: ויען המבשר ויאמר נס ישראל לפני פלשתים וגם מגפה גדולה היתה בעם וגם שני בני בנין מתו חפני ופינחס וארון האלקים נלקחה ויהי כהזכירו את ארון האלקים ויפל מעל הכסא אחרנית בעד יד השער ותשבר מפרקתו וימת כי זקן האיש וכבד והוא שפט את ישראל ארבעים שנה. נראה שנפילת ארון האלקים הייתה הבשורה הקשה ביותר עבורו!

50 על חשיבות האילנות אצל חכמינו, ראה מאמרו של אמוץ כהן, **מחניים מ"ב**, תש"ך.

51 ניתן להוסיף פירושים רבים בעניין זה. פירוש אחר מובא במאמרו של ש' ויגודה "פנו כלים מפני הטומאה" בתוך: **מעשה בחינוך**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ה, עמ' 134 ואילך.

52 ראה: בבלי קידושין, לא ע"א על "גדול המצווה ועושה", תוס' ר"י הזקן וריטב"א שם, וראה עוד: ש' רוזנברג **בעקבות הכוזרי**, עמ' 174-190.

כאן יכנס עמוד שער
רבי אליעזר בן הורקנוס

תוכן העניינים

191	חלק א: הערות לדמותו
193	מקורות נוספים לקריאה ועיון
195	חלק ב: חוברת לתלמיד עם הערות למורה
195	א. מעט על חייו
196	ב. מקורות ללימוד
196	תחילתו של רבי אליעזר
200	גדולתו של רבי אליעזר
203	מחלוקות רבי אליעזר ונידויו
218	מותו של רבי אליעזר
221	ג. הפנמה
223	ד. מקורות נוספים
225	חלק ג: מיקוד והארות למורה על המקורות
225	מקורות 1-7
228	מקורות 8-10
230	מקורות 11-15
233	מקורות 16-22

הערות לדמותו

ר' אליעזר בן הורקנוס מופיע במאות מחלוקות במשנה ובמובנים רבים יש לו חלק משמעותי בעיצוב התורה שבעל פה. בדרך כלל הוא מופיע ביחד עם חברו ובר הפלוגתא שלו – ר' יהושע. ר' אליעזר חי בדור חורבן בית המקדש השני והמשיך את מפעלו של רבן יוחנן בן זכאי. על גדולתו מעידים הסיפורים בהם הושווה לספר תורה מהלך ואף למשה רבנו.¹

אופיו ואישיותו נגלים לנו בסיפור המתאר את התקופה המוקדמת בחייו בה עבד אצל אביו. המדרש מתאר את ר' אליעזר כחורש בהר בעוד אחיו חורשים במישור.² תמונה זו המשקפת השקעת מאמץ רב מצדו בשטח קשה לעבודה בעוד הקרובים אליו חורשים במישור – מתארת נאמנה את סיפור חייו. בבורחו מביתו ללמוד תורה הוא ממשיך בדרך זו ואינו מוכן לקבל אוכל מידי הזולת.

אישיות תקיפה ותובענית זו של ר' אליעזר באה לידי ביטוי בראש ובראשונה בדרישותיו מעצמו. הוא אינו מוותר לעצמו כמלא נימה ומצליח להגיע לתוצאות מרשימות עד מאד. לפני מותו הוא יכול להעיד על ידיו: "אוי לכן שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה" ולהעיד שלא חסר בלימודו מרבותיו אפילו כ"כלב המלקק מן היים".³ במקום אחר הוא מעיד על עצמו "לא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם".⁴

ר' אליעזר אינו מותיר את תביעותיו כלפי עצמו בלבד, אלא מפנה אותן גם כלפי זולתו: אמירותיו – חריפות ונוקבות, הוא אינו נושא פנים לקהל שומעיו ואף לקרובי משפחתו. בשעת בצורת כאשר חלק מן הקהל פורש מן התפילות הארוכות מעיר להם ר' אליעזר בתקיפות: "תקנתם קברים לעצמכם?" ותגובת קהלו: "געו כל העם בבכיה".⁵ לפני מותו, בנו אומר לחכמים שנראה כי דעת אביו נטרפה, תגובתו של ר' אליעזר הייתה: "דעתו ודעת אימו נטרפה".⁶ כאשר הוא

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

שומע את תלמידו אומר הלכה לפניו הוא אומר לאשתו "אינו יוצא שבתו (ימות)" ואכן כך היה.⁷ תביעותיו הקפדניות וסגנונו הבוטה גרמו לכך שאפילו מבטו חולל שינוי חד בתלמידו.⁸

קפדנותו של ר' אליעזר, מלבד היותה תכונת אישיות,⁹ הייתה קשורה גם לדרכו בפסיקת ההלכה ובחייו בכלל שהגמרא קושרת אותה לתפיסת בית-שמאי (עליו העידה שהיה קפדן). הדבר ניכר בפרטים רבים בסיפור חייו: החל מכך שלא החשיב את צרכיו החומריים ונמנע מלאכול כאשר התחיל ללמוד תורה,¹⁰ חייו עם אשתו¹¹ וכלה בתביעתו החריפה מעצמו ומתלמידיו להכפיף עצמם לכבוד שמים.¹²

במחלוקת סביב טהרת תנורו של עכנאי הדבר בא לידי ביטוי בפינוס.¹³ ר' אליעזר סובר שההלכה היא ב"שמים" - ישנה אמת מוחלטת לפיה נקבעת ההלכה.¹⁴ הוא מפעיל את העולם ה"שמימי" לשם הוכחת ההלכה כשיטתו. לעומתו, ר' יהושע נוקט בדרכם של בית-הלל ומכריז: "לא בשמים היא". בסיפור זה ניכרת העיקשות המיוחדת של ר' אליעזר והקפדתו שלא לחרוג מן האמת שלו גם אם כל החכמים חולקים עליו. לדעתו, האמת עומדת בפני עצמה ואינה תלויה בהכרעת הרוב. ייתכן ובהתעקשותו זו הוא נשען על דברי רבו, רבן יוחנן בן זכאי שהעיד: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כולם..."¹⁵. תקופה זו של נשיאות רבן גמליאל אופיינה בניסיון לקבוע הלכה אחידה לאחר החורבן¹⁵ ולכן מחליטים חבריו לנדותו.¹⁶ האירוע שנמנע בצעירותו של ר' אליעזר כאשר אביו ביקש לנדותו וחזר בו, שב ואירע בבגרותו ועד יום מותו היה ר' אליעזר מנודה מחבריו.

לפני מותו (בעודו מנודה), מגיעים חבריו של ר' אליעזר לבקרו¹⁷ (נראה שמטרתם הייתה להתיר את נידויו),¹⁸ ושואלים אותו שאלות שונות בדיני טהרות וכאשר יוצאת נשמתו בפוסקו "טהור", מכריז עליו ר' יהושע (שהיה הגורם לנידויו): "הותר הנדר! הותר הנדר!"¹⁹.

נראה שמקרה הנידוי השפיע מאד על ר' אליעזר ועקבותיו ניכרות בהדרכותיו בפרקי אבות: "יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך, והוי מתחמם כנגד אורן של

רבי אליעזר בן הורקנוס

חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש".

ר' אליעזר העריך מאד את כוחו של השכל האנושי – בפירוש הפסוק "חכמה מאין תמצא?" עונה ר' אליעזר: "בראש" ובר הפלוגתא שלו, ר' יהושוע "בלב" (מדרש משלי א, א). לא בכדי, כאשר הוצא רבן יוחנן בן זכאי מירושלים ע"י תלמידיו, החזיק ר' אליעזר בראשו ור' יהושע ברגליו.

כישרונו המיוחד של ר' אליעזר "בור סוד שאינו מאבד טיפה",²⁰ הקפדתו, קפדנותו ומסירותו המדהימה לתורה ולימודה, הותירו את רישומו בתורה שבעל פה כאחד מגדולי התנאים. אישיותו ודרכו הקרינו על צורת לימוד התורה שלו – הוא מקפיד להעביר את דברי רבותיו ללא שינוי,²¹ אינו אומר דבר שלא שמע מרבותיו, מושווה למשה רבנו²² ולספר תורה.²³ בדרך חייו ובפסיקתו הותיר חותם בל ימחה על התורה שבעל פה.

מקורות נוספים לקריאה ועיון:

1. הרב ע' אבן-ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור (אוניברסיטה משודרת), עמ' 33-38.
2. א' ארזי "אגדה והלכה במשנת ר' אליעזר בן הורקנוס", בתוך: **שנה בשנה**, היכל שלמה, תשמ"ו, עמ' 177-187.
3. הרב י' ברנדס "על אחר ואחרות - החריג ומעמדו בבית המדרש", בתוך: **האחר**, עמ' 415-430.
4. א' גושן-גוטשטיין "חכם בודד על ערש דווי - סיפור מיתת ר' אליעזר", בתוך: **מחקרים התלמוד ובמדרש**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ה, עמ' 79-112.
5. "ד גילת משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס, דביר, ת"א 1968.
6. הרב רא"ם הכהן "הבור והמעין - ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניה", בתוך: **גלית**, תשנ"ז, 195-204.
7. מ' כהן "ושם האחד אליעזר", בתוך: **מכלול כא**, תשס"א, עמ' 77-91.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

8. הרב ב' לאו **חכמים** כרך ב (טרם יצא לאור), הסוכנות היהודית - בית מורשה.
9. הרב דוד לוריא (רד"ל), הקדמה לפרקי דרבי אליעזר, ירושלים תש"ל.
10. **עולמם של חכמים** - האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 8.
11. י' פרנקל "הזמן ועיצובו בסיפורי האגדה", בתוך: **מחקרים באגדה, תרגומים ותפילות ישראל לזכר יוסף היינימן**, ירושלים תשמ"א, עמ' קנב.
12. י' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 2001; **עיונים בעולמו הרוחני של ספור האגדה**, ת"א תשמ"א, עמ' 91 ואילך.

א. מעט על חייו

ר' אליעזר בן הורקנוס המכונה במשנה ר' אליעזר או ר' אליעזר הגדול. גדל בלוד בבית עשירים ועד גיל 28 היה בור ועם הארץ. בהיותו בן 28 עלה לירושלים והיה לתלמידו של רבן יוחנן בן זכאי. בזכות אופיו והשקעתו היה לאחד מגדולי תלמידי החכמים ורבן יוחנן בן זכאי העיד עליו: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם" על אופיו העיד רבן יוחנן שהוא כ"בור סוד שאינו מאבד טיפה". חריפותו ודרישותיו הגבוהות מעצמו הביאוהו לדרוש גם מן הזולת ולעיתים הובילו למצבים קשים לסובבים אותו. הוא היה נשוי ל"אימא שלום",²⁴ אחותו של רבן גמליאל דיבנה, נשיא ישראל. ר' אליעזר פסק ונהג כשיטת בית-שמאי והדברים משתקפים בתפיסותיו ובדעותיו במחלוקות השונות. לאחר מחלוקת חריפה עם חבריו וחוסר הסכמתו לקבל את הכרעת הרוב ולוותר על האמת שלו, נידוהו חבריו החכמים ורק לאחר מותו התיר ר' יהושע חברו את הנידוי.

ב. מקורות ללימוד

תחילתו של ר' אליעזר²⁵

1. מקור א

מה היה תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס. בן עשרים ושתים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת אמר אלך ואלמוד תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי. אמר לו אביו הורקנוס אי אתה טועם עד שתחרוש מלא מענה (מחרשה). השכים וחרש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה הלך וסעד אצל חמיו ויש אומרים לא טעם כלום מו' שעות של ערב שבת עד ו' שעות של מוצאי שבת. כשהוא הולך בדרך ראה אבן הרימה ונטלה ונתנה לתוך פיו ויש אומרים גללי הבקר היה. הלך ולן באכסניא שלו.

הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום. שתק. שוב אמר לו ושתק. שלח וקרא לאכסניא שלו אמר לו כלום סעד אליעזר אצלכם. אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי היה סועד. אמר להם אף אני אמרתי שמא אצלכם היה סועד ביני וביניכם אבדנו את רבי

רבי אליעזר בן הורקנוס

אליעזר מן האמצע. אמר לו כשם שיצא לך ריח
רע מפיו כך יצא לך שם טוב בתורה.
שמע עליו הורקנוס אביו שהיה לומד תורה אצל
רבן יוחנן בן זכאי אמר אלך ואדיר אליעזר בני
מנכסי. אמרו אותו היום רבן יוחנן בן זכאי יושב
ודורש בירושלים וכל גדולי ישראל יושבין לפניו.
שמע עליו שבא הושיב לו שומרין אמר להם אם
בא לישב אל תניחוהו. בא לישב ולא הניחוהו. היה
מדלג ועולה עד שהגיע אצל בן ציצית הכסת ואצל
נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע היה יושב
ביניהם ומרתת. אמרו אותו היום נתן עיניו רבן
יוחנן בן זכאי ברבי אליעזר ואמר ליה פתח ודרוש.
אמר לו איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקו עליו
התלמידים עמד ופתח ודרש בדברים שלא שמעתן
אזן מעולם. כל דבר ודבר שיצא מפיו עמד רבן
יוחנן בן זכאי על רגליו ונשקו על ראשו ואמר לו
רבי אליעזר רבי אמת למדתני.

עד שלא הגיע [עת] לצאת עמד הורקנוס אביו
על רגליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא
להדיר אליעזר בני מנכסי עכשיו כל נכסי יהיו
נתונים לאליעזר בני וכל אחיו פטורין ואין להן בהן
כלום:

אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק ו ד"ה "מה היה"

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① מדוע לא גילה ר' אליעזר לרבן יוחנן בן זכאי שלא אכל דבר? מה ניתן ללמוד מכך על אופיו של ר' אליעזר?
- ② תאר את טיב היחסים בין ר' אליעזר לאביו על פי המקור. ראה את תפיסתו של ר' אליעזר ביחס למצוות כיבוד אב המופיעה במקור מס' 14. כיצד ניתן לישוב דרישה זו עם יחסו לאביו?
- ① איזו תמונה נותרה חקוקה בראשך לאחר קריאת המקור?
- ② מה חש לדעתך ר' אליעזר כלפי אביו כאשר הגיע לירושלים אחרי בריחתו?

2. מקור ב

ויהי בימי אמרפל מלך שנער, ר' יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח (תהלים לז) חרב פתחו רשעים וגו' חרבם תבא בלבם וגו', מעשה ברבי אליעזר בן הורקנוס שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר ונפלה פרתו ונשברה (רגלה) אמר לטובתי נשברה פרתי ברח והלך לו אצל רבן יוחנן בן זכאי והיה אוכל קוזזות (רגבי) אדמה עד שעשה פיו ריח רע, הלכו ואמרו לרבי יוחנן בן זכאי ריח פיו של רבי אליעזר קשה לו אמר לו כשם שהבאיש ריח פיך על התורה כך יהיה ריח תלמודך הולך מסוף העולם ועד סופו.

רבי אליעזר בן הורקנוס

לאחר ימים עלה אביו לנדותו מנכסיו ומצאו יושב ודורש וגדולי מדינתו יושבים לפניו, בן ציצית הכסת ונקדימון בן גוריון, ובן כלבא שבוע, ומצאו יושב ודורש הפסוק הזה חרב פתחו רשעים וגו', זה אמרפל וחביריו, להפיל עני ואביון זה לוט, לטבוח ישרי דרך זה אברהם, חרבם תבא בלבם, ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכם, אמר לו אביו בני לא עליתי לכאן אלא לנדותך מנכסי עכשיו הרי כל נכסי נתונים לך מתנה, אמר הרי הם עלי חרם ואיני אלא שוה במ כאחי.

בראשית רבה פרשה מב, ד"ה "ויהי בימי"

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

① היכן חרש ר' אליעזר והיכן אחיו, מה ניתן ללמוד מכך עליו? ② מדוע לדעתך ר' אליעזר אינו מסכים לקבל את מתנתו של אביו?	① מדוע מביאים את סיפור ר' אליעזר בהקשר לסיפור אברהם ומלחמת המלכים? נסה למצוא את הקשר בין הסיפורים. ② עיין במקור מס' 10, האם ניתן למצוא קשר בין שני הנידויים?

הצעת דמיון:

תאר בעיני רוחך את ר' אליעזר ואחיו חורשים כל אחד במקומו. זכור תמונה זו, היא משקפת הרבה מחייו של ר' אליעזר.

גדולתו של ר' אליעזר

3. חמשה תלמידים היו לרבן יוחנן בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס ו...הוא היה מונה שבחן: רבי אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה.... הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כולם...²⁶

משנה אבות ב, ח

4. שוב נכנסו זקינים לעלייה ביבנה ויצאת בת קול ואמרה להן יש ביניכם שנים ראויין לרוח הקודש ושמואל הקטן אחד מהן ונתנו עיניהן ברבי אליעזר בן הורקנוס והיו שמחין שהסכימה דעתן לדעת המקום.

ירושלמי סוטה פ' ט' דף כד טור ג/הט"ז

5. ר' אחא בשם ר' יוסי בר' חנינה בשעה שעלה לשמי מרום שמע קולו של הקב"ה יושב ועוסק בפרשת פרה ואומר הלכה משם אומרה: "ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים". אמר משה לפני הקב"ה: "רבון העולמים העליונים והתחתונים ברשותך ואת יושב ואומר הלכה משמו של בשר ודם?"

רבי אליעזר בן הורקנוס

אמר לו הקב"ה, משה, צדיק אחד עתיד לעמוד בעולמי ועתיד לפתוח בפרשת פרה תחילה: ר' אליעזר אומר עגלה בת שנתה ופרה בת שתים.

אמר לפניו: רבון העולמים יהי רצון שיהי מחלציי, אמר לו: חייך שהוא מחלצריך. הדה היא דכתיב ושם האחד אליעזר (שמות יח, ד), ושם אותו המיוחד אליעזר.

פסיקתא דרב כהנא פרשה ד, ד"ה "ויקחו אליך"

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 במה עסק הקב"ה? מה מייחד פרשה זו ומדוע דווקא ממנה הובאה הלכה בשם ר' אליעזר (מה הדבר מלמד עליו)?
- 2 אלו עוד מקורות (מן המקורות 3-7) משווים את ר' אליעזר למשה? מה הדבר עשוי ללמד אותנו עליו? (נסה למצוא קשר ביניהם מלבד גדלותם בתורה).

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

6. ...ובית מדרשו של רבי אליעזר היה עשוי כמין ריס
ואבן אחת היתה שם והיתה מיוחדת לו לשיבה,
פעם אחת נכנס ר' יהושע התחיל ונושק אותה
האבן ואמר האבן הזאת דומה להר סיני, וזה שישב
עליה דומה לארון הברית.

שיר השירים רבה פרשה א, ד"ה "לריח"

שאלה לעיון במקור:

1 מיהו התנא המעריך כל כך את ר' אליעזר? זכור הערכה זו להמשך.

7. ת"ר: משמת רבי אליעזר – נגנז ספר תורה. משמת

רבי יהושע – בטלה עצה ומחשבה.

בבלי סוטה, מט ע"ב

שאלות הרחבה והתבוננות:

1 תאר את ההבדלים בין שני האישים על פי דימויהם.

2 נסה לדמיון, מאיזה משני האישים היה מתאים לך (על פי אופיך) ללמוד?
הסבר.

מחלוקות ר' אליעזר ונידויו

מחלוקותיו ודרכו:

ברוב המחלוקות, בר הפלוגתא של ר' אליעזר הוא ר' יהושע (שניהם תלמידי רבן יוחנן בן זכאי), הם חולקים במקרים רבים ובנושאים מגוונים. בדרך כלל לא מציינת המשנה את ההכרעה ביניהם, אם כי ישנן פעמים בהם ר' עקיבא אומר "רואה אני את דברי רבי אליעזר" (אין אמירה דומה ביחס לר' יהושע).²⁷ עם זאת לרוב נפסקה ההלכה כר' יהושע שנקט בדרכם של בית-הלל.²⁸ ממחלוקות ר' יהושע ור' אליעזר שרבות מהן פזורות בכל הש"ס הבאנו להלן שני מקורות לגבי תפיסת העולם של ר' אליעזר ואת סיפור תנורו של עכנאי.

8. אמר רבי שמעון בן לקיש משום רבי יהודה הנשיא פעם אחת שכחו ולא הביאו איזמל מערב שבת והביאוהו בשבת (כפסיקת ר' אליעזר). והיה הדבר קשה לחכמים, היאך מניחין דברי חכמים ועושין כרבי אליעזר? חדא דרבי אליעזר שמותי"ה הוא,²⁹ ועוד יחיד ורבים הלכה כרבים.

בבלי שבת, קל ע"ב

שאלת הרחבה והתבוננות:

① השווה סיפור זה למקור מס' 11 בפרק על הלל:

א. האם יש קשר בין המחלוקות?

ב. הסבר את ההבדל ההלכתי בין ר' אליעזר להלל.

ג. נסה להעלות השערה לגבי סיבת המחלוקת.

א 2 פירושים למילה שמותי: 1. מתלמידי בית-שמאי. 2. מנודה, מוחרם.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

9. תניא, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת אני שמעתי, אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה, אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבא ויעיד אלא למי שראהו. כל ימיו של רבי אליעזר היו עושין כרבי יהושע, לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו. כרבי אליעזר בחייו מאי טעמא לא? משום דרבי אליעזר שמותי הוא.

בבלי נדה, ז ע"ב³⁰

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- 1 ראה מקורות 20 ו-21. הסבר מהי משמעות השמועה בעיני ר' אליעזר?
 - 2 לאחר לימוד מקור מס' 10 חזור והסבר מדוע כל ימיו של ר' אליעזר פסקו כר' יהושע?
- 1 שים-לב, לפי ההסבר ששמותי הוא מבית-שמאי: גם לאחר תשובת הגמרא נותרה שאלה שאינה פתורה...

הנידוי:

10. תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי (מדוע קראוהו עכנאי)? – אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא (כנחש) זו, וטמאוהו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי – חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה: אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה – אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם

אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא. מאי (דברים 5) לא בשמים היא? – אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה (שמות כג) אחרי רבים להטת.

– מצאו רבי נתן לאליהו, אמר לו: מה עשה הקב"ה באותה שעה? – אמר ליה: חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני.

אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? – אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו.

מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. – אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים? – אמר לו: רבי, כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. – אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות, לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים. ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפת.

רבי אליעזר בן הורקנוס

תנא: אך גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף. ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבוננו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.

אימא שלום אישתו של רבי אליעזר אחותו של רבן גמליאל היתה. מאותו מעשה ואילך לא הניחה לרבי אליעזר ליפול על פניו³¹. אותו יום ראש חודש היה, והתחלף לה בין מלא לחסר³². יש אומרים: בא עני ועמד בדלת והיא הוציאה לו פת לחם. מצאתו שנפל על פניו, אמרה לו: קום, הרגת את אחי (רבן גמליאל). בינתיים יצא קול שופר מבית רבן גמליאל שמת. אמר לה: מנין ידעת? אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.³¹

תרגום מבבלי בבא-מציעא, נט³²

ב בשעת נפילת אפיים בתפילת תחנון, מפני שאז אדם מצטער ביותר.
ג חשבה שאותו היום ראש-חודש ואין בו תפילת תחנון ולכן לא השיחה עליו.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① מי לדעתך צדק במחלוקת על תנורו של עכנאי?
- ② עם מי אתה מזדהה בסיפור?
- ③ כאשר הקב"ה חייך ואמר נצחוני בני. איזה מין חיוך הוא חייך לדעתך (שמח? מלא סיפוק? עייף ממאבק?)? הסבר דבריך.
- ④ ר' אליעזר היה מבית-שמאי. מדוע יוצא ר' יהושע כנגד האמת המוכרעת בידי בת קול? (עיין בפרק על הלל, מקורות 18 ו-19).
- ⑤ כיצד השפיע הנאמר במקור מס' 3 על המחלוקת שלנו? לאור זאת, מי לדעתך צדק במחלוקת? הסבר דעתך.
- ⑥ מה דעתך על החלטת חכמים להחרים את ר' אליעזר?
- ① איזו תמונה נחרטה בדמיוןך בסיום סיפור זה?
- ② מה לדעתך, חשה אשתו של רבי אליעזר כלפי בעלה בסיום הסיפור? הרחב דבריך.
- ③ עפ"י עדותו של רבן גמליאל, מה הייתה מטרתו בהחרמת ר' אליעזר?
- ④ עיין במשנה ראש-השנה ב, ח-ט. כיצד הדברים מתקשרים לעדותו זו של רבן גמליאל?
- ⑤ מהם שערי האונאה שאינם ננעלים (סוף הקטע)? כלפי מי מופנית הביקורת במילים אלו (אם ישנה כזו)?

רבי אליעזר בן הורקנוס

מנהגיו והליכותיו של ר' אליעזר

11. שאלו את אימא שלום, אשתו של ר' אליעזר, אחותו של רבן גמליאל, אמרו לה, מפני מה בנייך יפין, ובשעת תשמיש מה הוא (כיצד נוהג) אצלך? אמרה להן, לא היה מספר עמי, לא במשמרה ראשונה ולא במשמרה אחרונה אלא הבינונית, מגלה טפח ומכסה טפח, ודומה כמי שכפאו שד. אמרו לו, כל כך למה? אמר לי, שלא תעלה על דעתי באשה אחרת, ונמצאו בניו באין לידי ממזרות.

מסכת כלה א, י

שאלת הרחבה והתבוננות:

① מהו הקשר בין מחלוקת זו לבין תפיסתם של בית-שמאי כפי שלמדנו בפרק על הלל?

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

12. רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך³³, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך, והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים והוי זהיר בגחלתן שלא תכזה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש

משנה אבות ב, י

שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① כיצד מתיישבת אמרתו "אל תהי נוח לכעוס" עם מקורות: 17-18 ו-22?
- ② כיצד מתיישבת אמרתו "הוי זהיר בגחלתן" עם מקור מס' 10?
- ③ כיצד מתיישבת אמרתו "ושוב יום אחד לפני מיתתך" עם התנהגותו המתוארת במקור מס' 22?

13. מעשה בתלמיד אחד שעבר לפני ר' אליעזר וקצר בברכותיו. אמרו לו תלמידיו רבי ראית פלוני שקצר בברכותיו? והיו מלעיגין עליו, ואומרים עליו: תלמיד חכם קצרן הוא זה. אמר להם: לא קצר זה יותר ממשה שנאמר: "אל נא רפא נא לה" (במדבר יב).

רבי אליעזר בן הורקנוס

שוב מעשה בתלמיד אחד שעבר לפני ר' אליעזר
והיה מאריך בברכותיו. אמרו לו תלמידיו: רבי
ראית זה שהאריך בברכותיו? והיו אומרים עליו
תלמיד חכם מארכך הוא זה. אמר להם לא האריך
זה יותר ממה ששנאמר: "ואתנפל לפני ה' את
ארבעים היום וגו'" (דברים ט). שהיה אומר יש שעה
לקצר ויש שעה להאריך:

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח פרשה א, ד"ה "ויצעק אל"

שאלות לעיון במקור:

- ① מהו המסר העיקרי שמעביר ר' אליעזר בסיפור זה?
- ② האם לדעתך יש סכנה באמירה כזו? אם כן, מהי?
- ③ האם אתה מסכים עם המסר של ר' אליעזר?

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

14. שאלו את ר' אליעזר: עד היכן כיבוד אב ואם?
אמר להם: צאו וראו מה עשה עובד כוכבים אחד
לאביו באשקלון ודמא בן נתינה שמו, בקשו ממנו
חכמים אבנים לאפוד בששים ריבוא שכר, ורב
כהנא מתני: בשמונים ריבוא, והיה מפתח מונח
תחת מראשותיו של אביו, ולא ציערו. לשנה
האחרת נתן הקב"ה שכרו, שנולדה לו פרה אדומה
בעדרו. נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמר להם: יודע
אני בכם, שאם אני מבקש מכם כל ממון שבעולם
אתם נותנין לי, אלא אין אני מבקש מכם אלא
אותו ממון שהפסדתי בשביל כבוד אבא.
בבלי קידושין, לא ע"א

שאלת הרחבה והתבוננות:

- ❶ כיצד אתה היית נוהג לו היית במקומו של דמא בן נתינה? הרחב.
- ❷ תאר מקרה בו ויתרת על משהו משמעותי לך על מנת לכבד את הורייך.
- ❸ כיצד מתיישב סיפור זה עם מקורות 1 ו-2?

רבי אליעזר בן הורקנוס

15. תנו רבנן: כשחלה רבי אליעזר, נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו אורחות חיים ונזכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון, והושיבו בין ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים – דעו לפני מי אתם עומדים, ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

בבלי ברכות, כח ע"ב³⁴

שאלות לעיון במקור:

- 1 הסבר כל אחת מהדרכותיו של ר' אליעזר.
- 2 קשר כל הדרכה לסיפור שלמדת. (אם ישנה סתירה ישב אותה)

16. אמר להם (ריב"ז לתלמידיו): צאו וראו איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה ... צאו וראו איזוהי דרך רעה שיתרחק ממנה האדם. רבי אליעזר אומר עין רעה ...

(משנה אבות ב, ט)

שאלות לעיון במקור:

- 1 מה פירוש "עין טובה"?
- 2 כיצד ניתן "לפתח" עין טובה?
- 3 ציין מקרה בו אתה או חברך נקטתם ב"עין טובה".

דרכו בהנהגת הציבור

17. תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר שהיה יושב ודורש כל היום כולו בהלכות יום טוב. יצתה כת ראשונה, אמר: הללו בעלי פטסין (כדים גדולים מאד). כת שניה, אמר: הללו בעלי חביות (כדים מעט יותר קטנים). כת שלישית, אמר: הללו בעלי כדין. כת רביעית, אמר: הללו בעלי לגינין (כלי בגודל שבין כד לכוס). כת חמישית, אמר: הללו בעלי כוסות. התחילו כת ששית לצאת, אמר: הללו בעלי מארה (קללה). נתן עיניו בתלמידים, התחילו פניהם משתנין. אמר להם: בני, לא לכם אני אומר אלא להללו שיצאו, שמניחים חיי עולם ועוסקים בחיי שעה. בשעת פטירתן אמר להם: (נחמיה ח) לכו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו כי קדוש היום לאדנינו ואל תעצבו כי חדות ה' היא מעזכם...

דתניא, רבי אליעזר אומר: אין לו לאדם ביום טוב אלא: או אוכל ושותה או יושב ושונה. רבי יהושע אומר: חלקהו – חציו לה' וחציו לכם. ... רבי אליעזר סבר: או כולו לה' או כולו לכם, ורבי יהושע סבר: חלקהו – חציו לה' וחציו לכם.

³⁵ בבלי ביצה, טו ע"ב

רבי אליעזר בן הורקנוס

18. תנו רבנן מעשה ברבי אליעזר שגזר שלש עשרה תעניות על הצבור ולא ירדו גשמים. באחרונה התחילו הצבור לצאת. אמר להם: תקנתם קברים לעצמכם? געו כל העם בבכיה, וירדו גשמים. שוב מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה. ירד רבי עקיבא אחריו, ואמר: אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה. אבינו מלכנו למענך רחם עלינו, וירדו גשמים. היו מרננים רבנן. יצתה בת קול ואמרה: לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מידותיו, וזה אינו מעביר על מידותיו.

בבלי תענית, כה ע"ב

שאלות לעיון במקור:

שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① מה ניתן ללמוד מסיפורים אלו על דרישותיו של ר' אליעזר מקהלו, היכן דרש כך גם מעצמו?
- ② מה ניתן ללמוד מסיפורים אלו על אופיו של ר' אליעזר?
- ③ א. מהם ההבדלים בין תפילותיהם של ר' אליעזר ושל ר' עקיבא?
ב. מי היו אלו שריננו כנגד ר' אליעזר? מי ענה למרננים אלו (מתי כבר נתקלנו בתגובה כזו לטובת ר' אליעזר)?
- ④ הסבר את ההבדלים בין שני האישים.
- ⑤ כיצד לדעתך חש ר' אליעזר כאשר ראה שתפילת ר' עקיבא נענית? הרחב.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

הוראה בפני רבו

19. שנינו תלמיד שהורה הלכה לפני רבו חייב מיתה. שנינו בשם רבי אליעזר: לא מתו נדב ואביהוא אלא שהורו בפני משה רבן. מעשה בתלמיד אחד שהורה לפני ר' אליעזר רבו אמר לאימא שלום אשתו, אינו יוצא שבתו! ולא יצא שבתו עד שמת. אמרו לו תלמידיו: "רבי נביא אתה?" אמר להן: "לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי אלא כך אני מקובל שכל תלמיד המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה"

תרגום מירושלמי שביעית, פרק ו ה"א³⁶

20. אמר רב יהודה אמר רב: לעולם אל יתפלל אדם לא כנגד רבו ולא אחורי רבו; ותניא רבי אליעזר אומר: המתפלל אחורי רבו, והנותן שלום לרבו, והמחזיר שלום לרבו, והחולק על ישיבתו של רבו, והאומר דבר שלא שמע מפי רבו – גורם לשכינה שתסתלק מישראל!

בבלי ברכות, כז³⁷

21. תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר ששבת בגליל העליון, ושאלוהו שלשים הלכות בהלכות סוכה,

רבי אליעזר בן הורקנוס

שתים עשרה אמר להם שמעתי, שמונה עשר אמר להם, לא שמעתי. רבי יוסי בר' יהודה אומר: חילוף הדברים, שמונה עשר אמר להם שמעתי, שתים עשרה אמר להם לא שמעתי.

– אמרו לו: כל דבריך אינן אלא מפי השמועה? – אמר להם: הזקתוני לומר דבר שלא שמעתי מפי רבותי. מימי לא קדמני אדם בבית המדרש. ולא ישנתי בבית המדרש לא שינת קבע ולא שינת עראי, ולא הנחתי אדם בבית המדרש ויצאתי, ולא שחתי שיחת חולין, ולא אמרתי דבר שלא שמעתי מפי רבי מעולם.

בבלי סוכה, כח ע"א³⁸

שאלות הרחבה והתבוננות:

1 עיין בפרק על רבן יוחנן בן זכאי, מקור מס' 2.

א. מה המשותף לשני האישים ומה ההבדל ביניהם?

ב. כיצד תורם המשותף לחיזוק דברי ר' אליעזר במקורות 19-21?

שאלות לעיון במקור:

1 מהי הסתירה בין מקור מס' 1 לבין מקור מס' 21? נסה ליישב סתירה זו

מותו של ר' אליעזר

22. כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקרו. הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו. ואותו היום ערב שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפלויו. גער בו ויצא בניזיפה. אמר להן לחביריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה. אמר להן: דעתו ודעת אמו נטרפה, היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות?
כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו, נכנסו וישבו לפניו מרחוק ארבע אמות. אמר להם: למה באתם? – אמרו לו: ללמוד תורה באנו. אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם? אמרו לו: לא היה לנו פנאי. אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן. אמר לו רבי עקיבא: שלי מהו? אמר לו: שלך קשה משלהן.
נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר: אוי לכם שתי זרועותיי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין. הרבה תורה למדתי, והרבה תורה לימדתי. הרבה תורה למדתי – ולא חסרתני מרבתי אפילו ככלב המלקק מן היס, הרבה תורה לימדתי – ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת. ולא עוד

רבי אליעזר בן הורקנוס

אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה, ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות, ואמרי לה שלשת אלפים הלכות, בנטיעת קשואין ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם, חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קשואין (רש"י: דברי כשפים). אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי: רבי, למדתני נטיעתן – למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד, נתקבצו כולן למקום אחד.

אמרו לו: הכדור והאמוס והקמיע וצרור המרגליות ומשקולת קטנה מהו? אמר להן: הן טמאין וטהרותן במה שהן. מנעל שעל גבי האמוס מהו? – אמר להן: הוא טהור. ויצאה נשמתו בטהרה. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר, הותר הנדר! למוצאי שבת פגע בו רבי עקיבא מן קיסרי ללוד, היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ. פתח עליו בשורה ואמר: (מלכים ב ב) אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן.³⁹

בבלי סנהדרין, סח ע"א

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

שאלות הרחבה והתבוננות:

- ① איזו תמונה נחרטה בדמיוןך בסיום הסיפור?
- ② כיצד לדעתך חש ר' אליעזר כאשר ראה את חכמים נכנסים לחדרו?
הרחב.
- ③ מה הייתה מטרת החכמים בבואם לבקר את ר' אליעזר (שים-לב: אלו דוברים מוזכרים? אלו שאלות הם שואלים? ראה גם מקור מס' 10)?
הרחב דבריך.
- ④ השווה את סיפור מיתת ר' אליעזר לסיפור מיתת רבן יוחנן בן זכאי. כיצד משקף הסיפור את ההבדלים בין שני האישים?
- ⑤ מה היה סופו של ר' עקיבא אותו צפה כאן ר' אליעזר?

ג. הפנמה

תנורו של עכנאי

תוך כדי המחלוקת על תנורו של עכנאי, קירות בית המדרש נוטים ליפול בית המדרש אפוף אבק וטיח. אתה מתחיל לברוח יחד עם כל חבריך. לפתע נעמד לפתע ר' יהושע על רגליו וגוער בהם: "אתם מה טיבכם?", הקירות נעצרים בחצי הדרך. לאחר בת הקול המדהימה ר' יהושע מכריז: "לא בשמים היא!". בין התלמידים מתחילות התלחשויות, יש המצדיקים את ר' אליעזר ויש את ר' יהושע. ר' אליעזר מחוויר ויוצא מבית המדרש בסערה.

- א. כתלמיד בבית המדרש, מי לדעתך צדק במחלוקת?
- ב. האם היית יוצא אחרי ר' אליעזר לנסות לדבר עימו? הרחב.
- ג. כתוב מכתב לר' אליעזר, המסביר את דעתך בשאלה א.
- ד. נסה לבחור נושא אקטואלי סביבו קיימת מחלוקת דומה למחלוקת המדוברת (האם האמת נקבעת בשמים או בארץ). כתוב מה הייתה דעת ר' אליעזר במחלוקת זו ומה היה אומר ר' יהושע.

נידויו של ר' אליעזר

לאחר שר' עקיבא הלך להודיע לר' אליעזר על נידויו, נותרו תלמידים רבים בבית המדרש. הם שוחחו בהתרגשות על מאורעות היום המסעיר. הניסים, שריפת טהרותיו של ר' אליעזר ונידויו. היו שצידדו במהלך הנידויו והיו שסברו שזו טעות איומה.

- א. מהי דעתך? הרחב והסבר.
- ב. כתוב שיחה בין שלושה תלמידים בבית המדרש על מאורעות היום שעבר (כתוב אותה בצורת דו-שיח המיועד להצגה).

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

ג. התלמידים מחליטים לכתוב עצומה בבקשה לביטול נידויו של ר' אליעזר וביקשו ממך לנסחה – נסח בקשה זו.

פגישתו של ר' אליעזר עם אביו

לאחר בריחתו של ר' אליעזר הצעיר מהבית, עלה אביו לירושלים להדירו מנכסיו. הם נפגשו בסעודה בה דרש ר' אליעזר. ככל הנראה, לאחר מכן הם נפגשו ושוחחו.

א. כתוב את השיחה שהתנהלה ביניהם (חשוב על הסברו של ר' אליעזר לבריחה ועל טענותיו של אביו).

ב. האם היית אתה נוקט בדרכו של ר' אליעזר? הרחב.

ג. כתוב מקרה בו הרגשת שעליך לעשות כר' אליעזר ולברוח מן הבית (אם אין מקרה כזה כתוב על מקרה ששמעת עליו, או המצא מקרה כזה). האם פעלת נכון?

ד. פנה לחברך, ספר לו את הסיפור ושאל אותו אם פעלת נכון (או האם גיבור הסיפור פעל נכון) כתוב את תשובתו.

ד. מקורות נוספים

תנורו של עכנאי

גבי ההוא מעשה דרבי אליעזר בתנורו של עכנאי המתמהת כל שומעה. אמרו שם, אשכחיה רבי נתן לאליהו וכו', אמר ליה מה עביד הקדוש ברוך הוא בהיא שעתא, אמר ליה חיך ואמר נצחוני בני, שהיה שמח הקדוש ברוך הוא על שהיו בניו הולכים בדרך התורה ובמצותה להטות אחרי רבים. ומה שאמר נצחוני בני, חלילה להיות נצחון לפניו ברוך הוא, אבל פירוש הדבר הוא על ענין זה, שבמחלוקת הזו שהיה לרבי אליעזר עם חבריו האמת היה כרבי אליעזר וכדברי הבת קול שהכריעה כמותו, ואף על פי שהיה האמת אתו בזה, ביתרון פלפולו על חבריו לא ירדו לסוף דעתו ולא רצו להודות לדבריו אפילו אחר בת קול, והביאו ראיה מן הדין הקבוע בתורה שציותנו ללכת אחרי הרבים לעולם בין יאמרו אמת או אפילו טועים, ועל זה השיב הבורא ברוך הוא נצחוני בני, כלומר אחר שהם נוטים מדרך האמת שרבי אליעזר הוא מכוין בזה את האמת ולא הם, והם באים עליו מכח מצות התורה שצויתים לשמוע אל הרוב לעולם, אם כן על כל פנים יש להודות בפעם הזאת כדבריהם שתהיה האמת נעדרת, והרי זה כאילו בעל האמת נצוח:

ספר החינוך, מצוה תצו

התעוררות שבא משמים

וזהו ולך ה' החסד כי אתה תשלם לאיש כמעשהו (תהלים סב) כאלו היה מעשיו הגם שהוא בא מרצון הבורא ברוך הוא להתעורר, מכל מקום האדם עושה בו פעולה להתחזק בהתעוררת הזו לא כן הרשעים אשר לא יקומו במשפט.... והנה רבי אליעזר אמר משמים יוכיח. ורבי יהושע השיב אין משגיחין בבת קול. (בבלי בבא-מציעא, נט ע"ב) דפלוגתא הוא, שר' אליעזר עבד להבורא בהתעוררות שבא משמים. ור' יהושע

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

השיב שכבר נתן לנו התורה, ואם כן מה שאדם נולד ראוי שיעבוד מעצמו בהתעוררות דלתתא...

קדושת לוי, מסכת אבות

כוח נפשי נבדל

אמר אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד טפה, שבח אותו בכח נפשי שיש לו תכונה טובה בכח הנפשי, ואמר שיש לו כח הזוכר שכח הזוכר הוא כח נפשי והוא המשובח מכל שבו עומד קנין החכמה, ודבר זה בעצמו מורה שנפשו הוא נבדל בלתי מוטבע בחומר, כי הדבר אשר הוא נבדל לגמרי הוא בלתי השתנות, כי הדבר החמרי הוא משתנה ומתפעל ולא כך הדבר הנבדל אשר אין לו שנוי. ולפיכך אמר כי נפשו בור סיד שאינו מאבד טפה, רצה לומר שיש לו כח נפשי נבדל, לכך הדברים שמקבלים כח הזוכר מקוימים ואין להם שנוי, כמו שיש לדברים החמרים אשר הם בעלי שנוי. ומפני זה נאמר לשון מלוי על הנפש כדכתיב (קהלת ו) גם הנפש לא תמלא, שהנפש מקבל הדברים שמקבל ידיעת הדברים ומחזיק אותם, ולכך קרא רבי אליעזר מצד כח הנפשי שבו בור סיד שאינו מאבד טפה מן דבר שמקבל ועומד בו... כי מעלת רבי אליעזר מצד כח הנפש שהיה לו כח הזוכר בשלימות מקבל הכל ואינו מאבד דבר, ולפיכך אמר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף אחד ורבי אליעזר בן הורקנוס בכף שניה מכריע את כלם, ... כי הדבר שהוא בלתי טבעי הוא יותר במעלה עד שהוא מכריע את כל הדברים אשר הם מצד הטבע כמנהגו של עולם.

מהר"ל מפראג, דרך חיים פרק ב משנה ט

מיקוד והארות למורה - על המקורות

ר' אליעזר - אישיותו ודרכו

מקורות 1-2:

נקודות מרכזיות

- כוח הרצון של ר' אליעזר שדורש מעצמו דרישות קפדניות ואינו מוותר.
- ההבדלים בין ר' אליעזר ואחיו כמשקפים את ההבדל בין ר' אליעזר לחבריו כל חייו (כאברהם מול שאר העולם, בגרסה ב).
- חוסר ההסכמה מצדו לקבל את נכסי אביו.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ר' אליעזר בוחר בלימוד מתוך צער, כשם שחרש בהרים ולא במישור כך הוא לומד ואינו אוכל. ניתן לפתח דיון בנושא לימוד תורה מתוך צער מול לימוד מתוך רווחה, על משמעותו של כוח הרצון ויכולתו להתגבר על מגבלות הגוף.
- ניתן לפתח דיון אודות טיפוסים בעלי אישיות כשל ר' אליעזר, מה הרווחים של בעלי אישיות כזו ומה הם קשייהם והפסדיהם.
- ר' אליעזר אינו מעוניין במתנת אביו (לקבל יותר מאחיו), כפי שלא רצה לקבל אוכל מרבן יוחנן בן זכאי. ניתן לפתח את הנושא של מחויבותו של מקבל המתנה לנותנה והשלכות אפשריות של מתנה כזו על הלומד (אולי ניתן לקשר לשאלת

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

הפרנסה מלימוד תורה). ניתן לפתח את נושא יכולת הקבלה מן ההורים.

- ר' אליעזר אומר דברים שלא שמעתן אוזן מעולם, הדבר אינו מסתדר עם עדותו על עצמו במקור מס' 21, ניתן לפתח נושא זה.

הרחבה ותוספת מקורות

- מקור סותר נמצא בירושלמי מגילה, עא ע"ד, בו מצוין שר' אליעזר למד תורה בהיותו ילד.
- על כך שר' אליעזר אינו עושה את רצונו של אביו ומתי ראוי לנהוג כך ראה: שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ד', סימן לו.

מקורות 3-7

נקודות מרכזיות

- הערכה גדולה לר' אליעזר והשוואתו למשה רבנו. הערכה גדולה מצד ר' יהושע (שבמקור מס' 10 יחלוק עליו ויביא להחרמתו).
- ההבדלים באישיות בין ר' אליעזר לר' יהושע - ספר תורה מול עצה ומחשבה, שימור מול פיתוח. (ראה מאמרו של הרב רא"ם הכהן).
- רבן יוחנן בן זכאי כבר אמר שר' אליעזר יכריע את כל חכמי ישראל, ניתן לקשר עניין זה למקור מס' 10.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לדבר סביב מקור מס' 7 על סוגי מורים שונים וסוגי תלמידים שונים, ועל חשיבות ההתאמה בין אישיותו של

רבי אליעזר בן הורקנוס

המורה לאישיות תלמידו (כדומים, כהפכים, כמשלימים, כמפרים וכד'), תוך עיסוק במחלוקת ר' אליעזר ור"י ובהערכת ר"י את ר' אליעזר (ראה מקורות 6 ו-22).

הרחבה ותוספת מקורות

- ניתן לערוך השוואה למקור מס' 10 העוסק במחלוקת בין ר' יהושע לר' אליעזר ולהבדלים שבין הלל ושמאי.
- ההלכה שקובע ר' אליעזר מוזכרת בתיאור הקב"ה העוסק בפרה אדומה: "אף שברוב המקומות רבי אליעזר מחמיר וכשיטת בית-שמאי המחמירים בכל מקום, אבל בפרה הוא מיקל, שכל דבריו בפרה להקל חוץ משלושה מקומות" הקדמת ר' דוד לוריא (רד"ל) לפרקי דרבי אליעזר, ירושלים תש"ל, עמ' ה.
- ראה פירושו של המהרש"א על מקור מס' 7 (ר' אליעזר כספר תורה).
- מקור מס' 3 – ראה: מהר"ל מפראג, **דרך חיים**, פרק ב משנה ט, וכן ר' יצחק עראמה, **עקדת יצחק**, סא, א.
- על ההשוואה בין ר' אליעזר למשה ראה באריכות: מ' כהן "ושם האחד אליעזר", בתוך: **מכלול כא**, תשס"א, עמ' 77-91. הלל הוא משורש נשמתו של אהרון (חסד) ושמאי משורש נשמתו של משה. ר' אליעזר בדרכו של שמאי נקט.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

מקור 8:

נקודה מרכזית

- ר' אליעזר נוקט בשיטת בית-שמאי.

הערה עיונית

- ניתן להאריך בקשר שבין ר' אליעזר לבית-שמאי. אפשר לקשר את מקורות 1-2 וסירובו של ר' אליעזר לאכול או לקבל את נכסי אביו יותר מאחיו ליחסם של בית-שמאי לחומר מול הרוח (וראה באריכות בפרק על הלל הזקן).

הרחבה ותוספת מקורות

- בניגוד למקור זה, בבבלי שבת, קל ע"א (עמוד קודם בגמרא) מופיע שבמקומו של ר' אליעזר כן היו פוסקים לפיו.

רבי אליעזר בן הורקנוס

מקור 9:

נקודות מרכזיות

- המקום המרכזי של השמועה בתפיסת ר' אליעזר.
- מעבר למקור מס' 10 ומתוך כך הסבר מדוע בימי חייו של ר' אליעזר לא עשו כשיטתו ומדוע ר' יהושע פסק לאחר מיתת חברו כשיטת ר' אליעזר ודאג שכך גם ינהגו למעשה.
- הסבר שתי האפשרויות להבנת שמותי.

הרחבה ותוספת מקורות

- רש"י במקום מפרש שמותי – "שברכוהו". ותוס' מקשה עליו ומביא את הירושלמי המפרש שהיה מתלמידי בית-שמאי.

מקור 10:

נקודות מרכזיות

- שערי אונאה – צערו של ר' אליעזר.
- כוחם של חכמים בקביעת תושב"ע.
- היחס בין האמת בשמים לקביעת ההלכה.
- היחס למציאות המחלוקת (רבן גמליאל: שלא ירבו מחלוקות בישראל).

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח מקור זה לכיוונים רבים ונראה שאין צורך בהכוונה בכך, שאלות רבות עולות על-ידי התלמידים סביב מקור זה וניתן לפתחן.

הרחבה ותוספת מקורות

- פירוש על סיפור תנורו של עכנאי ראה: מהר"ל מפראג, **נתיבות עולם**, נתיב אהבת הרע פרק ב, וכן ר' דוד לוריא (רד"ל) בהקדמתו לפרקי דרבי אליעזר; על הפסיקה בסיפור זה כנגד האמת ראה: ספר החינוך, מצוה תצו. מקורות נוספים מופיעים בהערות שבש"ס מהדורת שוטנשטיין על אתר.
- לגבי הדיון על הבאת מופת כראיה להלכה ראה: בבלי ברכות, יט ע"א (ראה פירושי: מהרש"א, מהר"ם שיף ורב ניסים גאון שם).
- על נידוי הזולת בגלל דעות שונות ראה לדוגמא שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) סימן קנ.

מקור 11:

נקודה מרכזית והערה

- ר' אליעזר משמש עם אשתו כמי שכפאו שד - ניתן לקשר מחלוקת זו ליחסם של בית-שמאי לגוף וצרכיו (ראה בפרק על הלל - "נעשה חובותינו עם הגוף"). **לשיקול דעתך**: יש לחשוב האם מתאים להעמיק עם התלמידים במקור זה (בהתאם לרמת התלמידים, בגרותם וכו'). ייתכן ויש בכך פתח לשיחה בנושא היחס לחיי אישות ביהדות.

מקור 12:

נקודה מרכזית

- ר' אליעזר מנחה את הדורות הבאים כיצד יש לנהוג.

הערה עיונית וחינוכית

- נראה שהנחיותיו של ר' אליעזר הפוכות מדברים המסופרים עליו. יש לתת את הדעת לכך ולהעלות את השאלה, ניתן להעלות תשובות בכיוונים שונים (ראה בתחילת החוברת "ר' אליעזר הערות לדמותו").

מקור 13:

נקודות מרכזיות

- התפילה היא עבודה שבין אדם לבוראו ואין למדוד את זולתך ב"אורך התפילה".
- עיקרה של התפילה היא הכוונה, ולא הקיצור/האורך או ביטויים חיצוניים אחרים לכך.

הערות עיוניות וחינוכיות

- יש נטייה לבני אדם למדוד את יראת השמים של זולתם על פי ביטויים חיצוניים, ר' אליעזר יוצא נגד היחס לזולת על פי תפילתו.
- ר' אליעזר אינו מפחד מן השלכות ה"חינוכיות" העלולות להיות לאמירה כזו על תפילת תלמידיו (יקצרו מדי וכד'). ניתן

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

להעלות שאלה "חינוכית" זו בכיתה - האם התלמידים היו אומרים אמירה כזו לחניכיהם בתנועת הנוער וכד'.

- ניתן לפתח עם התלמידים דיון על השאלה מתי כדאי להאריך בתפילה ומתי לקצר, משיקולים אישיים וציבוריים (טורח הציבור וכד').

מקור 14:

נקודה מרכזית

- חשיבות כיבוד אב ואם.

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח את השאלה מה גבולות כיבוד אב ואם (למשל ר' אליעזר ברח מבית אביו כדי ללמוד תורה).
- ניתן להעלות את הסיפור בכיתה ולשאול את התלמידים האם באמת במקרה כזה היו נוקטים כדמא בן נתינה?

מקור 15:

נקודות מרכזיות

- היזהרו בכבוד חבריכם.
- מנעו בניכם מן ההיגיון.

הערות עיוניות וחינוכיות

- מנעו בניכם מן ההיגיון – ניתן להביא פירושים שונים ולדון בשאלה מהו ההיגיון, מדוע יש להימנע ממנו וכד' והקשר של

רבי אליעזר בן הורקנוס

אמרה זו לתפיסתו ולאישיותו של ר' אליעזר (חשיבות השמועה מפי רבו).

- ניתן לפתח דיון על חשיבות כבוד הזולת וההיזהרות בו, מהם גבולותיה, האם יש מקרים שבהם לא מתנהגים כך (יחסו של ר' אליעזר לבנו – מקור מס' 22)?
- ניתן לפתח את נושא שימוש תלמידי-חכמים וחשיבות הלימוד מאנשים חיים ולא רק מספרים.

הרחבה ותוספת מקורות

- על דברי ר' אליעזר "מנעו בניכם מן ההגיון" נאמרו פירושים רבים: רש"י פירש שלא להרגיל את הילדים ללמוד יותר מידי מקרא, רב האי גאון פירש שהכוונה להימנע בכלל מללמד את תורת ההגיון (לוגיקה). וראה עוד: מהר"ל מפראג, **נתיבות עולם**, נתיב העבודה פרק ב; נושא זה נדון באריכות במאמרו של הרב מ' ברויאר "מנעו בניכם מן ההגיון", בתוך: **מכתם לדוד, ספר זיכרון לרב דוד אוקס**, תשל"ח, עמ' 242.

מקור 16:

נקודה מרכזית והערה

- עין טובה – מהי? האם ניתן לפתחה? כיצד?

הרחבה ותוספת מקורות

- עין טובה – ראה משנה אבות ה, ט ומפרשיה (רמב"ם, ברטנורא, מהר"ל מפראג **בדרך חיים**, וכן תפארת ישראל המקשר אמרה זו לתכונתו של ר' אליעזר ואת פירושו השונה של היעב"ץ); משנה תורה, הלכות דעות פרק ב ה"ז. וכן **ראשית חכמה**, שער הענוה פרק ראשון.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

מקור 17-18:

נקודה מרכזית

- ר' אליעזר מקפיד על קהלו ואינו "עושה להם הנחות" (כפי שאינו עושה לעצמו).

הערות עיוניות וחינוכיות

- ניתן לפתח את השאלה לגבי מנהיגות כשל ר' אליעזר, מנהיגות תובענית המביאה את הקהל להישגים מחד, ומאידך עלולה להביא אותם לכדי ייאוש - כפי שאכן קורה. ניתן לפתח את נושא היחס שבין המנהיג לציבור, כיצד כדאי לדבר אל הציבור ולהשפיע עליו (חשוב במיוחד לתלמידים המדריכים בתנועות-נוער).
- ניתן לפתח את הדיון לגבי השפעה על קהלים שונים, האם הדבר נעשה תוך הצבת רף גבוה אליו הציבור יכול להגיע ומתן דוגמא אישית, או על-ידי הימצאות עם הציבור במקום בו הוא נמצא וניסיון להעלותו אט-אט.

הרחבה ותוספת מקורות

- ר' ישראל מסלנט מסביר שקפדנותו של ר' אליעזר נובעת גם היא ממחלוקת הלל ושמאי. לדעת שמאי יש להיות קפדן בכל הנוגע לכבוד התורה. הגמרא הכריעה שלא כשמאי,⁷ אך ר' אליעזר הלך בשיטתו ומכאן קפדנותו (אור ישראל, כח)

ד לעולם יהיה אדם ענוותן כהלל ולא קפדן כשמאי.

מקור 19-21:

נקודות מרכזיות

- אמירות חריפות של ר' אליעזר בנושאים שונים מביעים את הקפדתו הרבה על התנהגותם של אנשים.
- אי אמירת דברים שלא נשמעו מן הרב (ר' אליעזר – כוח משמר של התורה – ראה מאמרו של הרב רא"ם הכהן).

הרחבה ותוספת מקורות

- ניתן לשים לב להתבטאויותיו החריפות של ר' אליעזר בשלושת המקורות, דבר המתבטא גם במקומות נוספים (ראה למשל דבריו לקהל במקור מס' 18 ודבריו לבנו במקור מס' 22).

מקור 22:

נקודות מרכזיות

- ר' אליעזר אינו חוזר בו לפני מיתתו.
- ר' יהושע מתיר את נידויו של ר' אליעזר.
- הערכתו הגדולה של ר' עקיבא לר' אליעזר.

הערות עיוניות וחינוכיות

- מן הסיפור נראה שחכמים באו כדי להתיר את החרם על ר' אליעזר ולא ללמוד ממנו (כשאלתו "ועד עכשיו למה לא באתם"). הם שואלים אותו שאלות בדיני טהרות שבהם הוא חולק על חכמים והוא נשאר בדעתו. לאחר מותו ר"י מסיר

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

את הנדר. ניתן לראות את ההבדל שבין ר' אליעזר לרבן יוחנן בן זכאי – ר' אליעזר בטוח בדרכו (כפי שהיה כל חייו) ורבן יוחנן בן זכאי מתלבט גם לפני מותו (באיזו דרך יוליכוהו).

הערות למורה:

- 1 מקורות 6-7 ו-22.
- 2 מקורות 1-2. לניתוח הסיפור ראה: ' פרנקל **עיונים בעולמו הרוחני של סיפור האגדה**, ת"א תשמ"א, עמ' 91 ואילך.
- 3 מקור מס' 22. ר' אליעזר מעיד על ידיו - האברים הממונים על העשייה.
- 4 מקור מס' 21. נראה שאת ההקפדה הזו הוא למד מרבו רבן יוחנן בן זכאי (ראה: הפרק העוסק ברבן יוחנן בן זכאי מקור מס' 2).
- 5 מקור מס' 18.
- 6 מקור מס' 22.
- 7 מקור מס' 19.
- 8 מקור מס' 17.
- 9 כמאמר הבבלי "אינו מעביר על מידותיו" (תענית כה ע"ב). נראה מהסיפור על תחילת לימודו של ר' אליעזר שהתנהגות זו החלה עוד בצעירותו, לפני שהכיר את שיטת בית-שמאי.
- 10 מקורות 1-2.
- 11 מקור מס' 11, כדברי שמאי בהקשר אחר: "נעשה חובותינו עם הגוף הזה" (וראה בפרק על הלל הזקן, הערות לדמותו).
- 12 ראה בפרק על הלל הזקן, הערות לדמותו.
- 13 מקור מס' 10.
- 14 ראה בפרק על הלל הזקן מקורות 18, 22 ו-24.
- 15 ראה: משנה ראש-השנה ב, ח-ט, בבלי ברכות, כז ע"א.
- 16 יש לשים לב כי סיפור זה מובא בהקשר של סוגיית הונאת דברים ומדגיש את צערו של ר' אליעזר על נידוי זה, אשר מביא למותו של רבן גמליאל, גיסו. על כך מעיד גם סיום הסיפור "כל השערים ננעלים חוץ משערי הונאה" המוסב על צערו של ר' אליעזר, צער הגורם גם לשינויים במציאות הפיסית. חברי הרב אורי ליפשיץ האיר לי נקודה חשובה זו ותודתי נתונה לו על כך.
- 17 מקור מס' 22.
- 18 זו הסיבה שמודגש שם דו-שיח עם ר' עקיבא (שהודיע לו על נידויו) בו שואל ר' אליעזר באירוניה מדוע לא באו עד עתה ואינו מקבל את תשובתו. זו גם הסיבה

רבי אליעזר בן הורקנוס

ששואלים אותו שאלות ממסכת כלים (פרק כג), אותה המסכת בה עסקו כאשר נידו אותו.

19 ניתוח של סיפור זה ראה אצל: י' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, הקיבוץ המאוחד, ת"א 2001, עמ' 156; ראה גם: א' גושן-גוטשטיין: "חכם בודד על ערש דווי- סיפור מיתת ר' אליעזר", בתוך: **מחקרים בתלמוד ובמדרש**, מוסד ביאליק, ירושלים תשס"ה, עמ' 79-112; הרב י' ברנדס, "על אחר ואחרות- החריג ומעמדו בבית המדרש", **האחר**, עמ' 415-430.

20 כעדות רבן יוחנן בן זכאי (משנה אבות ב, ח) בניגוד לר' יהושע עליו נאמר "אשרי יולדתו". ראה: הרב רא"ם הכהן "הבור והמעין - ר' אליעזר בן הורקנוס ור' יהושע בן חנניה", בתוך: **ג'לת**, ה, תשנ"ז, 195-204.

21 מקור מס' 21.

22 מקורות 5-6.

23 מקורות 7 ו-22.

24 מקורות אחרים מעידים שנשא את בת אחותו (ירושלמי יבמות, יג ע"ג, אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק טז) ייתכן שאחת מהן נפטרה והוא נשא את השנייה על פניה, או שהיו לו שתי נשים. לדעתנו אין צורך להיכנס לנושא זה עם התלמידים.

25 גרסאות ומקבילות בהן לא נעסוק: אבות דרבי נתן נוסחא ב, פרק יג ד"ה "דבר אחר"; פרקי דרבי אליעזר פרק א; מדרש תנחומא לך-לך, י. פרטים רבים משותפים לכל המקורות: עזיבת ר' אליעזר את אביו ואחיו והליכתו לרבן יוחנן בן זכאי, מסירותו ללימוד התורה, נידויו ועוד. סיפור שונה על לימודו של ר' אליעזר כילד קטן ראה: ירושלמי מגילה, עא ע"ד.

26 הוא היה תלמידו המובהק של רבן יוחנן בן זכאי. יחד עם ר' יהושע נשא את ארונו של רבן יוחנן בן זכאי אל מחוץ לעיר (ראה בפרק על רבן יוחנן בן זכאי מקור מס' 8) וכן: ירושלמי סנהדרין, יט ע"א.

27 מקרה יוצא דופן הוא אמרתו של ר' יהושע שהלכה כר' אליעזר - משנה נדה א, ג; להכרעות הבבלי במחלוקותיהם ראה למשל: ברכות לג ע"ב, שבת קיג ע"א, שם קכו ע"ב.

28 הרב ע' אבן - ישראל (שטיינזלץ) **אישים בתלמוד**, עמ' 28.

29 רש"י: מוחרם, ובירושלמי מפרש שמתלמידי בית-שמאי היה. ממקומות רבים בירושלמי עולה שר' אליעזר נקט בשיטת בית-שמאי (לדוגמא: תרומות מג ע"ג).

ראה: י"ד גילת **משנתו של ר' אליעזר בן הורקנוס**, דביר ת"א 1968, עמ' 309-310.

דעה אחרת של א' גוטמן ראה: **עולמם של חכמים**, האוניברסיטה הפתוחה,

יחידה ח, עמ' 57-59.

30 גרסה דומה: תוספתא נדה א, ה.

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

31 על היעדרו של ר' אליעזר מבית המדרש לאחר הנידוי, גם בהתרחשותם של מאורעות חשובים (כהורדת רבן גמליאל ומינוי ראב"ע) ראה: תוספתא ידים ב, טז.

32 לפירוש על תנורו של עכנאי ראה: ר' דוד לוריא (רד"ל) בהקדמתו לפרקי דר' אליעזר; מקבילה שונה לסיפור זה: ירושלמי מועד-קטן, י ע"ב. על ההבדלים בין הגרסאות והעדיפות הסיפורית של הבבלי ראה: **עולמם של חכמים**, האוניברסיטה הפתוחה, יחידה ח, עמ' 46.

33 על כך כתב ר' דוד לוריא בהקדמתו לפרקי דר' אליעזר עמ' ח: "ומפרש לה באבות דר"ג שיהי עניו כהלל ואל יהיה קפדן כשמאי, שאף ע"פ שר' אליעזר שמותי היה מתלמידי בית-שמאי וגם אמרו עליו בספ"ג דתענית שלא היה מעביר על מידותיו...לכן השמיענו שבכל זאת לא יהיה קפדן ח"ו...ואף שעמד בשיטת תלמידי בית-שמאי, מכל מקום לא הניח מלחבב דברי הלל" (ולכן אע"פ שהוא שמותי מצאנו דברים הרבה שהוא מקל כנגד חכמים כגון בפרה ובטהרות). דומני שהשאלה אינה כה קשה שהרי שמאי עצמו אמר: "יהיה כבוד חברך חביב עליך כשלך" ונראה לענ"ד שהדבר קשור לשיטת בית-שמאי ובית-הלל ואכמ"ל.

34 גרסה שונה: אבות דרבי נתן נוסחא א, פרק יט.

35 ראה ניתוח אצל: ' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, עמ' 80 ואילך,

36 מקבילה: בבלי עירובין, סג ע"א.

37 דוגמא לכך מופיעה במשנה נגעים ט, ג: "שאלו את ר' אליעזר מי שעלתה לתוך ידו בהרת כסלע ומקומה צרבת שחין. אמר להם: יסגיר. אמרו לו: למה לגדל שער לבן אינה ראויה ולפשיון אינה פושה ולמחיה אינה מטמא. אמר להן: שמא תכנוס ותפשה. אמרו לו: והלא מקומה כגריס. אמר להן: לא שמעת. אמר לו רבי יהודה בן בתירא: אלמד בו. אמר לו: אם לקיים דברי חכמים הין. אמר לו: שמא יולד לו שחין אחר חוצה לו ויפשה לתוכו. אמר לו: חכם גדול אתה שקיימת דברי חכמים" דוגמא נוספת למקרה בו ר' אליעזר אומר "לא שמעתי" ור' יהודה בן בתירא המקיים דברי חכמים וזוכה לתשבחות מר' אליעזר מופיעה במשנה נגעים יא, ז.

38 מקור נוסף - בבלי סוכה, כז ע"ב: תנו רבנן: מעשה ברבי אלעאי שהלך להקביל פני רבי אליעזר רבו בלוד ברגל, אמר לו: אלעאי, אינך משובתי הרגל. שהיה רבי אליעזר אומר: משבח אני את העצלנין שאין יוצאין מבתיהן ברגל, דכתיב (דברים יד) ושמחת אתה וביתך. איני? והאמר רבי יצחק: מניין שחייב אדם להקביל פני רבו ברגל - שנאמר (מלכים ב ד) מדוע את הלכת אליו היום לא חדש ולא שבת - מכלל דבחדש ושבת מיחייב איניש לאקבולי אפי רביה! - לא קשיא, הא - דאזיל ואתי ביומיה, הא - דאזיל ולא אתי ביומיה. תנו רבנן: מעשה ברבי אליעזר

רבי אליעזר בן הורקנוס

ששבת בגליל העליון בסוכתו של יוחנן ברבי אלעאי בקיסרי ואמרי לה בקיסריון, והגיע חמה לסוכה. אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא העמיד ממנו שופט. הגיע חמה לחצי הסוכה, אמר לו: מהו שאפרוש עליה סדין? - אמר לו: אין לך כל שבט ושבט מישראל שלא יצאו ממנו נביאים, שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים על פי נביאים. הגיע חמה למרגלותיו של רבי אליעזר, נטל יוחנן סדין ופירש עליה. הפשיל רבי אליעזר טליתו לאחוריו ויצא. לא מפני שהפליגו בדברים, אלא מפני שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו לעולם.

39 מבין הגרסאות השונות בחרנו בגרסת הבבלי. גרעין הסיפור מצוי בירושלמי שבת, פרק ב ה"ז; לניתוח של סיפור זה ראה: י' פרנקל **סיפור האגדה - אחדות של תוכן וצורה**, עמ' 156. ראה גם מאמריהם של א' גושן-גוטשטיין והרב י' ברנדס (הערה 19 לעיל).

א' גושן-גוטשטיין סובר שהגרעין לסיפור הבבלי נמצא באבות דר' נתן נוסחא א, פרק כה ד"ה "כשחלה רבי", המובאת כאן עבור המעוניינים ללמדה: כשחלה רבי אליעזר אמרו אותו היום ערב שבת היה ונכנס רבי עקיבא וחביריו לבקרו והיה ישן בתוך חדרו והוא יושב בקינוף והם יושבין בטרקלין שלו. נכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפילין שלו ולא הניחו והיה בוכה. ויצא הורקנוס ואמר לחכמים רבותי דומה לי שנטרפה דעתו של אבא. אמר לו בני לא דעתי נטרפה אבל דעתך נטרפה שהנחת הדלקת הנר שנתחייבת עליה מיתה לשמים והיית מתעסק בתפילין שאין אתה מתחייב עליהן אלא משום שבות. כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו נכנסו וישבו לפניו ברחוק ד' אמות. אמרו לו רבי כסת עגולה והכידור והאימום והקמיע ותפילין שנקרעו מהו מקבלין טומאה. אמר להם מקבלין טומאה והטבילו אותן כמו שהן והזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו למשה בסיני. והיו שואלין לו בטהרות בטומאות במקוואות. אמרו לו רבי מה הוא זה. אמר להם טמא. מה הוא זה. אמר להם טהור. והיה משיב על טמא טמא ועל טהור טהור. אחר כך אמר רבי אליעזר לחכמים תמה אני על תלמידי הדור שמא יענשו מיתה לשמים. אמרו לו רבי מפני מה. אמר להם מפני שלא באו ושמשו אותי. ואחר כך אמר לעקיבא בן יוסף. עקיבא מפני מה לא באת לפני ושמשת אותי. אמר לו רבי לא נפנית. אמר לו תמה אני עליך אם תמות מיתת עצמך. ויש אומרים לא אמר לו כלום אלא כיון שאמר רבי אליעזר לתלמידיו כך מיד נמס דמו בקרבו. אמר לו רבי עקיבא רבי מיתתי במה. אמר לו עקיבא שלך קשה מכולן. נכנס רבי עקיבא וישב לפניו ואמר לו רבי מעתה שנה לי פתח ושנה לו ש' הלכות בבהרת. באותה שעה הגביה רבי אליעזר שתי זרועותיו והניחן על חזה שלו ואמר אוי לי על שתי זרועותי [שהן כשני] ספרי

שהיו אחיו חורשים במישור והוא חורש בהר

תורות שנפטרינ מן העולם. שאם יהיו כל הימים דיו וכל האגמים קולמוסים וכל [בני אדם לבלרין אינן יכולין לכתוב כל מה שקריתי ושניתי ומה ששמשתי לחכמים בישיבה. ולא חסרתי מרבתי אלא כאדם שטובל אצבעו בים. ולא חסרתי מתלמידי אלא כדי שיכחול המכחול מן השפופרת. ועוד שאני שונה ג' מאות הלכות במכשפה לא תחיה. ויש אומרים שלשת אלפים הלכות ולא שאלני אדם במ דבר מעולם חוץ מעקיבא בן יוסף שפעם אחת אמר לי רבי למדני איך נוטעים קישואין ואיך עוקרין אותן. אמרתי דבר אחד נתמלאת כל השדה קישואין. אמר לי רבי למדתני נטיעתן למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד נתכנסו כל הקישואין כולם למקום אחד. אמר לו רבי אליעזר בן עזריה רבי מנעל שעל גבי האימום [מהו]. אמר לו טהור. והיה משיב על טמא טמא ועל טהור טהור עד שיצתה נשמתו בטהרה. מיד קרע רבי אליעזר בן עזריה [את] בגדיו ובכה ויצא ואמר לחכמים רבותי באו וראו ברבי אליעזר שטהור הוא לעולם הבא לפי שיצתה נשמתו בטהרה. לאחר שבת בא רבי עקיבא ומצאו באריסרטיא שבא מקסרי ללוד מיד קרע את בגדיו ותלש בשערו והיה דמו שותת ונופל לארץ והיה צועק ובוכה ואומר אללי רבי עליך אללי עליך מרי שהנחת כל הדור יתום. פתח עליו בשורה ואמר אבי רכב ישראל ופרשיו מעות יש לי ואין לי שולחני לרצותן.